

Rečenice s konjunkcijama „ako, neka, li“ u hrvatskom jeziku.

Čitan u sjednici filologičko-historičkoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 29. svibnja 1896.

ČLAN DOPISNIK DR. AUGUST MUSIĆ.

Moja je zadaća u ovoj raspravi pokazati, da i u rečenicama s „ako“ kondicional u hrvatskom (srpskom) jeziku ima onakovo značenje, kakvo sam mu odredio u svojoj raspravi o kondicionalu („Rad“ knj. 127., str. 141. i d.). Ali to ne mogu učiniti, dok ne ispitam značenje rečenicama s „ako“ u opće. A uz to ću se obazreti i na rečenice, koje su srodne rečenicama s „ako“, kao što su rečenice s „neka“ i rečenice s „li“.

1. Ispitujući značenje rečenicama s „ako“ interesiraju nas najvećma hipotetičke rečenice s „ako“. Njima valja najprije ispitati značenje. A to se najbolje može učiniti tako, da se pokaže, kako su rečenice s „ako“ postale hipotetičke (t. j. iz kojega im se značenja razvilo hipotetičko značenje). Jer o tome, da je hipotetičko značenje rečenicama s „ako“ sekundarno, ne može biti sumnje. A s pitanjem, kako su rečenice s „ako“ postale hipotetičke, identično je pitanje, kako je „ako“ postalo hipotetička konjunkcija (t. j. iz kojega mu se značenja razvilo hipotetičko značenje), jer znamo, da su konjunkcije znaei (eksponenti) rečeničnoga značenja.

Konjunkcija „ako“ dolazi samo u južnim jezicima slavenskima. Ali je sva prilika, da je srodna s konjunkcijama, „ko, će (ače, ač), či“, a možda i s „ašte“ (ako Maretićeva etimologija: „ašte“ od „a že će“ pogađa istinu; isp. njegove Veznike str. 103. i d. osobitoga otiska). Sve su ove konjunkcije mogle postati od indoevropskoga pronominalnoga korijena * *qo-* (a neke su od njih složene s konjunkcijom „a“). Ako je tako, onda su se već u praslavenskom jeziku oblici korijena * *qo-* upotrebljavali kao hipotetičke

konjunkcije. Tko dakle hoće da pokaže, kako je „ako“ postalo hipotetička konjunkcija, valja da najprije odredi, koje su funkcije rečenih konjunkcija praslavenske, pa onda da ispita, kako je još u praslavenskom jeziku postala hipotetička funkcija njihova. Sudeći po prijegledu, koji je o porabi tih konjunkcija u svima jezicima slavenskima podao g. Maretić u svojoj raspravi o veznicima (l. c.), mislim, da se za praslavenske mogu držati ove glavne funkcije njihove (po principu, da se kao praslavensko može shvatiti ono, što dolazi u jednoj i u drugoj velikoj grupi, na koje se jezici slavenski dijele, u južno-istočnoj i u zapadnoj): interogativna, hipotetička, koncesivna, finalna, disjunktivna. A u svima tima funkcijama dolazi „ako“ i u hrvatskom jeziku (za finalnu, za koju u g. Maretića nema primjera iz štokavskoga dijalekta (str. 113.), isp. § 21., a za disjunktivnu, za koju u g. Maretića u opće nema primjera iz hrvatskoga jezika (str. 114.), isp. § 29). Otuda se vidi, da tražeći, kako je „ako“ postalo hipotetička konjunkcija, mjesto praslavenskoga jezika možemo supstituirati hrvatski jezik t. j. da ne činimo metodične pogriješke, ako se u tom poslu ograničimo na hrvatski jezik. Resultat našega istraživanja vrijedit će jednako ne samo za hrvatski jezik, nego za sve jezike slavenske.

„Ako“ dolazi u hrvatskom jeziku obično kao podložna (subordinativna) konjunkcija, ali dolazi i u samostalnim rečenicama kao prosta partikula. Pa kako se zna, da su podložne rečenice postale od samostalnih, valja mu najprije ogledati značenje u samostalnim rečenicama, jer je sva prilika, da je s onim značenjem, koje ima u samostalnim rečenicama, prešlo i u podložne rečenice.

2. Kao prosta partikula u samostalnoj rečenici dolazi „ako“ u ovom primjeru:

Id' odatle, crni Bugarine!
 Da s' donio Bugarsku kopanju,
 Ako bih ti i usuo vina;
 Za te nisu čaše pozlaćene.

N. pj.¹ II, 143.

Ovdje „ako“ dolazi u glavnoj rečenici, i to u glavnoj rečenici hipotetičke periode, dakle se ne može shvatiti kao konjunkcija, nego mora biti prosta partikula. Pita se samo, što „ako“ ovdje znači. Ja mislim, da ne ću pogriješiti, ako kažem, da „ako“ ovdje znači

¹ Ako izdavač narodnih umotvorina nije izrijekom spomenut, misli se Vuk.

kao: „možda“ (bih ti i usuo vina). Takav rekao bih da je i ovaj primjer:

Devojka se krivo bratom klela:
 „Živ mi bratac, nikad s' udat' neću;
 Ako bih se počem i udala,
 Živ mi bratac, na konja mu neću;
 Ako bih mu počem uzjahala,
 Živ mi bratac, sjahati mu neću;
 Ako bih mu počem i sjahala,
 A ako me silom sajahашe,
 Živ mi bratac, u dvore mu neću —.
 N. pj. herc. 209.

Da je rečenica: Ako bih mu počem i sjahala — samostalna, vidi se odatle, što ka glavnoj rečenici: Živ mi bratac, u dvore mu neću — pripada podložna: A ako me silom sajahашe. *Ako* bih mu počem i sjahala — znači: *Možda* bih mu počem i sjahala. Kao partikula dolazi „ako“ i u rečenicama s „već ako“, o kojima će se pobliže govoriti u § 20., n. pr.: Na mejdan ne vjerujemo da će mu izići, makar ih koliko zvao, već *ako* gdje u mraku. Vuk, Pisma 71. I ovdje „ako“ znači kao: „možda“ (gdje u mraku).

Kao partikula dolazi dakle „ako“ u značenju „možda“. Ali otuda mu se ne može izvesti ono značenje, koje ima, kad je konjunkcija. S toga mislim, da se već samo značenje „možda“ razvilo iz drugoga, i to iz takoga značenja, iz kojega se može izvesti i ono značenje, koje „ako“ ima kao konjunkcija. Za takovo pak držim značenje: „*dopuštam* (= *ne poričem*)“. — „*Ako* bih ti i usuo vina“ znači dakle upravo: Ja bih ti, *dopuštam* (= *ne poričem*), i usuo vina, ili: *Dopuštam* (= *ne poričem*), da bih ti i usuo vina, pa onda: *Možda* bih ti i usuo vina. Tako i: *Ako* bih mu počem i sjahala = *Dopuštam*, da bih mu počem i sjahala = *Možda* bih mu počem i sjahala. — Na mejdan ne vjerujemo da će mu izići, već *ako* gdje u mraku = već, *dopuštam*, gdje u mraku = već *možda* gdje u mraku.

Iz ovoga se vidi, da „ako“ kao partikula doista može značiti upravo: „*dopuštam* = *ne poričem*“ t. j. da može biti *koncesivna partikula*. Pa i ono značenje, koje „ako“ ima kao konjunkcija, može se vrlo lako izvesti iz rečenoga koncesivnoga značenja. „Ako“ se na ime i kao konjunkcija veoma često upotrebljava u koncesivnom značenju. Ovu nam porabu njegovu valja dakle najprije ogledati.

3. „*Ako*“ kao *koncesivna konjunkcija*. Tako je „*ako*“ upotreb-
ljeno n. pr. u ovoj rečenici:

Ako su ga kraste našarale,
Zdrave su mu oči obadvije.
Sree mu je baš koje je bilo.

N. pj. II, 554.

„*Ako* su ga kraste našarale“ znači upravo: *Dopuštam* (= ne poričem), da su ga kraste našarale. Ali otuda, što iza ove rečenice dolazi druga adversativna, u kojoj se kazuje, čim se kao nakna-
đava ona nepritika, što se kazuje u prvoj rečenici, — otuda dolazi smisao, da govorniku ono, što u prvoj rečenici dopušta, ne smeta ništa, jer biva ono, što se kazuje u drugoj rečenici; dakle: *Dopuštam*, da su ga kraste našarale, *ali mi to ne smeta ništa* (ili: *ništa za to*), *jer* su mu zdrave oči obadvije. Pa kako su konjunkcije nosilice onoga značenja, što dolazi od sveze dviju rečenica, „*ako*“ dobiva značenje: *dopuštam, ali mi ne smeta ništa, jer* —; ali „*ako*“ znači upravo samo: „dopuštam“, a sve drugo dolazi od one osobite adversativne sveze, u kojoj druga rečenica stoji prema prvoj. To se najbolje vidi odatle, što bi moglo biti i bez „*ako*“, pa bi opet smisao ostao isti: Kraste su ga našarale, zdrave su mu oči obadvije itd. I ovdje bi se razumljelo, da se istinitost prve rečenice priznaje i da ono, što se u prvoj rečenici priznaje, govorniku ne smeta ništa s razloga, koji je kazan u drugoj rečenici. Kako su rečenice adversativne, mogla bi se druga počinjati i s adversativnom partikulom, n. pr. s „*ali*“: Kraste su ga našarale, *ali* zdrave su mu oči obadvije itd. (isp. Jesam ti se juče umorila, *ali* sam ti noćas počinula. N. pj. II, 46.) A priznanje, da je prva rečenica istinita, moglo bi se izreći i riječima: doista, istina, do duše itd. n. pr. *Istina*, kraste su ga našarale, ali zdrave su mu oči obadvije (isp. *Istina*, da je „*nahija*“ riječ Turska ili Arapska, ali je posrb-
ljena i poznata po narodu. Vuk, Skupljeni gram. i polem. spisi III, 1, str. 129.). Ono što bi ovdje značila riječ „*istina*“, znači i „*ako*“: *dopuštam* = ne poričem, priznajem.¹ Da je ovo razlaganje oprav-

¹ Po tom bi čovjek rekao, da je i „*ako*“ upravo aseverativna parti-
kula. Ako je tako, onda mu je već i značenje „*dopuštam*“ sekundarno.
A da se ovo značenje doista moglo razviti iz aseverativnoga, mislim,
da se po onom, što je sprijed rečeno, lako dokučuje. Samo pak ase-
verativno značenje može se osnivati na indefinitnom značenju pronomi-
naluoga korijena **go-*, tako da bi „*ako*“ za pravo značilo „*nekako*“
(g. Maretić misli [Vezn. str. 103], da je „*ako*“ upravo interogativno

dano, razbira se već otuda, što se i u prvu od dvije proste adversativne rečenice, ako je među njima onakova adversativna sveza, kao među podložnom i glavnom rečenicom u našem primjeru, može umetnuti „ako“, da se smisao ne mijenja ništa; n. pr. *Ako* sam ti se juče umorila, ali sam ti noćas počinula (cf. sprijed), i što se i druge koncesivne riječi: doista, istina, do duše itd. u analognom slučaju bez promjene smisla mogu zamijeniti konjunkcijom „ako“, n. pr. *Ako* je „nahija“ riječ Turska ili Arapska, ali je po-srbljena i poznata po narodu (cf. sprijed).

Onu adversativnost, koju nalazimo između jedne i druge rečenice u primjerima, o kojima se ovdje radi, ja bih nazvao *kompensativnu*, jer se često u drugoj rečenici kaže, čim se naknađava (kompensira) ono, što je kazano u prvoj (isp. navedeni primjer iz N. pj. II, 554.). A tako bih isto nazvao i koncesiju, koja je u svezi s takovom adversativnošću. Po tom bi se onakove koncesivne rečenice, o kakvima se ovdje radi, mogle zvati *kompensativne koncesivne rečenice*.

4. Takovi su i oni primjeri, što će se navesti u §§ 5. i 6., u kojima također „ako“ znači: dopuštam (= ne poričem), ali mi to ne smeta ništa, jer —. Ovaj drugi dio značenja „ako“ i u njima dobiva onako, kao što je za navedeni primjer pokazano. Što se napose tiče izraza „ne smeta mi ništa“, on nije za svaki primjer jednako zgodan. Kadšto bolje pristaju drugi izrazi, kao: nije ni kakva šteta, mana, sramota, zasluga, čudo itd. To stoji do toga, kaki utisak one radnje, što se kazuje u prvoj (koncesivnoj) rečenici, hoće govornik da uzbije. Kod primjera: Ako su ga kraste našarale itd. (N. pj. II, 554.) zaručnica Maksima Crnojevića zna, da njezin svekar Ivan Crnojević misli, da joj smeta, što su Maksima kraste našarale. S toga će najbolje pristajati izraz: ali mi to ne

i da mu se značenje osniva na interogativnom značenju korijena * *qo-*, ali onda bi pitanja s „ako“ morala biti pronominalna, a kad tamo, ona su glagolska). A za što ne samo u ovakim, nego i u drugim koncesivnim rečenicama dolaze aseverativne riječi, može se razumjeti, ako se uzme na um, da ono, što se kazuje koncesivnom rečenicom, obično nije misao govornikova, nego nekoga drugoga, a govornik je prihvaća, pristaje na nju (koncedira je), da bi prema njoj postavio drugu svoju (adversativnu) misao. To se pristajanje izrijeком pokazuje aseverativnom riječju. N. pr. On ne može drugo reći, nego da nije pazio na ovakove sitnice. I mi velimo, da je to uzrok. *Istina* da su ovo sitnice, ali se ovakove sitnice ni pošto ne mogu oprostiti spisatelju. Vuk, Pisma 66. (cf. § 7.)

smeta ništa (ili: ali to nije nikakva šteta). Kod primjera: Ako cvili, i nevolja mu je (N. pj. II, 320.) — pjevač, čini se, hoće da uzbije misao, da je čudo, što Jurišić Janko cvili. S toga će biti najzgodniji izraz: ali to nije nikakvo čudo. A kod primjera: Ako sam malen, premalen, mome sam konju lagahan (N. pj. I, 391.) — hoće momak da uzbije misao svoje drage, da je na njemu mana, što je malen. S toga će najbolje pristajati izraz: ali to nije nikakva mana. — Ali mislim, da se svaki put može kazati i: ali mi to ne smeta ništa; jer je to sadržano u svakom drugom izrazu. Ne smeta pak ono, što se kazuje rečenicom s „ako“, svagda onomu licu, koje govori, jer kako nije ničim naznačeno, ni komu ni čemu to ne smeta, razumijeva se samo sobom, da ne smeta onomu, tko govori.

U svima je primjerima glavna rečenica prema podložnoj s „ako“ adversativna (što je u nekim primjerima adversativnom riječju „a (ono)“ i pokazano), te sadržava uzrok, za što govorniku ne smeta ono, što je kazano u podložnoj. Taj je pak uzrok kod nekih primjera u tom, što se u glavnoj rečenici kazuje, čim se naknađava ona neprilika, koja se kazuje u podložnoj. Takav je sprijeđen navedeni primjer iz N. pj. II, 554. Kod drugih je primjera taj uzrok u tom, što se u glavnoj rečenici kazuje uzrok radnji podložne rečenice. Takav je navedeni primjer iz N. pj. II, 320. Tu dakle to, što Jurišić Janko cvili, ne smeta s toga, što ima i za što cviliti. Opet kod drugih primjera rečeni je uzrok u tom, što glavna rečenica pokazuje, da radnja podložne rečenice ima povoljan posljedak. Takav je navedeni primjer iz N. pj. I, 391. Itd.

Primjere ću podijeliti na dvije grupe: u prvoj grupi (a) bit će primjeri, u kojima se radnja podložne rečenice vrši u sadašnjosti ili u prošlosti, a u drugoj grupi (b) bit će primjeri, u kojima se radnja podložne rečenice vrši u budućnosti (isp. i Ak. rj. I, str. 50, 2, a. b. c.)

5. a) *Ako* kore, ne more. N. posl. — *Ako* ne curi, a ono kaplje (ako se ne dobija mnogo, dobija se po štogod) ib. — *Ako* nijesam kumovao, a ja sam kroz plot gledao. ib. — Mala ti fala, delijo! *Ako* t' je ljepša ljubovca od mene vile od gore,¹ a nju je majka rodila, u svilen povoj povila, majčinih ml'jekom dojila; a mene vilu od gore, mene je gora rodila, u zelen listak povila itd. N. pj.

¹ to nije nikakvo čudo, jer —

I, 65. — Id' odatle, mladi čobanine! *Ako* si mi snoplje povezao,¹ tvoje ovce po strnjiki pasu; *ako* si mi vodice doneo, i ti si se lađane napio; *ako* si mi ladak načinio, i ti si se pod njim odmorio. I, 172. — Na tebi kažu tri mane: Jedna je mana na tebi, što si mi malen, premalen; druga je mana na tebi, što si mi tanak, pretanak; treća je mana na tebi, što si mi bleđan, prebleđan. — *Ako* sam malen, premalen,² mome sam konju lagahan; *ako* sam tanak, pretanak, a ja sam roda gospodska; a što (!)³ sam bleđan, prebleđan, mloge sam škole učio. I, 391. — *Ako* cvili,⁴ i nevolja mu je. II, 320. — Al' besedi Kraljeviću Marko: Poočime, care Sulemane! *Ako* pijem uz ramazan vino,⁵ *ako* pijem, vera mi donosi; *ak'* nagonim odže i adžije, ne može mi ta obraz podneti, da ja pijem, oni da gledaju, nek ne idu meni u meanu; *ako* l' nosim zelenu dolamu, mlad sam junak i dolikuje mi; *ako* l' pašem sablju okovanu, ja sam sablju za blago kupio; *ako* igram kolom uz kadune, ja se, care, nisam oženio, i ti s' care, bio neoženjen; *ako* kalpak na oči namičem, čelo gori s' carem se govori; što (!) buzdovan uza se privlačim i što sablju na krilo namičem, ja se bojim, da ne bude kavge. II, 432. — *Ako* j' u men' puška Jurišina,⁶ britka sablja arambaše Plavše, oružje sam na boju dobio, oteo sam, ukrao ga nisam; — *ako* j' perje Petra Mrkonjića, zgubi(h) Petra, osvoji(h) mu perje; *ako* s' u men' toke Tadijine, s' živa sam i(h) Tadije skinuo. III, 427. — *Ako* me je vlahinja rodila u planini čuvajući ovce, — al' je mene Bog i sreća dala Ali pašu dobra gospodara. N. pj. herec. 82. — *Ako* si me kada zagrlilo, n'jesu ruke pri grlu ostale; *ako* si me kada poljubio,⁷ n'jesu usta na licu ostala; *ako* si mi đe donio zlata,⁸ ja sam zlato u jagluku vezla, tvoje lice i moje čistila; *ako* si mi kad jabuku dao, jabuku sam s tobom dijelila. N. pj. herec. 108—109. —

¹ to nije nikakva zasluga tvoja, jer za to —

² to nije nikakva mana (cf. stih: Na tebi kažu tri mane), jer za to — (isp. i sprijed str. 6.).

³ Mjesto „ako“ može dolaziti „što“, jer se u glavnoj rečenici kazuje uzrok onomu, što se u podložnoj dopušta, kao da bi se kazalo: što sam bleđan, prebleđan, tomu je uzrok (ili: to dolazi odatle), što sam mloge škole učio. Tako i u primjeru iz N. pj. II, 432. Isp. i § 18.

⁴ to nije nikakvo čudo, jer — (isp. sprijed str. 6.).

⁵ to nije nikakvo čudo (ili: nikakav grijeh), jer —

⁶ to nije nikakva sramota, jer —

⁷ odatle nije nastala nikakva šteta, jer —

⁸ to nije nikakva zasluga tvoja, jer —

Ne boj nam se, Fate drugarice! *Ako* ti je preminula majka,¹ tebe će iskat' od Bosne vezire za svojega sina Useina. — Ne plač', ćerče, moje čisto zlato! *Ako* ti je preminula majka, ano ti je babo ostanuo, ljubiti će te bolje nego majka. N. pj. herc. 224. — Ne boj se, Pavle gosparu! *Ak'* sam se l'jepa rodila,² mudra sam sjeta učila, kako ću kralja dočekat'. N. pj. herc. 240. — *A.* Tvoj otac dođe, te ubi onu kučku. *B.* *Ako* su je ubili,³ to je i zaslužila. *A.* Pošto je ubiše, baciše je na bunište. *B.* *Ako* su je na bunište bacili, onde je i živa ležala. N. prip. 164. — Što je tebi stalo, što ja pijem? *Ako* pijem,⁴ za svoje novce pijem. N. prip. 307.⁵

6. b) Za radnju, koja se vrši u budućnosti, izrekla se pozitivno, koliko mu drago, čovjek ne može nigda biti siguran, da će se doista vršiti. S toga se kod primjera, koji ovamo pripadaju, ne može kazati, da ono, što u podložnoj rečenici dopušta, govorniku ne smeta ništa; jer smetati ili ne smetati može samo radnja, koja se doista vrši i za koju govornik zna, da se doista vrši. Ovdje se može samo kazati, da (ne ona radnja, koju dopušta, nego) samo to, što tu radnju dopušta, govorniku ne smeta ništa. N. pr. Vila govori vojvodi Mini:

Oj vojvodo od dvije Morače!
Sjutra te⁶ te udariti Turci
I Morače oblje poharati —.

¹ to nije nikakva šteta, jer —

² za to, što je Pavlova ljuba lijepa, ima doći mlad kralj, da je ljubi, ali joj to ne smeta ništa, jer će ga znati dočekati, te je on ne će ljubiti.

³ to nije nikakvo čudo, jer —

⁴ to nije nikakva sramota, jer —

⁵ Ovamo mislim da ide i ovaj primjer: *Ako* si mi sestru ti odveo, za što si mi blago ti odnio? N. pj. II, 619. Da Jakšić Mitar vojvodi Janku nije odnio blaga, vojvoda bi Janko kazao: *Ako* si mi sestru ti odveo, (ne smeta mi ništa, jer) nijesi mi blago ti odnio. Ali Jakšić mu je Mitar blago odnio, pa s toga vojvoda Janko u istinu kaže: *Ako* si mi sestru ti odveo, za što si mi blago ti odnio? Ali ovo pitanje ima smisao irealne želje, kao da bi kazao: da mi (bar) blago nijesi ti odnio! Smisao je dakle: *Ako* si mi sestru ti odveo, (*ne bi mi smetalo ništa*), da mi (bar) blago nijesi ti odnio! Isp. i ovaj primjer: *Bud* mi zakla konja na livadi i sokola u zelenoj bašči, zaš' mi zakla čedo u kolevci? N. pj. II, 17. Među primjere sa samostalnom koncesivnom rečenicom (§ 6^a) držim da naš primjer ne pripada, jer ona neizrečena rečenica u njemu ne može glasiti: ne smeta mi ništa — (nego: ne bi mi smetalo ništa —) niti se rečenica: ako si mi sestru ti odveo — izgovara s koncesivnim tonom.

⁶ = će.

A Mina odgovara:

I *ako* te udariti Turci,
Mene došlo pet stotin' Brđana;
Ako Bog da i sreća junačka,
Ako nama i udare Turci,
Te Moraću poharaju gornju,
Otolen te obrnuti grdno.

N. pj. IV, 375—6

Smisao je ovaj: Dopuštam (= ne poričem), da će udariti Turci, ali mi (ne to, što će udariti Turci, jer Mina ne može biti siguran, da će Turci doista udariti, nego) to, što dopuštam, da će udariti Turci, ne smeta ništa, jer je meni došlo pet stotina Brđana. Ovdje dakle ono, za što se kaže, da ne smeta, nije radnja, koja se dopušta, nego samo dopuštanje te radnje.

Karakteristično je za ovakove primjere i to, da im se „ako“ ne može, kao onima u § 5., zamijeniti aseverativnim riječima: doista, istina, do duše itd. (isp. sprijed str. 4.). Mina ne može kazati n. pr.: Istina, udarit će Turci itd., jer nije siguran, da će se to doista dogoditi. U ovakovim primjerima upravo i nemamo više čistu koncesiju, nego koncesiju, koja bi se mogla nazvati *su-pozitivna koncesija* i o kojoj će se još govoriti (isp. § 17.).

Osim ovoga meni nije poznat nijedan drugi takav primjer; ali isp. „ako će“ u § 6^a.

6^a Kod kompenzativnih koncesivnih rečenica s „ako“ valja razlikovati upravo tri elementa: 1. rečenicu s „ako“, kojom se kazuje, što se dopušta; 2. neizrečenu misao, da ono, što se dopušta (resp. samo dopuštanje), govorniku ne smeta ništa; 3. rečenicu, kojom se kazuje, za što ono, što se dopušta (resp. samo dopuštanje), govorniku ne smeta ništa. Element naveden po 2. nije izrečen nigda, nego se svagda sam sobom razumije iz sveze između 1. i 3. elementa. Ali ima primjera, da ni 3. element nije izrečen; n. pr.: Neka mene sunce sjaje, a zvijezde *ako* će sve poerkati (N. posl.) t. j. dopuštam, da će zvijezde sve poerkati, ali ništa za to [ili: ali mi to (sc. što dopuštam, da će zvijezde sve poerkati) ne smeta ništa], a za što to govorniku ne smeta ništa, nije izrečeno onakovom rečenicom, kao u primjerima, koji su doslije navedeni, ali se lako razbira iz rečenice: neka mene sunce sjaje —, odakle se vidi, da to, što dopušta, da će zvijezde sve poerkati, govorniku ne smeta s toga, što mu je stalo samo do toga, da mu sunce sjaje. Ipak tim, što ovo nije izrečeno direktno, kao u drugim

primjerima, rečenica s „ako“ dobiva karakter *samostalne koncesivne rečenice* sa smislom: dopuštam, da će zvijezde sve poerkati, ali mi to ne smeta ništa, te se izgovara i s osobitim (koncesivnim) tonom, kojim govornik naznačuje, da mu ono, što u rečenici s „ako“ dopušta, ne smeta ništa.

Iz takovih koncesivnih rečenica držim da se apstrahiralo „*akò*“ *će*“, kojemu Vuk u Rječniku bilježi značenje: „ništa za to, tešto, es thut nichts, meinethwegen, quid tum? per me licet“. Isprva se tako moglo kazati jamačno samo za buduću radnju, koja se razumijevala iz konteksta, a onda se „*akò* *će*“ shvatilo kao adverbijalan izraz (= neka, cf. § 22.) pa se stalo upotrebljavati i za prošlu radnju, kao što pokazuju primjeri, koje Daničić u Akad. rj. I, 51b navodi iz starih pisaca, n. pr.: Oče, samo sam prid jednim čeljadetom rekao. *Ako će*; tri si duše ubio. J. Banovac, Pripov. 150. Značenje ovoga izraza može se pokazati ovako: Oče, samo sam prid jednim čeljadetom rekao. *Dopuštam* (sc. da si samo prid jednim čeljadetom rekao), *ali ništa za to* (izraženo koncesivnim tonom); tri si duše ubio. Ova posljednja rečenica pokazuje i za što govorniku ne smeta ništa ono, što u rečenici s „ako“ dopušta.

Na citiranom mjestu u Ak. rj. kaže Daničić, da se u govoru mjesto „*akò* *će*“ može čuti i samo „*ako*“, koje se i udvaja: „*ako*, *ako*“. Ali meni nije poznat nijedan takav primjer niti ga navodi Daničić. I takovo „ako“ mora značiti: *dopuštam*, *ali ništa za to* (izraženo koncesivnim tonom). A što se dopušta, razumije se iz konteksta (cf. „neka“ u § 22., koje se također udvaja: „neka, neka“).

7. Osim kompensativnih koncesivnih rečenica s „ako“ ima još i drukčijih; n. pr. Mator kurjak *ako* i ne može ujesti, on opet škloca. N. posl. I ovdje „ako“ znači: dopuštam = ne poričem, ali glavna rečenica, ako i jest adversativna, ne čini, da bi k tomu pridošlo značenje: „ali *mi* to ne smeta ništa, jer —“, nego: „ali *mu* to ne smeta, da ne bi —“. Smisao je dakle rečenoga primjera ovaj: Dopuštam (= ne poričem), da mator kurjak ne može ujesti, ali mu to ne smeta, da ne bi šklocao (upravo: ali mu to ne smeta; on opet škloca). Glavnom se rečenicom ovdje ne kazuje uzrok, za što ono, što se izriče podložnom rečenicom, govorniku ne smeta ništa, nego da subjektu glavne rečenice ono, što se izriče podložnom rečenicom, ne smeta, da ne bi vršio neku radnju, i to takovu radnju, za koju bi čovjek mislio, da joj smeta ono, što se izriče podložnom rečenicom. Tako se glavnom rečenicom tvrdi,

da subjekat vrši neku radnju uz prkos onomu, što se izriče podložnom rečenicom. Između onih rečenica, o kojima se govorilo u §§ 3—6., i onih, o kojima se govori ovdje, imaju dakle poglavito ove dvije razlike: 1. ondje se glavnom rečenicom kazuje, što je uzrok, te ono, što se izriče podložnom rečenicom, govorniku ne smeta ništa, a ovdje se glavnom rečenicom kazuje, što subjekat radi uz prkos onomu, što se izriče podložnom rečenicom; 2. ondje ono, što se izriče podložnom rečenicom, ne smeta govorniku, a ovdje ne smeta subjektu glavne rečenice. Prva razlika dolazi odatle, što je smisao glavne rečenice pa po tom adversativna sveza između podložne i glavne rečenice ovdje drukčija nego ondje. A druga je razlika posljedak prve. U primjerima, o kojima se govorilo u §§ 3—6., nije ničim naznačeno, ni komu ni čemu ne smeta ono, što se izriče podložnom rečenicom. S toga se samo sobom razumijeva, da ne smeta govorniku. Ovdje pak je smisao rečenica upravo taj, da radnja, koja se izriče podložnom rečenicom, ne smeta radnji, koja se izriče glavnom rečenicom. A to znači, da radnja, koja se izriče podložnom rečenicom, subjektu glavne rečenice ne smeta, da ne bi vršio radnje, koja se izriče glavnom rečenicom.

Za istu svezu, koju između rečenice s „ako“ i glavne rečenice nalazimo u primjerima, o kojima se govori u ovom §, ima opet primjerâ i među prostim adversativnim rečenicama i među koncesivnim rečenicama s: doista, istina, do duše itd., n. pr. Maleno je zрно biserovo,¹ *al'* se nosi na gospodskom grlu; malena je tica prepelica, *al'* umori konja i junaka. N. pj. I, 378. — Mudar bješe vojvoda Momčilo, mudar bješe, *al'* se prevario. II, 108. — *Istina* da su ovo sitnice, ali se ovakove sitnice ni pošto ne mogu oprostiti. Vuk, Pisma 66. — I ovo bi se bez bitne promjene smisla moglo kazati ovako: *Ako* je (i) maleno zрно biserovo, *al'* se nosi na gospodskom grlu itd. — *Ako* (i) (je)su ovo sitnice, ali se ovakove sitnice ni pošto ne mogu oprostiti. — Tako bi se i u navedenom primjeru mjesto „ako“ moglo kazati ovako: Mator kurjak ne može ujesti, *ali* on opet škloca; ili: Mator kurjak, *istina*, ne može ujesti, *ali* on opet škloca.

Onu adversativnost, koju nalazimo između jedne i druge rečenice u primjerima, o kojima se ovdje radi, ja bih nazvao *repugna-*

¹ Isp. (Zrno gorušično) koje je *istina* najmanje od svijju sjemena, ali kad uzraste, veće je od svega povrća. Vuk, Mat. 13, 32.

tivnu, jer se u drugoj rečenici izriče nešto, za što bi čovjek mislio, da se ne može složiti s onim, što se izriče u prvoj (*sententia posterior repugnans priori*). A tako bih nazvao i koncesiju, koja je u svezi s takovom adversativnošću. Po tom bi se ova kategorija koncesivnih rečenica mogla zvati: *repugnativne* koncesivne rečenice.

Takovi su i ovi primjeri, koje ću podijeliti na iste dvije grupe, kao i primjere u predašnja dva paragrafa.

8. a) *Ako* je dimnjak nakrivo, upravo dim izlazi. N. posl. — *Ako* je i rđavo vrijeme, putnici putuju. ib. — *Ako* i jest kriva vrata (ljubica), ama lijep miris dava.¹ N. pj. I, 226. — *Ako* svima mogu biti sluga,² ja ne mogu svima biti ljuba. I, 314. — I *ako* sam bio u tamnici, dosta si me vinom napojio. II, 277. — A ja ti se ukloniti ne ću, ako t' i jest rodila kraljica. II, 407. — Tada mu rekoše fariseji: Ti sam za sebe svjedočiš: svjedočanstvo tvoje nije istinito. Isus odgovori i reče im: *Ako* ja svjedočim sam za sebe, istinito je svjedočanstvo moje:³ jer znam otkuda dođoh i kuda idem; a vi ne znate otkuda dolazim i kuda idem. Vuk, Jov. 8, 13—14. Isp. Ak. rj. I, str. 50, 2, a. b. c. i str. 54, 8, a.

9. b) Za primjere, u kojima se radnja podložne rečenice vrši u budućnosti, vrijedi isto, što je za analogne primjere kazano u § 6. Ni ovdje se ne može kazati, da ono, što se u podložnoj rečenici dopušta (= radnja, koja se izriče podložnom rečenicom), ne smeta subjektu glavne rečenice, da ne bi vršio radnju, koja se izriče glavnom rečenicom. A ne može se kazati za to, što se za buduću radnju ne može pouzdano znati, hoće li se doista vršiti, a smetati ili ne smetati može samo radnja, koja se doista vrši. Ali se može kazati, da dopuštanje one radnje, koja se izriče podložnom rečenicom, govorniku ne smeta, da ne bi tvrdio vršenje one radnje, koja se izriče glavnom rečenicom. N. pr. Majmun je majmun, *ako* ćeš ga u kakve haljine oblačiti

¹ Ovaj bi primjer mogao pripadati i među kompensativne rečenice (§ 5.), ali ga ja zaradi „i“ u podložnoj rečenici mečem ovamo, jer „i“ u podložnoj rečenici ne dolazi u kompensativnim rečenicama (ipak ispor. primjer naveden u § 6.)

² Dopuštam, da svima mogu biti sluga, ali mi to ne smeta, da ne bih ne mogla svima biti ljuba (= ali otuda ne izlazi, da bih mogla svima biti ljuba).

³ Daničić u Ak. rj. I, 45b misli, da je u podložnoj rečenici pogodba, ali za koncesiju svjedoči grč. i lat. tekst: *ἐγὼ ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ* —; et si ego testimonium perhibeo de me ipso —.

N. posl. Smisao: Dopuštam (= ne poričem), da ćeš majmuna oblačiti u kakve mu drago haljine, ali to (ne: što ćeš ga oblačiti, jer ja ne znam, hoćeš li ga doista oblačiti; nego: što dopuštam, da ćeš ga oblačiti) ne smeta (ne: majmunu, jer majmunu ne može ni smetati ni ne smetati, što ja nešto dopuštam; nego:) meni (koji ono i dopuštam), da ne bih tvrdio, da majmun ostaje majmun. Glagol se glavne rečenice može nalaziti ili u futuru ili u prezentu (ako je glavna rečenica apstraktna, kao ovdje).

Karakteristično je za ovakove primjere i to, da im se „ako“ ne može, kao onima u § 8. (isp. § 7.), zamijeniti aseverativnom riječju: „doista, istina, do duše etc.“. Ne može se kazati n. pr.: Istina, majmuna ćeš oblačiti u kakve haljine itd., jer govornik jamučno i ne misli na to, da će tko ići majmuna oblačiti u haljine; a svakako nije siguran, da će tko to činiti. Ni ovdje upravo nemamo više čistu koncesiju, nego *supozitivnu koncesiju* (isp. § 6. i § 17.).

Takovi su i ovi primjeri (isp. Ak. rj. I, str. 50, 2, d. i str. 54, 8, a.): Ne udri me više, Bugarine! Bit će tebe vina izobila, *ako* caru ne će ni dostati. N. pj. II, 143. — Hoću isti Arapu na mejdan, hoću isti, *ako* doći ne ću. II, 464. — Gospodaru, Novaković-Grujo! Ne mogu ti sablje celivati, sablja ti je od svašta skrnjavna, nego ću ti svećom svijetliti, *ako* jedna ne ću ni spavati. III, 43. — I *ako* ću glavu izgubiti, hoću sjutra, braćo, napraviti, da se mira nigda ne učini, braćo moja, za ovijeh ljudi. IV, 324. — A. Ma, sinko moj! kogod je tamo hodio da je prosi, nijedan se nije više vratio. B. Bogme *ako* i ne ću, ja idem. N. prip. 93. — Kad otac ostari, on preda starješinstvo najpametnijemu svome sinu (ili bratu ili sinovcu), *ako* će biti i najmlađi. Vuk, Rj. 713a.

10. Među one repugnativne rečenice, u kojima se radnja podložne rečenice vrši u budućnosti, pripadaju i ovi primjeri, u kojima u podložnoj rečenici ne dolazi futur, nego prezenat perfektivnoga glagola. Ali ovi se primjeri mogu pravo razumjeti istom onda, kad ogledamo hipotetičke rečenice s „ako“, pa s toga će se o njima kazati, što treba, istom u § 17. Evo za sada samo primjera: Ako Bog da i sreća junačka, *ako* nama i udare Turci, te Moraču poharaju gornju, otolen te obrnuti grdno. N. pj. IV, 376. — Daj mi, dušo, stručak fesliđana! Ne smijem, Jovo, karat će me majka! *Ak' t' okara*, udarit' te ne će, *ak'* udari, očerat' te ne će, *ak'* očera, bježi k mene dušo! N. pj. here. 132. (cf. i 201.). — Živ mi bratac, sjahati mu ne ću; *ako* bih mu počem i sjahala, a *ako* me silom sajahaaše (= sajašu), živ mi bratac, u dvore mu ne ću; *ako* li me silom

uvedoše (= uvedu), živ mi bratac, vjenčati me ne će; ako bi me pod silom vjenčali, živ mi bratac, s dragim leći ne ću, *ako* ležem, zagrlit' ga ne ću. N. pj. herc. 209. — *Ako* se i svi sablazne o tebe, ja se ne ću sablazniti. Vuk, Mat. 26, 33. — *Ako* vam i kažem, ne ćete vjerovati. A *ako* vas i zapitam, ne ćete mi odgovoriti, niti ćete me pustiti. Luk. 22, 67 i 68. Isp. i Ak. rj. I, str. 55, 8, a.

11. „*Ako*“ kao *hipotetička konjunkcija*. Isto značenje, koje smo za „*ako*“ našli u koncesivnim rečenicama, ima ova konjunkcija i u hipotetičkim rečenicama. Ali ipak se jedne i druge rečenice znatno razlikuju. Glavna razlika dolazi od sveze, u kojoj se u jednim i u drugim rečenicama nalazi radnja podložne rečenice s radnjom glavne rečenice. Dok je u koncesivnim rečenicama ova sveza adversativna, ona je u hipotetičkim rečenicama kausalna t. j. takova, da je vršenje one radnje, koja se izriče podložnom rečenicom, uzrok vršenju one radnje, koja se izriče glavnom rečenicom, a vršenje ove posljedak vršenju one, te se prva radnja može zvati uzročna, a druga posljedična. Druga je razlika između koncesivnih i hipotetičkih rečenica u tome, što je u koncesivnim rečenicama svagda izvjesno, vrši li se doista radnja podložne rečenice ili ne, samo ako joj vršenje pada u budućnost, nije izvjesno, hoće li se doista vršiti ili ne (cf. § 6. i § 9.); a u hipotetičkim rečenicama nije nigda izvjesno, vrši li se doista radnja podložne rečenice ili ne.¹ U koncesivnim rečenicama dakle dopuštanje, da se radnja podložne rečenice vrši, svagda (osim rečenoga izuzetka) involvira tvrdnju (za pravo priznanje), da se doista vrši; a u hipotetičkim rečenicama dopuštanje, da se radnja podložne rečenice vrši, ne involvira tvrdnje, da se doista vrši.² S toga se u hipotetičkim rečenicama i vršenje posljedične radnje ne tvrdi kao posljedak vršenju uzročne radnje, nego samo kao posljedak dopuštanju, da se uzročna radnja vrši. To neka razjasni ovaj primjer: *Ako* s' može zmija

¹ U irealnim je hipotetičkim rečenicama do duše izvjesno, vrši li se doista radnja podložne rečenice ili ne; ali u njima govornik ne izriče radnje onako, kako mu se prikazuje sada, kad je izvjesno, da se vrši ili da se ne vrši, nego kako mu se prikazivala prije, dok to još nije bilo izvjesno; isp. § 38.

² Što dopuštanje jedan put involvira tvrdnju, da se ono, što se dopušta, doista vrši, a drugi put ne involvira takove tvrdnje, to ne valja da nam smeta, jer se dopuštati može i ono, za što se zna, da se doista vrši, i ono, za što se ne zna pouzdano, vrši li se doista ili ne.

pouzdati (da dovede kićene svatove od Budima do Prizrena bela, da ih nigde sunce ne ogreje, još nikakva rosa ne okvasi), ja ću dati za zmiju devojkju. N. pj. II, 56. Smisao je: *Dopuštam* (= ne poričem), da se može zmija pouzdati, *pa s toga* (što to dopuštam) *tvrdim*: ja ću dati za zmiju djevojku. Može li se zmija pouzdati ili ne, nije nipošto izvjesno, nego se samo dopušta, i to tako, da to dopuštanje ne involvira tvrdnje, da se zmija doista može pouzdati. S toga i: ja ću dati za zmiju djevojku — govornik ne tvrdi kao posljedak tomu, što se zmija može pouzdati, nego kao posljedak tomu, što on dopušta, da se zmija može pouzdati. I kao što u koncesivnim rečenicama adversativna sveza između jedne i druge rečenice čini, te „ako“ dobiva značenje: dopuštam, ali mi to ne smeta ništa, jer —, ili: dopuštam, ali mu to ne smeta, da ne bi — (resp. u primjerima § 6. i § 9. dopuštam, ali mi to dopuštanje ne smeta ništa, jer —, ili: dopuštam, ali mi to dopuštanje ne smeta, da ne bih tvrdio, da —), tako u hipotetičkim rečenicama od kausalne sveze između jedne i druge radnje „ako“ dobiva značenje: *dopuštam, pa s toga* (što dopuštam) *tvrdim, da* —.

Po tom, što se radnja podložne i radnja glavne rečenice nalaze u kausalnoj svezi, srodne su hipotetičke rečenice s kausalnima. Ali opet se kausalne i hipotetičke rečenice znatno razlikuju, i to tim, što se vršenje uzročne radnje u kausalnim rečenicama tvrdi, a u hipotetičkim samo dopušta. A otuda dolazi razlika i među glavnim rečenicama. Istina, glavnom se rečenicom i u kausalnim i u hipotetičkim rečenicama tvrdi vršenje posljedične radnje. Ali u kausalnim se rečenicama to tvrdi apsolutno t. j. ne samo za neki slučaj, nego za sve slučajeve, ili: tvrdi se, da se radnja svakako vrši. Jer kad radnja podložne i radnja glavne rečenice (uzročna i posljedična radnja) stoje u takovoj svezi, te je vršenju prve posljedak vršenje druge, a za radnju podložne rečenice (za uzročnu radnju) govornik zna, da se vrši, kao što se vidi odatle, što joj vršenje tvrdi, onda njegova tvrdnja, da se vrši radnja glavne rečenice (posljedična radnja), ne može drugo značiti nego da se ova radnja svakako vrši. A u hipotetičkim se rečenicama vršenje posljedične radnje ne tvrdi apsolutno. Jer kad govornik ne zna, vrši li se uzročna radnja ili ne, nego samo dopušta, da se vrši, on ne može vršenje posljedične radnje tvrditi apsolutno, nego samo za slučaj, da se uzročna radnja vrši. Kad bi onaj, koji govori navedeni primjer, znao, da se zmija može pouzdati, on ne bi kazao: *ako* s' može zmija pouzdati —, nego: *budući da* (ili: *kad*) se može

zmija pouzdati, ja ću dati za zmiju djevojku — t. j. on ne bi svoju misao kazao hipotetičkom, nego kausalnom rečenicom; da se zmija može pouzdati, on ne bi samo dopuštao, nego tvrdio, pa s toga i: ja ću dati za zmiju djevojku — ne bi tvrdio samo za slučaj, da se zmija može pouzdati, nego apsolutno t. j. on bi tvrdio, da će svakako dati za zmiju djevojku.

Uzročna radnja koja se doista vrši, zove se *uzrok* (causa). S toga se i rečenice, u kojima se podložnom rečenicom izriče uzročna radnja, koja se doista vrši, zovu uzročne ili kausalne. A uzročna radnja, kojoj se vršenje samo dopušta, zove se *pogodba* ili *uvjet*, grč. ὑπόθεσις (upravo „podloga“, jer se na dopuštanju, da se vrši uzročna radnja, osniva tvrđenje, da se vrši posljedična radnja), lat. *conditio* ili *suppositio*. S toga se i rečenice, u kojima se podložnom rečenicom izriče uzročna radnja, kojoj se vršenje samo dopušta, zovu pogodbene ili uvjetne, hipotetičke, kondicionalne ili supozitivne; a mjesto „dopuštati“ kaže se i „*suponirati*“. Otuda se vidi i to, da uvjet, kad se ispuni, postane uzrok.

Ovo razlaganje pokazuje, da se hipotetičke rečenice i ka koncesivnim i ka kausalnim rečenicama primiču, pa opet i od jednih i od drugih odmiču. I upravo onim, čim se k jednim primiču, odmiču se od drugih. Ka koncesivnima primiču se tim, što se u njima vršenje radnje, koja se izriče podložnom rečenicom, samo dopušta, a upravo tim se odmiču od kausalnih rečenica, u kojima se vršenje radnje, koja se izriče podložnom rečenicom, tvrdi. A ka kausalnim se primiču tim, što se u njima radnja podložne i radnja glavne rečenice nalaze u kausalnoj svezi, a upravo tim se odmiču od koncesivnih rečenica, u kojima jedna i druga radnja stoje u adversativnoj svezi. Po svemu tomu hipotetičke rečenice stoje u sredini između koncesivnih i kausalnih rečenica.

Još mi valja spomenuti, da glavna rečenica u hipotetičkim rečenicama nije svagda afirmativna, nego može biti i postulatívna (željna ili zapovjedna). N. pr. *Ako* voliš carstvu zemaljskome, sedlaj konje, priteži kolane. N. pj. II, 296. Smisao je: Dopuštam (= ne poričem), da voliš carstvu zemaljskomu, pa s toga ti zapovijedam: sedlaj konje, priteži kolane! Razlika između ovakih primjera i onakih, o kakvima se sprijed govorilo, samo je u tome, što se ovdje kao posljedak dopuštanju, da se uzročna radnja vrši, vršenje posljedične radnje ne tvrdi, nego zapovijeda. A što je sprijed kazano za tvrdnju, to vrijedi i za zapovijed t. j. što se zapovijeda,

to se ne zapovijeda apsolutno, nego samo za slučaj, da se vrši radnja podložne rečenice.

Evo još primjera za „ako“ u hipotetičkim rečenicama. Primjere ću podijeliti na iste dvije grupe, na koje su podijeljeni primjeri za „ako“ u koncesivnim rečenicama. U prvoj grupi (*a*) bit će primjeri, u kojima se radnja podložne rečenice vrši u sadašnjosti ili u prošlosti, a u drugoj grupi (*b*) bit će primjeri, u kojima se radnja podložne rečenice vrši u budućnosti.

12. *a*) *Ako* pravda ne pomože, krivda ne će pomoći. Nar. posl. — *Ako* slijepac slijepca vodi, obadva će u jamu pasti. ib. — *Ako* Velje ne veljuje, Mare opakuje (Gledaj: Kad Veljača ne dažd, Marač dobra ne misli). ib. — *Ako* vrag nije razbio kolijevku, razbit će grob (*Ako* se čoeuku nesreća ne dogodi u mladosti, dogoditi će se u starosti). ib. — *Ako* misliš Božij biti, čini dobro za života. N. pj. I, 137. — *Ako* mu konjic oronu, da Bog da, da mu prerone, *ako* ga glava zabole, da Bog da, da ga preboli, *ako* l' mu majka ne dade, duša joj raja ne vid'la. I, 225. — Ovo mi je vjerenica dala; *ako* ti je tvome srcu draga, ne ću ti je zimovat' kod majke, vodit ću je dvoru bijelome. I, 235. — *Ako* put putuje, srećno putovao, *ako* l' vince pije, na zdravlje mu bilo, *ako* l' drugu ljubi, od mene mu prosto, od Boga prokleta! I, 268. — Otvor' vrata, *ako* Boga znađeš! I, 470. — *Ako* li mi ne vjeruješ kletvi, izvedi me u polje široko, pa me sveži konjma za repove, rastrgni me na četiri strane. II, 17. — Ti *ako* si, sestro, naumila uzet', seko, dobroga junaka, koji će nam obraz osvjetlati, — uzmi, sele, Kraljevića Marka. II, 237. — *Ako* s' gladan, eto đakonije; *ako* s' žedan, eto vina ladna. II, 434. — *Ako* s' kavge preko mora bojiš, imaš danas punu kulu blaga, u podrume troljetnoga vina, u ambare bijele všenice; imaš na što svate pokupiti. II, 533. — Lasno ćemo mi za vaše blago, lasno ćemo, *ako* jesmo ljudi. III, 172. Isp. Ak. rj. I, str. 45; 1, z.

13. *b*) Ovdje valja razlikovati primjere, u kojima se radnja podložne rečenice izriče prezentom perfektivnoga glagola, i primjere, u kojima se radnja podložne rečenice izriče futurum (inf. + ću). N. pr. *Ako* *sgubiš* mlada zatočnika, čestita ću tebe učiniti. N. pj. II, 144/5. — *Ako* *ćeš* mi što *dati*, daj mi nemušti jezik, ako li mi to ne daš, a ti s Bogom ostaj! N. prip. 11. — Pita se, kakva je razlika između jednih i drugih primjera. Na prvi bi mah čovjek rekao, da u primjerima s inf. + ću i nemamo futur, nego „ću“ znači upravo „volo“. I doista ima mnogo primjera, oso-

bito negativnih, koji se mogu tako tumačiti. N. pr. *Ako* li mi to *poslati ne ćeš*, a ti hajde u polje Kosovo. N. pj. II, 309. Ali ima i takovih primjera, koji se ne mogu tako shvatiti. N. pr. Čoveče, *ako ne će biti* moj prednjak, ja ću umreti. N. prip. 280. Uzme li se pak na um, da se onda, kad glagol „hotjeti“ znači „velle“, u prezentu rijetko kaže „ću“, nego „hoću“, i to mnogo češće s „da“ nego li s infinitivom, veoma je vjerovatno, da u našim rečenicama „ću“ (s inf.) ne znači „volo“, nego je zajedno s infinitivom futur. Kod „ne ću“ donekle je drukčije, jer se i onda, kad znači „nolo“, i onda, kad je zajedno s infinitivom futur, jednako kaže „ne ću“, ali i tu kod značenja „nolo“ mnogo češće dolazi rečenica s „da“ nego li infinitiv. S toga mislim, da je manja pogriješka svako „ne ću“ s infinitivom uzeti za futur, nego svako „ne ću“ s infinitivom, koje može značiti i „nolo“, odmah shvatiti u ovom značenju. Isp. Ak. rj. I, str. 47, f; III, str. 659. i dalje; pa Zimine Sintaktične razlike str. 263. A često i smisao traži, da se ova kompozicija shvati kao futur. Tako n. pr.:

Dobavi mi vranca Komnenova —

Ako l' mi ga *dobaviti ne ćeš*,

Neka znađeš, osjeć' ću ti glavu.

N. pj. II, 455.

Ja ne bih rekao, da car misli, da će paši Seidimu odsjeći glavu, ako *ne će* (non vult) *da* mu *dobavi* vranca, nego ako mu ga *ne će dobaviti* (comparabit). Tako i:

Da bi mene ne rodila majka,

Već kobila, koja ata moga,

Ako joj *se osvetiti ne ću*.

N. pj. I, 474.

(ne: si nolo poenas expetere, nego: si non expetam).

Ja ću se dakle u ovom držati principa, da je u rečenici s „ako“ svako „ću“ s infinitivom i svako „ne ću“ s infinitivom futur. Za drugi slučaj dopuštam, da ću gdje gdje pogriješiti, a za prvi slučaj mislim, da ne ću pogriješiti nigdje.

Tako se iznova pita, kakva je razlika između rečenica s „ako“ i futuro (inf. + ću) i onih s „ako“ i perfektivnim prezentom. — U rečenicama s „ako“ i futuro dopušta (ili: suponira) se ono, što znači futur. A futuro se, istina, kazuje, da će se radnja glagolska u budućnosti vršiti; ali to kazivanje nipošto ne zajamčuje, da će se radnja glagolska doista vršiti, jer govornik ni sâm ne može pouzdano znati, hoće li se radnja glagolska doista vršiti.

To kazivanje zajamčuje samo to, da je subjekat sada gotov vršiti radnju glagolsku; hoće li je pak doista vršiti, to ostaje nesigurno. I glagol „hotjeti“, kojim u hrvatskom jeziku postaje futur, u toj službi ne znači upravo „velle“, nego „gotovu biti“ (μέλλειν); samo tako se može razumjeti, da čovjek „hoće“ vršiti i takovu radnju, koje doista ne će da vrši, n. pr. umrijet ću = gotov sam umrijeti (t. j. u mene se nalaze sva svojstva, do kojih je za neko buduće vrijeme stalo vršenje radnje glagola „umrijeti“; μέλλω ἀποθανεῖσθαι); cf. Ak. rj. III, str. 667, 2, a, a. Futurom se dakle kazuje upravo sadašnja gotovost subjekta za vršenje radnje glagolske. Po tom se u našim rečenicama s futurom dopušta (suponira) upravo sadašnja gotovost subjekta za vršenje radnje glagolske. — Tako primjer:

Već ako će ćesar zapostiti,
Zapostiti petak i srijedu
I četiri posta u godini,
Iščerat ću ispod Beča Turke.

N. pj. III, 48.

ima ovaj smisao: Dopuštam (suponiram), da je ćesar gotov zapostiti petak i srijedu i četiri posta u godini, pa s toga tvrdim: iščerati ću ispod Beča Turke.

A u rečenicama s „ako“ i perfektivnim prezentom dopušta (suponira) se ono, što znači perfektivni prezent. Perfektivnim se pak prezentom kazuje, da se radnja glagolska u neko (makar koje) vrijeme doista vrši ili upravo da se u to vrijeme doista izvršila, jer se perfektivna radnja ne može vršiti, da se ne bi izvršila. S toga se u našim rečenicama s perfektivnim prezentom dopušta, da se u neko (makar koje) vrijeme radnja glagolska doista izvršila. Da je u istinu tako, vidi se najbolje odatle, što se upravo u hipotetičkim rečenicama s „ako“ perfektivni prezenat često zamjenjuje aoristom, čemu su primjeri navedeni u mojoj raspravi o gnomičkom aoristu („Rad“ knj. 112.) str. 38—40. os. ot., n. pr. *Ako zapeh* str'jele moje, ustr'jelit ću tebe, Janko. N. pj. I, 181. Razlika između aorista i perfektivnoga prezenta nalazi se u tom, da kod aorista govornik treba da se prenese u onaj momenat, kad se radnja glagolska izvršila, a perfektivnim prezentom, koji ne znači nikakva vremena, može se radnja, koja se u makar koje vrijeme izvršila, izreći već s gledišta sadašnjosti (t. j. onoga vremena, kad govornik

govori).¹ Tako dakle sprijed (str. 17.) navedeni primjer iz N. pj. II, 144/5. ima ovaj smisao: Dopuštam (suponiram), da si u neko vrijeme zgubio mlada zatočnika, pa s toga tvrdim: čestita ću (onda) tebe učiniti.

Glavna je dakle razlika između rečenica s „ako“ i futurom i onih s „ako“ i perfektivnim prezentom u tom, da se u prvim dopušta samo sadašnja gotovost subjektova za vršenje, a u drugima faktično vršenje (upravo: izvršenje) radnje glagolske. A odatle izlaze druge razlike. Za to, da bude uvjet ispunjen, dakle da se vrši radnja glavne rečenice, potrebno je u rečenicama s „ako“ i futurom samo to, da je subjekat podložne rečenice gotov vršiti svoju radnju, a u rečenicama s „ako“ i perfektivnim prezentom potrebno je to, da je subjekat podložne rečenice svoju radnju doista izvršio. Da Kraljević Mijajlo (u primjeru iz N. pj. III, 48.) istjera ispod Beča Turke, za to je potrebno samo to, da je od Beča ćesar gotov zapostiti petak i srijedu i četiri posta u godini; a da car Stjepan (u primjeru iz N. pj. II, 144/5.) Miloša čestita učini, za to je potrebno, da je Miloš doista zgubio mlada zatočnika. U pjesmi, iz koje je prvi primjer, pripovijeda se, da je Kraljević Mijajlo doista istjerao ispod Beča Turke, kad mu je od Beča ćesar samo vjeru dao, da će postiti petak i srijedu i četiri posta u godini (stih 84. etc.); a u pjesmi, iz koje je drugi primjer, pripovijeda se, da je car Stjepan Milošu dao blago nebrojeno istom onda, kad mu je Miloš donio zatočnika glavu (stih 450. etc.) U prvom slučaju počinje se vrijeme, za koje vrijedi ono, što se u glavnoj rečenici tvrdi, već od onoga momenta, u kojem govornik govori, jer je subjekat podložne rečenice već u tom momentu gotov (ili nije gotov) vršiti svoju radnju; a u drugom slučaju počinje se vrijeme, za koje vrijedi ono, što se u glavnoj rečenici tvrdi, istom od onoga momenta, u kojem se radnja podložne rečenice doista izvršila (ili nije izvršila). Vrijeme, u koje će Kraljević Mijajlo istjerati ispod Beča Turke, počinje se već od momenta, u kojem on to kaže, jer se već u tom momentu može znati, je li od Beča ćesar gotov zapostiti petak i srijedu i četiri posta u godini, što se u podložnoj rečenici suponira; a vrijeme, u koje će car Stjepan Miloša čestita učiniti, počinje se istom od

¹ Hrvatski perfektivni prezenat odgovara u rečenicama s „ako“ grčkomu konjunktivu aorista u rečenicama s *ἐάν* (i latinskomu futuru eksaktnomu u rečenicama sa „si“); pa i u grčkom jeziku dolazi *εἰ* s indikativom aorista mjesto *ἐάν* s konjunktivom aorista (isp. moju raspravu o gnomičkom aoristu str. 21. 22. os. ot.).

momenta, u kojem je Miloš doista zgubio mlada zatočnika, jer se istom u tom momentu može znati, je li Miloš zgubio mlada zatočnika, što se u podložnoj rečenici suponira.¹

Pod α) navest će se još više primjera s „ako“ i futuro, a pod β) onakovih s „ako“ i perfektivnim prezentom.

14. α) Popij i tu i drugu, da ti obje probudu; *ako* ne ćeš tu popiti, nemo se čim pokriti. N. pj. I, 89. — Oj snašice Nedo! Otkup' ovo čedo; *ako* li ga mlada otkupiti ne ćeš, mi ćemo g' odneti tam' u našu zemlju. I, 108. — Sudi pravo od Trogira kralju!

¹ Istu razliku, kao u hrvatskom jeziku između rečenica s „ako“ i perfektivnim prezentom i onih s „ako“ i futuro, nalazimo i u grčkom jeziku između rečenica s ἐάν i konjunktivom i onih s εἰ i futuro, pa u latinskom jeziku između rečenica sa „si“ i futuro eksaktnim i onih sa „si“ i futuro. Isp. n. pr. H 81.:

εἰ δέ κ' ἐγὼ τὸν ἔλω δῶη δέ μοι εὖχος Ἀπόλλων,
τεύχεα σιλήσας ὅσσω πρὸς Ἴλιον ἱήην.

pa μ. 382.:

εἰ δέ μοι οὐ τίσσοις βοῶν ἐπεικέ' ἀμοιβήν,
δύσονται εἰς Αἶδα καὶ ἐν νεκύεσσι φαιένο.

Što se tiče primjera iz H 81., da Hektor može oružje svoga neprijatelja odnijeti u Ilion, potrebno je, da ga prije svlada. Ali da Helije (u primjeru iz μ. 382.) zađe u Had, za to nije potrebno, da bi se pokazalo, da mu drugovi Odisejevi nijesu dali dostojne plate za volove, nego je dosta, da Zeus (kojemu se Helije i tuži) odluči, da ih ne će kazniti. Na hrvatski valja εἰ δέ κ' ἐγὼ τὸν ἔλω (u primjeru iz H 81.) prevesti: *ako* li ja njega *svladam*; ali εἰ δέ μοι οὐ τίσσοις βοῶν ἐπεικέ' ἀμοιβήν (u primjeru iz μ. 382.) ne valja na hrvatski prevesti: *ako* li mi ne dadu za volove dostojne plate —, nego: *ako* li mi *ne će dati* —. Isp. još karakterističan primjer iz A 135.:

ἀλλ' εἰ μὲν δώσουσι γέρας μεγάθυμοι Ἀχαιοί
ἄρσαντες κατὰ θυμόν, ὅπως ἀντάξιον ἔσται, —
εἰ δέ κε μή δώωσιν, ἐγὼ δέ κεν αὐτὸς ἐλωμαι.

(hrv. *ako će dati*; *ako* li *ne dadu*). Tako i Dem. IX, 10. καὶ μὴν εἰ μέγχι τούτου περιμενοῦμεν, εἰς ἂν ἡμῖν ὁμολογήσῃ πολεμεῖν, πάντων ἐσμὲν εὐχιδέστατοι (ne: *ako* budemo čekali; nego: *ako ćemo čekati*). Cf. Kühnera, Ausf. Gramm. der gr. Spr.² II, 969. Tako i u latinskom jeziku: Si feceris id, quod ostendis, magnam habebis gratiam; si non feceris, ignoscam. Cic. Ad fam. 5, 19. (*ako učiniš, ako ne učiniš*). Ali: Eam si curabis, perbona est. Plaut. Merc. 526. (*ako ćeš se starati*). Quae si dices, tenebere; sin alia dices, quae a me dicta sunt, non refutabis. Cic. Verr. 5, 51. (*ako ćeš kazati*). Cf. Kühnera, Ausf. Gramm. der lat. Spr. II, 921—922. 927.; Dräger, Hist. Synt.³ II, 709. etc.

Ako li mi sudit' pravo ne ćeš, ja sam bosa do Trogira došla, ja ću bosa i do cara poći, a za tebe dobro biti ne će. I, 400. (isp. i 565.) — *Ako* mene, Fato, uzet' ne ćeš, živa mene na ramenu glava! falit ću se, đe bih dolazio, da je tebe čedo pod pojasom. I, 563. — Da preskočiš tri konja viteza: *ako* li ih preskočiti ne ćeš, ne ćeš izić', ni izvest' đevojke. II, 147. — *Ako* li mi vjerovati ne će, nek me pusti iz tamnice klete, pa neka me u gvožđe okuje. II, 380. — Pokloni mi šécercu za ljubovcu; *ako* l' mi je pokloniti ne ćeš, a ti hajde na mejdan junački. II, 388. — *Ako* ćeš mi dati vjeru tvrdu, da me hoćeš¹ uzet' za ljubovcu, ja se hoću¹ pokrstit' za nago. II, 615. — Anđelija, moja vjerna ljubo! Otruj meni mog brata Bogdana; *ako* li ga otrovati ne ćeš, ne čekaj me u bijelu dvoru. II, 627. — Ala mene ne rodila majka, do kobila, koja đoga moga, *ako* ne ću pokupiti vojsku, i ne dođem (!) pod Goliju na te. IV, 39. — *Ako* l' tako učiniti ne ćeš, uđrit ću ti do tri b'jela dana. IV, 439. — Ti, čoveče, *ako* ne ćeš to učiniti, ja ne ću s tobom živeti. N. prip. 133. — Miloš im na to odgovori, da će im on biti starješina, *ako* će oni njega slušati. Vuk, Miloš 78. — *Ako* ćeš pustiti s nama brata našega, ići ćemo i kupit ćemo ti hrane. *Ako* li ne ćeš pustiti, ne ćemo ići. Daničić, Mojs. I, 43, 4—5. (septuag. si ὁποστέλλης καταβήσόμεθα; vulg.: si vis mittere, pergemus). Cf. Zimu, Sint. razl. str. 263.; Ak. rj. I, str. 47; f.

15. β). *Ako* nigdje kuma ne nađem, da mi budeš kum (Kao ukor onome koji dođe kome za što pošto je drugima išao, pa se nije mogao pomoći). N. posl. — *Ako* vojno dobre sreće bude, s večera će bosiljak niknuti. N. pj. I, 22. — Prokleta ti moja rana bila, *ako* zlato sa konja ne snimiš! I, 254. — *Ako* bude s puta zalutala, da Bog dade, da me skoro nađe! I, 274. — *Ak'* utoneš, vadit ću te, *ak'* izvadim, ljubit ću te. I. 363. — *Ak'* ostaneš, care, u ćeliji, onda si se grija ostajao. II, 92. — *Ako* mene Bog i sreća dade, te dobijem kralja Bugarina, hoću tebe, slugo, pokloniti u državu zemlju Bosnu slavnu. II, 170. — *Ako* li ga odmah ne pustite, vjera moja tako mi pomogla! dić' ću na vas Srblje i Mađžare. II. 214. — *Ako* l' tebe ponestane blaga, opet dođi počimu tvome. II, 401. — *Ak'* Stjepana doma zastanete, rusu njemu ods'jecite glavu. III, 90. — *Ako* j' tako poznat' ne mogbudeš, ti je zovi u zelenu bašću, te s' valjajte po zelenoj travi. III, 295. — Ala mene ne rodila majka, do kobila, koja đoga moga, *ako* ne ću pokupiti (!) vojsku, i ne dođem

¹ vis, volo.

pod Goliju na te. IV, 39. — *Ako* Bog da i Bogorodica, ali ćemo begu posjeđ' glavu, ali naše tamo ostaviti. IV, 52. — *Ako* nama od njih pomoć dođe, neka znate, razbit ćemo Turke. IV, 247. — *Ako* bude crni Arap doš'o, te se s njime po polju počeram, ja ću bježat' pred Arapom crnim. IV, 304. — *Ako* ćeš mi što dati (!), daj mi nemušti jezik, *ako* li mi to ne daš, a ti s Bogom ostaj! N. prip. 11. — *Ako* to ne uradiš, na tebi nema glave. ib. 211. — Potražite tu vodu; *ako* da Bog te je našete, to bi voleo nego sve carstvo svoje.¹ ib. 236. Cf. Ak. rj. I, str. 46; b.

15.^a Kadšto se i imperfektivni prezenat upotrebljava sasvim onako, kao perfektivni u primjerima, koji su sada navedeni. N. pr. *Ako opraštate* ljudima grijehe njihove, oprostiti će i vama otac vaš nebeski. Vuk, Mat. 6, 14. (ἐὼν ἀφῆτε, ἀφήσει; si dimiseritis, dimittet). — Od čega *ako se čuvate*, dobro ćete činiti. Vuk, Djela ap. 15, 29. (ἐξ ὧν διατηροῦντες ἐαυτοὺς εὖ πράξετε; custodientes vos). U ovim primjerima mislim da „oprašate, čuvate“ nijesu temporalni prezenti sa značenjem sadašnjosti, nego im je značenje onako bezvremensko, kao i perfektivnim prezentima u primjerima, koji su sprijed navedeni, samo se od njih razlikuju imperfektivnošću. Smisao je dakle prvomu primjeru: Dopuštam, da u neko vrijeme opraštate („ako oprostite“ značilo bi: dopuštam, da ste u neko vrijeme oprostili) ljudima grijehe njihove, pa s toga tvrdim: onda će i vam oprostiti otac vaš nebeski. Razlika između „ako oprostite“ i „ako opraštate“ nalazi se dakle u tom, da se u prvom slučaju dopušta, da se u neko vrijeme radnja glagola „oprostiti“ izvršila, a u drugom, da se u to vrijeme radnja glagola „opraštati“ vrši. Cf. i Šurmina u Nast. Vjesn. I, 183. 184.

16. Napose valja govoriti o primjerima, u kojima se u rečenicama s „ako“ nalazi deliberacija. Takovi su ovi primjeri:

Jaaj mene do Boga miloga! Sad *ako* ću pravo kazivati, sa snahom ću brata omraziti; *ako* li ću zakleti se krivo, ja se bojim, izgubit ću vojna. N. pj. I, 562. — „Kako bismo dete omrazili i i sa čestitim carem zavadili?“ A besedi Todore vezire: Braćo moja, osam vezirova! *Ako* ćemo izgubiti dušu, lasno ćemo omrazit' Momira, sa čestitim carem rastaviti. II, 158. — Misli care misli svakojake: „Mili Bože, što ću i kako ću? Kome ću se privoleti carstvu? Da ili ću carstvu nebeskome? Da ili ću carstvu zemaljskome? *Ako*

¹ ako je našete, nastat će situacija („to“), koju bih ja volio (da mi je na izbor) nego sve carstvo svoje.

ću se privoleti carstvu, privoleti carstvu zemaljskome, zemaljsko je za maleno carstvo, a nebesko u vek i do veka“. Car volede carstvu nebeskome, a nego li carstvu zemaljskome. II, 296. — Kome ć' ovu čašu nazdraviti? *Ako* ću je napit' po starještvu, napit ću je starom Jug-Bogdanu; *ako* ću je napit' po gospostvu, napit ću je Vuku Brankoviću; *ako* ću je napit' po milosti, napit ću je mojim devet šura, devet šura, devet Jugovića; *ako* ću je napit' po ljepoti, napit ću je Kosančić-Ivanu; *ako* ću je napit' po visini, napit ću je Toplici Milanu; *ako* ću je napit' po junaštvu, napit ću je vojvodi Milošu. Ta nikom' je drugom napit' ne ću, već u zdravlje Miloš-Obilića. II, 310/11. — Sandačija, moja mila majko! Svetuj mene, moja slatka rano! kud ću sade, na koju li stranu? *Ako* ć' ići Smederevu slavnu, oće mene Đurađ obesiti; *ako* ć' ići caru u Carigrad, nazvat ću se carev novi prebeg. II, 496. — Đurađ misli misli svakojake: „*Ako* ću se ovde oženiti, ta s Latini ja u miru nisam“. Sve je misli na jedno smislio, pa on skoči na noge lagane, te celiva kralja Latin-skoga, celiva ga u skut i u ruku. II, 572. — Ona stala, pa misli razmišlja: „Mili Bože, što ću i kako ću? Ta *ako* ću jedna biježati, Gruji nisu konji utekali, a kamo li jedna ženska glava!“ Savi skute i bijele ruke, ode sama Gruji pod šatora III, 42. — Isp. *Ako* ću krivo, ne smijem od Boga, *ako* ću pravo, ne smijem od bega. N. posl. *Ako* u selu, Turci, ako u polju, vuci. ib. Cf. i Akad. rj. I, str. 50, 2, d.

U svima primjerima u rečenici s „ako“ dolazi futur (inf. + ću). Da bi se ova pojava razumjela, valja na um uzeti; da se obično rečenice s „ako“ prisanjaju uz (deliberativna) pitanja s futurum. Futur u rečenicama s „ako“ bit će dakle jamačno u svezi s futurum u pitanjima. Osim toga vidi se, da i u pitanjima i u rečenicama s „ako“ svagda dolazi 1. lice futura (što je u deliberaciji sasvim naravno). Pita se, što znači 1. lice futura u pitanju? Ogleđajmo još nekoliko takovih pitanja!

Tu dolazi star na konju, stara delija, „Božja pomoć, djevojčice, b'jela rumena! *Hoću li ti doć'* pomoći crpat' vodicu?“ „Idi s Bogom, star na konju, stara delijo! Volim sama i do noći, nego s tvojom pomoći“. R. pj. I, 294. — „Bože vječni i presveti oće! *Hoću li se tobom zaklet'* krivo? *Hoću li* caru *ugrabit'* korunu?“ Gospod njemu riječ govorio: „O Jovane, moja vjerna slugo! Zakuni se mnome tripot krivo, teke nemoj mojijem imenom“. II, 82. — Stade mislit' mlado momče: „*Il' ću brati* kitu cv'jeća? *Il' ću piti* kondir vina? *Il' ću ljubiti* mladu momu?“ Stade brati rano cv'jeće, stade piti

kondir vina, i ljubiti mladu momu. N. pj. I, 331. — Pa se Vuče vrlo zamislio: Al' će ići, ali ići ne će (direktno: *ali ću ići, ali ići ne ću*); sve mislio, na jedno smislio, te s' opremi na tanku čardaku itd. II, 258. — „Sjetuj mene, dijete Maksime, *kom ću proscu* moju ćerku *dati*?“ Besjedi joj dijete Maksime: „Ako hoćeš mene poslušati, podaj ćerku Vilipu Madžaru“. II, 480. Isp. Akad. rj. III, 669, e.

Ovi primjeri pokazuju, da ovakim pitanjima govornik ište, da onaj, koga pita, izjavi, je li njegova volja, da govornik vrši neku radnju (ili, ako je pitanje pronominalno, da naznači, čega on hoće da se tiče radnja govornikova). To se vidi otuda, što onaj, koji odgovara, u odgovoru svagda upotrebljava imperativ (ili makar kakav oblik glagolski, koji može zamijeniti imperativ). Tako n. pr. u primjeru iz N. pj. II, 82. Jovan ište, da Gospod izjavi, je li njegova volja (dopušta li on), da se Jovan njime krivo zakune. A Gospod odgovara: *Zakuni se* mnome triput krivo itd. Tako može govornik pitati i sam sebe. Onda je pitanje deliberativno. Kad bi govornik sam sebi odgovarao, upotrebio bi u odgovoru opet imperativ. Ali on to ne čini, nego ili izjavljuje sam svoju odluku afirmativnom rečenicom (u futuru); n. pr. Kome ć' ovu čašu nazdraviti? — Ta nikom' je drugom napit' ne ću, već u zdravlje Miloš-Obilića. N. pj. II, 310—311. — ili kaže pripovijedatelj (pjevač), na što se govornik odlučio; isp. primjere iz N. pj. I, 331. II, 258. U svakom pak takovom pitanju (i deliberativnom i nedeliberativnom) može se futur zamijeniti izrazom: *valja + da* — (kod nedeliberativnih pitanja često je zgodniji drugi sličan izraz: hoćeš li da —, dopuštaš li da — itd.); n. pr. hoću li ti doć' pomoći erpat' vodicu = valja li (hoćeš li) da dođem; hoću l' caru ugrabit' korunu = valja li (dopuštaš li) da ugrabim; il' ću brati kitu cv'jeća itd. = ili valja da berem itd.; kom ću proscu moju ćerku dati = kom proscu valja da dam.

Takova su i pitanja, koja u navedenim primjerima dolaze pred rečenicama s „ako“ i futurom. Tako n. pr. II' ću reći: zdrava, snaho moja, il' ću reći: zdrava, draga moja? — u primjeru iz N. pj. I, 394. (koji će se malo niže navesti) znači: ili valja da rečem — ili valja da rečem —? Kome ću se privoleti carstvu? da ili ću carstvu nebeskome? da ili ću carstvu zemaljskome? — u primjeru iz N. pj. II, 296. znači: kome valja da se privolim carstvu? da ili valja (da se privolim) carstvu nebeskome? da ili valja (da se pri-

volim) carstvu zemaljskome? — Sva su pitanja deliberativna, samo pitanje u primjeru iz N. pj. II, 496. nije upravo deliberativno.

Isto značenje, kao u pitanjima, držim da ima 1. lice futura u deliberativnim rečenicama s „ako“. Tako rečenica: *ako ću se privoleti* carstvu zemaljskome — u primjeru iz N. pj. II, 296. znači: *ako valja da se privolim* carstvu zemaljskome; rečenica: *ta ako ću* jadna *biježati* — u primjeru iz N. pj. III, 42. znači: *ta ako valja da* jadna *bježim* — itd. U rečenici s „ako“ ne suponira se dakle samo vršenje radnje glagolske ni subjektova gotovost za radnju glagolsku, nego potreba, da se vrši radnja glagolska. S tom potrebom, koja se u podložnoj rečenici suponira, nalazi se u kausalnoj svezi radnja, koje se vršenje u glavnoj rečenici tvrdi, te je (po onom, što je u § 11. razloženo) suponiranje one potrebe uzrok tvrdnji, da se ova radnja vrši. Tako je u primjeru iz N. pj. II, 310—311. suponiranje potrebe, da car Lazar čašu napije po starještvu, uzrok njegovoj tvrdnji, da će je napiti starom Jug-Bogdanu, ili ova je tvrdnja posljedak onomu suponiranju, te rečenice imaju ovaj smisao: Dopuštam (suponiram), da valja da je napijem po starještvu, pa s toga tvrdim, da ću je napiti starom Jug-Bogdanu. Takav je primjer još onaj iz N. pj. II, 158. Ali često se radnja, koje se vršenje u glavnoj rečenici tvrdi, ne nalazi u kausalnoj svezi s onom potrebom, koja se u podložnoj rečenici suponira. Tako je svagda onda, kad se radnja glavne rečenice vrši u sadašnjosti ili u prošlosti. Tako (u primjeru iz N. pj. II, 296.) potreba, da se car Lazar privoli carstvu zemaljskome, ne može biti uzrok tomu, da je zemaljsko carstvo za maleno, niti može (u primjeru iz N. pj. III, 42.) to, da Gruji nijesu konji utjecali, biti posljedak potrebi, da Maksimija, ljuba Grujina, bježi. Radnja glavne rečenice u tima primjerima ne samo nije posljedak potrebi, da se vrši radnja podložne rečenice, nego joj je upravo smetnja. Što je zemaljsko carstvo za maleno, to caru Lazaru smeta, te se ne će privoljeti zemaljskomu carstvu; a što Gruji nijesu konji utjecali, to smeta Maksimiji, te ne će bježati itd. Ali ako potreba, da se radnja podložne rečenice vrši, ne stoji u kausalnoj svezi s radnjom, koje se vršenje u glavnoj rečenici tvrdi, stoji sa samim tim faktom, da joj je ova radnja smetnja. Po tom valja primjer iz N. pj. II, 296. shvatiti ovako: Ako valja da se privolim carstvu zemaljskome, smeta mi to, što je zemaljsko carstvo za maleno. Što je zemaljsko carstvo za maleno, to caru Lazaru smeta samo za slučaj, ako valja, da se privoli zemaljskomu carstvu; ili: potreba, da se privoli ze-

maljskomu carstvu, uzrok je, da je ono, što se tvrdi u rečenici: zemaljsko je za maleno carstvo —, njemu smetnja (inače mu to ne bi bilo nikakva smetnja). Upravo: Dopuštam (suponiram), da valja da se privolim zemaljskomu carstvu, pa s toga tvrdim, da mi je zemaljsko carstvo za maleno. Tako valja shvatiti i primjer iz N. pj. III, 42. I Maksimiji to, što Gruji nijesu konji utjecali (t. j. što je Gruja brz), smeta samo u slučaju, ako valja da bježi. Ona dakle kaže upravo ovo: Ako valja da bježim, smeta mi to, što Gruji nijesu konji utjecali. To vrijedi za sve primjere, u kojima se radnja glavne rečenice vrši u sadašnjosti ili u prošlosti (isp. još primjer iz N. pj. II, 572.). Primjeri iz N. pj. I, 562., II, 496., gdje je u glavnoj rečenici futur, mogu se shvatiti ili kao oni iz N. pj. II, 310—311. i II, 158. ili kao oni iz N. pj. II, 296. i III, 42., jer makar je u glavnoj rečenici futur, opet se ono, što se njim tvrdi, može shvatiti kao smetnja potrebi, da se vrši radnja podložne rečenice. Što se tiče primjera iz N. pj. II, 562., rečenica: ja se bojim — ne smeta, da se ne bi mogao shvatiti kao oni iz N. pj. II, 310/11. i II, 158., jer se ova rečenica može držati za umetak.

Tako mislim da valja tumačiti futur 1. lica u rečenici s „ako“ u svima navedenim primjerima, bilo pred hipotetičkom rečenicom pitanje ili ne, jer i onda, kad pitanje nije izrečeno, suponira ga rečenica s „ako“. Tako se u primjeru iz N. pj. I, 562. Zećirbegovica sigurno najprije pita: Hoću li pravo kazivati ili ću zakleti se krivo? Pa onda istom razmišlja, kaki će posljedak imati prva, kaki li druga odluka. Tako se i u primjeru iz N. pj. II, 572. Đurađ na ponudu kralja Latinskoga sigurno najprije pita: Hoću li se ovde oženiti? Pa onda istom (kao odgovarajući na to pitanje) nalazi, da toj odluci nešto smeta. Tako mislim, da i u primjeru iz N. pj. II, 158. rečenica: Ako ćemo izgubiti dušu — suponira pitanje: Hoćemo li izgubiti dušu? U primjeru iz N. pj. II, 310/11. car Lazar doduše pita: Kome ć' ovu čašu nazdraviti? Ali rečenice s „ako“ suponiraju pitanja: Hoću li je napit' po starještvu? etc :

Zanimljiv je ovaj primjer :

Kako ću joj tužan djever biti!
 Kad joj stanem čašu nazdravljati,
Il' ću reći: zdrava, snaho moja,
Il' ću reći: zdrava, draga moja?
Ako reknem: zdrava, snaho moja,
 Ja ne mogu sreću odoljeti;

Ako l' rekнем: zdrava, draga moja,
 Mom ću pobru volju pokvariti.

N. pj. I, 394.

Tu imamo najprije deliberativno pitanje: il' ću reći: zdrava, snaho moja, il' ću reći: zdrava, draga moja? — A onda dolaze dvije rečenice s „ako“ i perfektivnim prezentom, mjesto kojega bismo očekivali futur, bar u prvoj rečenici, jer se u glavnoj rečenici, bar u prvoj, izriče smetnja. Kad se u podložnoj rečenici kaže: *Ako rekнем:* zdrava, snaho moja —, valjalo bi, da se u glavnoj kaže posljedak radnji glagola „reći“, a ne smetnja, ili bi valjalo, da se u podložnoj kaže: *Ako ću reći.* Druga se podložna i druga glavna rečenica nalaze u potpunom skladu, jer se radnja glagola „pokvariti“ može shvatiti kao posljedak radnje glagola „reći“. Ali prva podložna i prva glavna rečenica ne stoje u skladu. Ja bih rekao, da se u tom ogleda duševni nemir govornikov. On počinje tako, kao da će kazati, što će biti, ako rekne: zdrava, snaho moja —, pa mjesto da kaže, što će biti, ako to rekne, on kaže samo, da to ne će ni moći reći (da ne će moći sreću odoljeti). S toga poslije rečenice: „ako rekнем: zdrava, snaho moja“ — valja da nastane stanka. U drugom dijelu svoje deliberacije govornik doista izriče ono, što je naumio izreći, pa s toga bi čovjek rekao, da će mu lakše biti reći: zdrava, draga moja — nego li: zdrava, snaho moja.

Iz svega, što je o našim primjerima rečeno, vidi se, da Daničić nije dobro učinio, što je u onim primjerima, u kojima je u glavnoj rečenici izrečena smetnja, rečenicu s „ako“ držao za koncesivnu; cf. Akad. rj. I, str. 50, d.

17. Sada se mogu razumjeti i one repugnativne koncesivne rečenice s perfektivnim prezentom, kojima su primjeri navedeni u § 10., a tumačenje im je odgođeno na ovo mjesto. Repugnativne koncesivne rečenice s futurom (§ 9.) i one s perfektivnim prezentom (§ 10.) razlikuju se jedne od drugih tako isto, kao i hipotetičke rečenice s futurom i one s perfektivnim prezentom. O jednoj i drugoj kategoriji repugnativnih koncesivnih rečenica vrijedi u opće sve ono, što je naprijed u § 13. kazano o jednoj i drugoj kategoriji hipotetičkih rečenica. Razlika je samo u tome, što u koncesivnim rečenicama sveza između radnje u podložnoj i one u glavnoj rečenici nije kausalna, nego adversativna. Primjer iz Vuka, Mat. 26, 33. naveden u § 10. valja dakle shvatiti ovako: Dopuštam, da su se u neko vrijeme svi sablaznili o tebe, ali mi to dopuštanje

ne smeta, da ne bih tvrdio: ja se ne ću sablazniti. A primjer iz N. pj. IV, 324. naveden u § 9. ima se razumjeti ovako: Dopuštam, da sam gotov izgubiti glavu, ali mi to dopuštanje ne smeta, da ne bih tvrdio: hoću sjutra, braćo, napraviti itd. Da bi se pokazalo, je li istina, što govornik govori, treba da doista biva ono, što on u rečenici s „ako“ dopušta, i da se vrši radnja, koje vršenje on u glavnoj rečenici tvrdi. U primjerima s perfektivnim prezentom govornik u rečenici s „ako“ dopušta izvršenje neke radnje; dakle treba najprije da se izvrši ova radnja, pa onda da se uza sve to vrši radnja glavne rečenice. Tako u primjeru iz Vuka, Mat. 26, 33. treba najprije da se svi sablazne, pa onda da se uza sve to govornik ne sablazni. Vrijeme, za koje se tvrdi vršenje radnje u glavnoj rečenici, počinje se dakle istom od momenta, kad se izvršila radnja podložne rečenice. A u primjerima s futurom govornik u rečenici s „ako“ dopušta samo to, da je subjekat podložne rečenice (sada) gotov vršiti neku radnju; da bi se dakle pokazalo, je li istina, što govornik govori, treba da je subjekat doista (sada) gotov vršiti tu radnju, pa onda da se uza sve to vrši radnja glavne rečenice. Tako u primjeru iz N. pj. IV, 324. treba da je govornik doista (sada) gotov izgubiti glavu (ali ne treba da bi doista izgubio glavu), pa onda da uza sve to napravi etc. Pa kako je govornik već sada (t. j. onda, kad govori) gotov (ili nije gotov) izgubiti glavu, počinje se vrijeme, za koje tvrdi vršenje radnje u glavnoj rečenici, već od onoga momenta, kad govori (ili upravo: počinjalo bi se, kad u glavnoj rečenici ne bi bilo riječi „sjutra“, a tako se počinje s osvitkom sutrašnjega dana).

Za razliku i od čistih koncesivnih rečenica (§§ 5. 8.) i od hipotetičkih rečenica ja ću u napredak koncesivne rečenice s perfektivnim prezentom, kao i one s futurom (§§ 6. 9.), zvati *supozitivne koncesivne rečenice*. A riječ „supozicija“ upotrebljavat ću za svaki slučaj, kad ono, što se dopušta, doduše već doista biva, ali govornik ne zna, da li doista biva, ili kad ono, što se dopušta, još ne biva, bez obzira na to, je li ono, što se dopušta, prema naravi sveze između podložne i glavne rečenice, (supozitivna) koncesija ili hipoteza.

18. Još mi se valja obazreti na neke slučajeve upotrebljavanja riječi „ako“, koji ako i ne dolaze svi u današnjem narodnom govoru hrvatskom, ipak rasvjetljuju značenje i porabu njezinu u opće i potvrđuju moje dosadašnje razlaganje o njoj.

Tako se u podložnoj rečenici nalazi „ako“, a u glavnoj, koja je svagda negativna. izriče se čudo ili srdnja ili zazor (zabavljanje). Takovih primjera ima od 14—18. vijeka, ali su vrlo rijetki. Isp. Daničića u Akad. rj. I, str. 52, 5. N. pr. Ter se ti od sada ne čudi, srce mē *ako* se raspada i *ako* za te mre. N. Nalješć. 2, 60. — Tim nije rijeti čudo nijedno, *ako* kroz svoj pogled mili zlato i ljubav Kalinku su pridobili. I. Gund. 460 — Tijem sržbu ne imaj, moj cvijete rumeni, *ako* je svak čas taj veći plam u meni. N. Nalješć. 2, 34. Više primjera na rečenom mjestu u Akad. rj. Takove su rečenice upravo koncesivne. Prvi navedeni primjer valja shvatiti ovako: Dopuštam, da se srce mē raspada i za te mre, ali se ti od sada tomu ne čudi. Ono, što je glavnom rečenicom izrečeno, involvira misao: tomu se ne čudim, to mi ne smeta ništa; jer drugomu mogu kazati, neka se nečemu ne čudi, ako se tomu sam ne čudim, a čemu se ne čudim, ono mi ne smeta (isp. § 4.). Tako su ovi primjeri srodni s onima, o kojima se govori u §§ 5. i 6. Od njih se razlikuju samo po tom, što nije izrečeno, za što ono, što se dopušta, ne smeta ništa. Ali za to je izrečeno nešto, što tamo nije izrečeno, na ime to, da ono, što se dopušta, ne smeta ništa; to je do duše izrečeno indirektno, ali je ipak izrečeno. Po tom pak, što je objekat čuđenju isti, kao i dopuštanju (Dopuštam, da se srce me raspada, ali se tomu (se. što se srce mē raspada) ne čudi!), čini se, da je podložnom rečenicom izrečen objekat (uzrok) čuđenju (Ne čudi se, ako (što) se srce mē raspada), te „ako“ postaje u neku ruku kausalna konjunkcija. Ali sve je to samo na oko tako, a u istinu onako, kao što je pokazano.

19. Rečenice s „ako“ mogu biti i interogativne. Daničić u Akad. rj. I, str. 52, 6. kaže, da „ako“ u interogativnim rečenicama dolazi dosta rijetko, i to u indirektnima mnogo češće (15. i 18. vijeka vijeka i u naše vrijeme u čakavaca) nego u direktnima (16. i 18. vijeka). Ali kako primjera za direktna pitanja s „ako“ ima veoma malo (Daničić ih navodi samo 5) i ni jedan nije iz narodnoga govora, ja bih rekao, da direktnih pitanja s „ako“ u narodnom govoru nigda nije ni bilo niti ih ima danas. S toga se na njih i ne osvrćem. U ostalom isp. § 28. Za indirektna pitanja s „ako“ navodi Daničić iz umjetne literature pet puta toliko primjera, koliko za direktna, a ima ih i danas ne samo u čakavskom, nego i u kajkavskom narodnom govoru (cf. Zimu, Sint. razl. str. 128.). Na njih mi se dakle svakako valja osvrnuti.

I indirektna su pitanja s „ako“ upravo supozitivne rečenice. Da bi se to bolje vidjelo, valja polaziti od primjerâ, kaki je ovaj: O bora ti, dragi gospodaru! A što si se tako zamislio? Što je tebi? kakva je nevolja? Svi svatovi šemno i veselo, a ti jesi teško neveseo? Ah! kaži mi, *ako* sam ti mila! N. pj. III, 479. Rečenice „ako sam ti mila“ jamačno ne će nitko držati za indirektno pitanje; ona je hipotetička te pripada ka glavnoj „kaži mi“ (dakle: ako sam ti mila, kaži mi!); a za objekat od „kaži mi“ valja držati pitanja, koja se sprijed spominju. Hipotetička je rečenica s „ako“ i u ovom primjeru: *Ako* ćete dakle učiniti ljubav i vjeru gospodaru momemu, kažite mi; *ako* li ne ćete, kažite mi, da idem na desno ili na lijevo. Daničić, I. Mojs. 24, 49. Ali ima znatna razlika između predašnjega i ovoga primjera. U predašnjem je primjeru za objekat od „kaži mi“ valjalo držati pitanja, koja se sprijed spominju, a ovdje je objekat od „kažite mi“ sadržan u rečenici s „ako“, te se čitav primjer ima shvatiti ovako: Ako ćete dakle učiniti ljubav i vjeru gospodaru momemu, kažite mi, da ćete učiniti (ljubav i vjeru gospodaru momemu). S toga bi mogao tko pomisliti, da je objekat od „kažite mi“ upravo rečenica s „ako“ kao indirektno pitanje, dakle: kažite mi, ako ćete (= hoćete li) učiniti ljubav i vjeru gospodaru momemu. Ali ja mislim, da bi takovo shvaćanje bilo krivo već za to, što rečenica s „ako“ stoji sprijed. Drukčiji je pak ovaj primjer: Zaklinam te bogom živijem da rečeš nam, *ako* ti jesi Isukrst, sin boga živoga. N. Ranj. Lekc. str. 175. Rešet. izd. (Mat. 26, 63.) I ovdje bi se rečenica s „ako“ mogla držati za hipotetičku, koja pripada ka glavnoj „da rečeš nam“ (= reci nam), i čitav primjer shvatiti onako, kako sam predašnji primjer ja shvatio (dakle: ako ti jesi Isukrst, reci nam, da jesi). Ali mi se čini vjerojatnije, da valja rečenicu s „ako“ držati za objekat od glagola „da rečeš nam“ (iza kojega i dolazi) kao indirektno pitanje, dakle čitav primjer shvatiti onako, kako je za predašnji primjer rečeno, da ga ne valja shvatiti (isp. Vuka: Zaklinjem te živijem Bogom da nam kažeš, jesi li ti Hristos sin Božij?).

Tim su putem od hipotetičkih rečenica mogla postati indirektna pitanja. Za to je po onom, što je spomenuto, bilo potrebno troje: 1. da u glavnoj rečenici, kojoj pripada rečenica s „ako“, dolazi glagol dicendi ili sentiendi (u imperativu), 2. da mu se objekat ne kaže izrijekom, nego 3. da je sadržan u rečenici s „ako“. Što se pak specijalno tiče onoga momenta, kako rečenica s „ako“ dobiva karakter pitanja t. j. rečenice, na koju se može odgovoriti

ili „da“ ili „ne“, valja na umu držati, da ako n. pr. poglavar svećenički Isusu kaže: „Ako ti jesi Isukrst, reci nam (sc. da jesi)“, on misli i ovo: „ako li nijesi, reci nam (sc. da nijesi)“, jer se ne može misliti, da bi on od Isusa tražio izjavu samo za slučaj, da on jest Isukrst (t. j. samo priznanje), nego jamačno traži od njega izjavu i za slučaj, da on nije Isukrst (t. j. poricanje). Karakter pitanja dobiva dakle hipotetička rečenica u rečenim prilikama po tom, što se pored izrečene rečenice s „ako“ svagda sama po sebi razumijeva druga rečenica s „ako“ protivnoga smisla, koja opet pripada takovoj istoj glavnoj rečenici, kao i prva rečenica s „ako“. A onaj, koji odgovara, može se odazvati pozivu sadržanom u prvoj ili pozivu sadržanom u drugoj glavnoj rečenici prema tomu, prihvaća li prvu ili drugu hipotezu t. j. može odgovoriti „da“ ili „ne“. Tako poglavar svećenički kaže Isusu upravo: Ako ti jesi Isukrst, reci nam (sc. da jesi), [ako li nijesi Isukrst, reci nam (sc. da nijesi)]. A Isus se odaziva prvomu pozivu, jer prihvaća prvu hipotezu, te odgovara: da (jesam, upravo: ti si rekao).

Rečenice s „ako“, koje vise o glagolu „pitati“, ne mogu se shvatiti kao hipotetičke rečenice, nego samo kao indirektna pitanja. N. pr. Dojde k njoj i pita ju, *ako* će poć za njega. N. prip. Mikul. 21. — Pita ih. *ako* ka zna za stakleni breg. ib. 52. — Stari ga pita, *ako* je zgotovil, ča mu je bil naredil. ib. 55. Ni u jednom od tih primjera ne može se rečenica s „ako“ više shvatiti kao hipotetička. Ali ako se „pita“ zamijeni adekvatnim izrazom „kaže mu, neka mu kaže“, onda je to svagdje sasvim lako moguće. Tako n. pr. u prvom primjeru: Dođe k njoj i kaže joj, neka mu kaže, ako će poći za njega, t. j. dođe k njoj i kaže joj, ako će poći za njega, neka mu kaže (sc. da će poći).

Još se manje mogu kao hipotetičke shvatiti rečenice s „ako“, koje vise o drugim glagolima. Ali i ovdje se takovo shvaćanje vrlo lako može uspostaviti, ako se doda nešto, što se samo po sebi razumije. Tako se u primjeru: Počne prisluškivati, *ako* mladić spi (N. prip. Mikul. 114.) — rečenica s „ako“ može shvatiti kao hipotetička, ako se glavnoj rečenici doda „da vidi“, što se samo sobom razumije: Počne prisluškivati, da vidi, ako mladić spi; dakle: počne prisluškivati, ako mladić spi, da vidi (sc. da spi). Isto vrijedi za primjer: Pogledaj u ono ravno polje, [dod. „da vidi“,] *ako* gredu s oružjem junaci. N. pj. istr. 2, 30.

Otuda se vidi, da hipotetičke rečenice mogu postati indirektna pitanja upravo samo onda, ako je glagol u glavnoj rečenici t. j.

onaj glagol, o kojem onda indirektno pitanje visi, takav glagol, da može o njemu visjeti i deklarativna rečenica sa „da“, i to u imperativu (ili u postulativnom obliku u opće) ili u futuru. A onda se kao gotova indirektna pitanja mogu prislanjati i uz druge glagole, uz koje se u opće indirektna pitanja mogu prislanjati, ali karaktera hipotetičkih rečenica nijesu nigda posve izgubila.

20. Moje shvaćanje riječi „ako“ potvrđuju i rečenice s „*već ako*“ ([iz]van —, nego —, nu ako). N. pr. „Laže“ ili „ne govori istine“ (cf. Daničića u Akad. rj. I, 57, i). *Već ako* se prevari, pa rekne istinu. N. posl. Za takove rečenice kaže Daničić u Akad. rj. I, 56. h (kamo upućuje pod: i), da se riječju „*već*“ „ono što je u privezanoj na suprot stavlja onome što je u glavnoj“ (koja je ponajviše negativna) „tako da do onoga što je u privezanoj stoji da biva ne ono što je u glavnoj nego protivno.“ Po tom Daničić navedeni primjer shvaća ovako: Ne govori istine, već (=nego) (govori istinu), ako se prevari, pa rekne istinu. S tim se i ja posve slažem. Ali ne mogu pristati na ono, što Daničić kaže o rečenicama, kakve su ove: Na mejdan ne vjerujemo da će mu izići, makar ih koliko zvao, *već ako* gdje u mraku. Vuk, Pisma 71. — I zakunu se da ih ne će drugo ništa razdvojiti *vako* crna zemlja. N. prip. 120. (*vako* = *već ako*, Vuk, Rj. 52^a; ali možda je „*vâko*“ = van ako, što u ostalom shvaćanja ne bi promijenilo ništa; cf. *nâko* = *n'ako*, no ako, Vuk, Rj. 292^a (=nu ako, Dan. Akad. rj. I, 57, l.), *dâko* = da ako). — Ne sa živa, *nako* sa mrtvoga. Vuk, Rj. 392^a. — Za takove primjere kaže Daničić u Akad. rj. I, 57, i (56, h.; 58, l.), da su u njima rečenice s „ako“ krnje. On dakle navedeni primjer iz N. prip. 120. shvaća ovako: I zakunu se, da ih ne će drugo ništa razdvojiti, već (će ih razdvojiti,) ako (će ih razdvojiti) crna zemlja. Ali ja mislim, da riječi „crna zemlja“ ne pripadaju rečenici s „ako“, nego rečenici s „*već*“, tako da bi čitav primjer valjalo shvatiti ovako: I zakunu se, da ih ne će drugo ništa razdvojiti, već (će ih razdvojiti) crna zemlja, ako (će ih razdvojiti). Sada se rečenicom s „ako“ izriče samo sumnja, hoće li ih razdvojiti i crna zemlja. Nego valja poći i dalje. „Ako“ u ovim primjerima i nije konjunkcija, nego partikula. Tako rečeni primjer napokon shvaćam ovako: I zakunu se, da ih ne će drugo ništa razdvojiti, već (će ih razdvojiti), ako (dopuštaju), crna zemlja. Partikula „ako“ mogla bi se zamijeniti riječju „možda“, da se smisao ne bi bitno pro-

mijenio (— da ih drugo ništa ne će razdvojiti, već, možda, crna zemlja). Isp. § 2.

Da je to doista tako, dokazuju i rečenice s „već ako da“, n. pr. Ne će lasno umrijeti, *već ako da* ga ubiju, — kao vampira. Vuk, N. posl. 11. — Pošten se čovjek ne može povampiriti, *već ako da* preko njega mrtva preleti kakva tica, ili drugo kakvo živinče prijeđe. Vuk. Rj. 79^a. — Oni se sa svojim drugarima i pomaćima nametnu svijem selima i za spahije i za čitluk-sahibije ne pitajući je li koje selo imalo prije svoga čitluk-sahibiju, *već ako da* je bio pristao s njima. Vuk, Rj. 826^b. — Oni kazaše kako im je zapovjedila gospođa i da drukčije ne smiju *vako da* obadva glavom plate. N. prip. 131. — Za takove rečenice kaže Daničić u Akad. rj. I, 57, i. „dio kojim se razlikuje privezana rečenica od glavne te joj ostaje, može biti i cijela rečenica privezana za nju kakovom konjunkcijom (*kad, da*), i to sama ona bez ikakoga drugoga dijela: tako osim nje ostaje privezаноj samo *već ako*“. Otuda se vidi, da Daničić misli, da rečenica s „da“ (u primjeru iz Vuka, N. posl. 11. „da ga ubiju“) pripada k „ako“. Ali ja ne mogu dokučiti, za što je rečenica s „da“ dodana k „ako“, i što je njom izrečeno, a ne bi se moglo izreći istom rečenicom sa samim „ako“ (bez „da“) — n. pr. „već ako ga ubiju“ —? S toga mislim, da rečenica s „da“ ne pripada k „ako“, nego k „već“ kao tumačenje onoga slučaja ili one zgrade, za koju vrijedi ono, što se s „već“ nasuprot stavlja onomu, što se izriče glavnom rečenicom (cfr. „van da“ Vuk, Rj. 53^a s. v. „van“), tako da bi rečeni primjer valjalo shvatiti ovako: Ne će lasno umrijeti, već (će umrijeti,) ako (će umrijeti,) (u slučaju) da ga ubiju. A za pravo je „ako“, kao u primjerima, o kojima se govorilo prije ovih, tako i u ovima partikula sa značenjem: „dopuštam = možda“ pokazujući sumnju, da ono, što se s „već“ nasuprot stavlja onomu, što se izriče glavnom rečenicom, biva i u slučaju, koji je razjašnjen rečenicom s „da“. Dakle: Ne će lasno umrijeti, već, možda, (u slučaju) da ga ubiju.

Ovomu mišljenju idu u prilog i rečenice s „već ako kad“; n. pr. I da ti u ovi dom više povratka ne bude, *već ako* gostom *kad* dođeš. N. pj. I, XIII. — No došlo to kako mu drago, ja bih rekao, da u knjigama tako ne pišemo, *već ako kad* bi ko htio pisati što samo jednjem narječijem. Vuk. Gram. i polem. spisi III, 1, str. 207/8. — I on po pravdi nije mogao ni od jednoga uzeti ništa od nje (baštine), *već ako kad* bi kaka porodica zamrla sa

svijem. Vuk, Rj. 826^a. — Daničić i za ovakove primjere misli, da u njima rečenica s „kad“ pripada k „ako“ (Akad. rj. I. 57, i., na mjestu, koje je sprijed ispisano). Ali meni se čini, da ovdje rečenica s „kad“ još očitije pripada k rečenici s „već“ nego rečenica s „da“ u primjerima s „već ako da“. Dakle: I on po pravdi nije mogao ni od jednoga uzeti ništa od nje, već (je mogao uzeti), ako (= možda), (tada) kad bi kaka porodica zamrla sa svijem. U ostalom valja mi spomenuti, da se u prvom od navedenih primjera „kad“, koje Daničić drži za konjunkciju (Akad. rj. I. 57^{ab}), može shvatiti i kao indefinitni adverab. Onda ovaj primjer ne bi išao ovamo, nego među one, koji su navedeni na str. 33. (I da ti u ovi dom više povratka ne bude, već (neka ti bude povrata,) ako gostom kad (aliquando) dođeš) Ovamo mislim da ide i ovaj primjer: Grlu ne može se naći dno, *ako kad* (ček) umre (Živ ček ne može se nasititi). N. posl. 46. Za ovaj primjer kaže Daničić u Akad. rj. I. 51, b.: „može se „ne“ izostaviti i onda kad je u glavnoj poricanje: dio kojim se privezana razlikuje od glavne cijela je rečenica, te od cijele privezane stoji samo ona i „ako“. — Daničić shvaća dakle čitavu rečenicu ovako: Grlu ne može se naći dno, ako (ne) (tada) kad čovjek umre. Ja bih pak rekao, da nije izostavljeno „ne“, nego druga rečenica stoji prema prvoj onako, kao da se počinje s „već“, samo što to nije izrijeком naznačeno partikulom „već“ ili drugom sličnom partikulom, a može biti nenaznačeno s toga, što je sveza između jedne i druge rečenice i bez toga jasna. Dakle: Grlu ne može se naći dno, (već), ako (= možda), (tada) kad čovjek umre.

21. Ostaju još rečenice s „*da ako*“; n. pr. Daleko je od mora do Save, *da ako* se đegođ udesimo. N. pj. III, 453. — *Da ako* i meni kad svane. N. posl. — Daj mi blaga jednu galiju i nekoliko momaka, pa ja idem da tražim tu vodu, *da ako* je nađem. N. prip. 236. — *Da ako*, ja wenn —, ita si —: *da ako* udari kiša, es wird vielleicht doch regnen (man wünscht dass es regne), *da ako* ne udari kiša, es wird vielleicht doch nicht regnen (man wünscht dass es nicht regne). Vuk, Rj. 109^a. — Od toliko ljudi, kojima ću ja ovo razaslati, *da ako* se jedan nađe, te ga za to pošteno ispsuje. Vuk, Gram. i polem. spisi. III, 1, str. 105. — I opet zatrudnje, i rodi sina, i reče: *da ako* se sada već prljubi k meni muž moj, kad mu rodih tri sina. Daničić, I. Mojs. 29, 34. — *Da rečem: da ako* me mrak sakrije; ali je i noć kao vidjelo oko mene. Daničić, Psalmi 139, 11. — *Da mi našu vojsku okupimo, dako* oklen

šićar dojavimo. Ogled. srp. 387.¹ — Za takove primjere kaže Daničić u Akad. rj. I. 57, k.: „da“, kojim se nešto na suprot stavlja drugomu, kao što se čini riječima „a“ ili „nego“ ili „nu“, dolazi pred „ako“, kad je rečenica u kojoj je „ako“ bez glavne: što se tada izriče u rečenici u kojoj je „ako“ izriče se u nadanju, nadajući mu se, a to se nadanje riječju „da“ na suprot stavlja protivnoj misli neizrečenoj, koja se razumije iz prednjega govora; tako dolazi „da ako“ od prošloga vijeka.“ Po tom Daničić prvi od navedenih primjera shvaća ovako: Daleko je od mora do Save (ne ćemo se udesiti), da (=ali) ako se đegođ udesimo. Ali ne obazirući se na to, da negativne rečenice, kojoj bi se riječju „da“ nasuprot stavljalo nadanje izrečeno rečenicom s „ako“, nigdje nema, rečenica s „da ako“ znači svagda želju (Daničić veli, da se ono, što se izriče u rečenici, u kojoj je „ako“, izriče u nadanju), a kako rečenica s „ako“ do toga značenja dolazi, Daničić nije protumačio. Na prvi bi mah čovjek rekao, da je želja izrečena rečenicom s „da“ (kao n. pr. Da te Bog sačuva! N. posl.), a „ako“ je partikula, kao i u primjerima s „već ako“, o kojima se govorilo u predašnjem paragrafu. Ali meni se čini, da partikula „ako“ (= možda) pravo ne pristaje u željnu rečenicu. S toga će biti najbolje, da „da“ ostavimo na strani, pa prije svega izblize ogledamo rečenicu s „ako“.

Pita se, može li rečenica s „ako“ značiti želju i kako dolazi do toga značenja. Ja mislim, da rečenica s „ako“ kao hipotetička rečenica svagda znači želju, kadgod govornik misli, da će ispunjenje uvjeta, koji se njom izriče, u duši njegovoj probuditi čuvstvo ugodnosti, jer za čuvstvom ugodnosti čovjek teži od prirode, a težeći za njim valja da teži i za onim, što mu je uvjet. N. pr. *Ako* Bog da, dobit ćemo Turke. N. pj. IV, 185. — *Ako* mene Bog i sreća dade, te dobijem kralja Bugarina, hoću tebe, slugo, pokloniti u državu zemlju Bosnu slavnu. II, 171. — Evo zeman i vrijeme dođe, *ako* Bog da, da mi jade plaćaš. IV, 522. — Dao mi ga bratac tvoj, *ako* Bog da, đever moj. I, 345. — *Ako* nama od njih pomoć dođe, neka znate, razbit ćemo Turke. IV, 247. — U svima ovakovim primjerima može se uzeti da je glavna rečenica upravo: bit će mi (nam) ugodno —, a onom rečenicom, koja je de facto glavna, kazuje se samo nešto, iz česa se vidi, da govornik doista misli, da će ispunjenje uvjeta u duši njegovoj probuditi

¹ Ne razumijem ovoga primjera: Turčin ne će, ako te ne može, Srbini veli: *Da ako* me ne će. N. pj. IV, 164.

čuvstvo ugodnosti. Tako bi se moglo reći, da je u prvom od navedenih primjera kazano upravo ovo: Ako Bog da, bit će nam ugodno: dobit ćemo Turke; a u drugom: Ako meni Bog i sreća daje, te dobijem kralja Bugarina, bit će mi ugodno, pa u toj sreći hoću tebi, slugo, pokloniti u državu zemlju Bosnu slavnu itd. Odatle, što govornik misli, da će ispunjenje uvjeta u njega probuditi čuvstvo ugodnosti, dolazi i neka duševna uzbuđenost, kojoj je izvor u prirodnoj težnji za čuvstvom ugodnosti i za ispunjenjem onoga, što je uvjet tomu čuvstvu; a očituje se ta uzbuđenost u onom osobitom (željnom) tonu, s kojim govornik izgovara hipotetičku rečenicu. Ali ako i mislim, da se i u ovakovim primjerima hipotetičkom rečenicom kazuje želja, ipak dopuštam, da je tim, što uz hipotetičku rečenicu ima glavna rečenica, želja kao sputana, te pored hipoteze ne može pravo izići na vidjelo; rečenica s „ako“ shvaća se više kao hipotetička nego li kao željna. Da je tako, vidi se najbolje odatle, što želja odmah postaje izrazitija, kako se glavna rečenica većom stankom odvoji od podložne, n. pr. Ako meni Bog i sreća daje, te dobijem kralja Bugarina! — hoću tebi, slugo, pokloniti u državu zemlju Bosnu slavnu.

Sasvim pak hipotetička rečenica postaje željna onda, kad glavne i nema. Onda je ona duševna uzbuđenost, koja je netom spomenuta, slobodnija, te se više i očituje u (željnom) tonu, s kojim se izgovara rečenica s „ako“. Tako hipoteza iščežava, a na njezino mjesto dolazi želja. Takove su naše rečenice s „da ako“ (ne obazirući se na „da“). Po tom valja navedeni primjer: (Da) ako i meni kad svane — shvatiti ovako: ako i meni kad svane (bit će mi ugodno); misao, da će mi onda, ako i meni kad svane, biti ugodno, probuđuje u meni težnju za tim, da mi doista svane; ova se težnja očituje u željnom tonu, s kojim izgovaram rečenicu: ako i meni kad svane —, i ova je rečenica postala željna.¹

¹ Što je rečeno, da u takovim primjerima glavne rečenice i nema, to je samo na pola istina; glavna rečenica doista nije izrečena riječima, ali je tim, što se uvjetna rečenica izgovara sa željnim tonom, sasvim tačno naznačeno, da joj sadržaj ne može biti ništa drugo nego: bit će mi (nam) ugodno —, jer samo uz taki sadržaj glavne rečenice može se razumjeti težnja za vršenjem onoga, što se u hipotetičkoj rečenici izriče, i željni ton, koji je izraz toj težnji. Ako dakle glavna rečenica i nije izrečena riječima, ona se opet nalazi u svijesti govornikovo, a indirektni joj je izraz željni ton, s kojim se hipotetička rečenica izgovara.

Razumijeva se samo po sebi, da željna može postati samo ona hipotetička rečenica s „ako“, u kojoj je perfektivni prezenat (ili kondicional, isp. § 43.), jer u svakoj se drukčijoj hipotetičkoj rečenici suponira nešto, što već jest (ili nije), pa s toga se takovom rečenicom ne može izricati želja, jer željeti se može (za pravo) samo nešto, što još nije.

Tako je pokazan način, kako hipotetičke rečenice postaju željne, i to ne samo u hrvatskom, nego i u drugim jezicima. U hrvatskom su jeziku takove još željne (zapovjedne) rečenice s „neka“, o kojima vidi § 24., pa željne rečenice s „da“ i one s „kad bih“, o kojima će se govoriti na drugom mjestu. U opće pak mi valja spomenuti, da se u indoevropskim jezicima osim imperativa želje (i postulacije u opće) i ne mogu kazivati drukčije nego hipotetičkim rečenicama.¹ Želje su naše upravo hipoteze. A to je i posve prirodno, jer čovjek nigda ne želi ništa njega samoga radi, nego za to, što je ono, što želi, bilo neposredno bilo posredno, uvjet čuvstvu ugodnosti. Može se kazati, da je ono, što se želi, početni član kausalnoga niza, kojemu je posljednji član čuvstvo ugodnosti. Jezični je pak izraz za kausalni niz, ako je već izvršen, kausalna rečenica, ako li nije još izvršen (kao kod želje) ili ako se ne zna, je li već izvršen, hipotetička rečenica (isp. § 11.). Ako se glavnom rečenicom izriče koji od srednjih članova toga (ne još izvršenoga) kausalnoga niza, podložna rečenica ostaje hipotetička, ako li je glavna rečenica posljednji član njegov (čuvstvo ugodnosti), podložna rečenica postaje željna.² Isp. i Volkmannovu Psihologiju, II. p. 440 i dalje.

Tako bi bile protumačene naše rečenice s „ako“; a što je ono „da“ u rečenicama s „da ako“? Ja mislim, da je došlo iz željnih rečenica sa „da“ (n. pr. Da te Bog sačuva!), koje su mnogo običnije od onih s „ako“, da bi se rečenice s „ako“ još bolje

¹ Da su n. pr. grčke željne (zapovjedne) rečenice s optativom i konjunktivom i latinske s konjunktivom za pravo hipotetičke, vidi se najbolje odatle, što u njima često dolazi *ei si*, n. pr. *εἰ γὰρ ἐμοὶ τοσσόνδε θεοὶ δύνανται περιθεῖν* γ. 205. O mihi praeteritos referat *si* Juppiter annos! Verg. Aen. VIII, 560. A što često nema nikakve konjunkcije (*ὃ παῖ, γένουσι πατρός εὐτυχέστερος*, Sof.), to je u svezi s tim, što i u hipotetičkoj rečenici često nema nikakve konjunkcije (*ἐπείτρεψας ἐτέρῳ πλείον' ἐπιδράσει κκκζ.* Aristofan *Εκκλ.* 179. — Kühner, Ausf. Gramm. d. gr. Sprache II, 785.).

² razumijevajući pod željom postulaciju u opće.

istakle kao željne. To bi se moglo kazati i tako, da su rečenice s „da ako“ postale kontaminacijom od željnih rečenica s „da“ i i od željnih rečenica s „ako“; dakle: *Da ako* i meni kad svane! = *da* i meni kad svane! + *ako* i meni kad svane!

22. S partikulom „ako“ srodna je u značenju partikula „neka“. S toga ću se u kratko osvrnuti i na nju, ne bi li tako ono, što je kazano o partikuli „ako“, postalo još jasnije. Da je partikula „neka“ u značenju srodna s partikulom „ako“, vidi se otuda, što u svima prilikama, u kojima se upotrebljava „neka“, dolazi i „ako“, ali „neka“ ne dolazi u svima prilikama, u kojima se upotrebljava „ako“, navlastito ne dolazi u hipotetičkim rečenicama i u pitanjima, odakle se vidi, da ove partikule, ako i jesu srodne, ipak nijesu identične. — Da bismo našli, što „neka“ upravo znači, valja mu prije svega ispitati značenje u onim prilikama, gdje dolazi kao posve samostalna riječ.¹

Kao posve samostalna riječ dolazi „neka“ u ovim primjerima: Ovo mi je vjerenica dala; ako ti je tvome srcu draga, ne ću ti ja zimovat' kod majke, vodit ću je dvoru bijelome. *Neka*, Pero sretna tebe bila! N. pj. I, 235. — *Neka*, da je Bogu hvala! izvadi ti mene ovo jedno oko, kad ne umjeh ja tebe obadva, ali mi uteći ne ćeš. N. prip. 148/9. — Vidite što čini zavist i zloba; al' *neka*, *neka*: pritisnuto jače sve na više skače. Vuk, Stražilovo od 1886., 1226. — U svima ovim primjerima „neka“ znači: ne smeta mi

¹ Što se etimologije riječi „neka“ tiče, Miklošić je u svom Etimol. rj. str. 212. izvodi od praslav. *necha*(ti) nsl. *nehati*, *lassen*, i to od imperativa „*nechaj*“ (Sint. str. 780.). G. Maretić kaže u Veznicima str. 262. (os. ot.): „Rečeni imperativ „*nehaj*“ ima u slavenskim jezicima različite glasovne oblike, koje je teško sjediniti jedne s drugima, ali bez sumnje svi su istoga postanja.“ A ja bih rekao, da se hrv. „neka“ držeći se glasovnih zakona i ne može izvesti od „nehaj“. S toga mi se čini još najvjerojatnije, da je ono „neka“, koje u hrvatskom jeziku znači „noli“ (a prima i lične nastavke: nekajmo, nekate, nekajte; n. pr. nekate svi, mnogo vas je, dosta je i polovina. Vrčević, N. prip. 66.; isp. i Broza u njegovoj raspravi o hrv. imperativu, Rad 76., str. 60. 61. os. ot.) i koje će biti postalo od negacije „ne“ i onoga „ka“, koje nalazimo n. pr. u: tebe-ka, tu-ka itd. (cf. Mikl., Sint. 121.), primilo i funkciju imperativa „nehaj“. Tako n. pr. *Neka*, Stanko, mlogo ga ne karaj. N. pj. V, 537. znači upravo: noli, S., ne obirgues eum. Ali je „neka“ u takovoj prilici (gdje uza nj nema infinitiva, kao n. pr. u ovoj rečenici: *Neka* me dat, majko, oholu junaku. Jačke 102.) lako moglo dobiti značenje lat. „sine“ (= *nehaj*) pa napokon značenje „ne smeta mi ništa“.

ništa. A što govorniku ne smeta ništa, kazano je izrijekom samo u drugom od navedenih primjera, i to rečenicom: izvadi ti mene ovo jedno oko; a u 1. i u 3. primjeru razbira se samo iz konteksta. Drugi od navedenih primjera zanimljiv je i s toga, što nam pokazuje, kako valja shvaćati koncesivne rečenice s „neka“. U ovom je primjeru „neka“ posve rastavljeno od glagola „izvadi“; između „neka“ i „izvadi“ u govoru nastaje stanka, a osim toga umeće se rečenica: da je Bogu hvala! — koja u ostalom ima isti smisao kao „neka“. Ali bi se rečenica: da je Bogu hvala! — mogla i izostaviti, a „neka“ i „izvadi“ izgovoriti tako, da među njima ne bi bilo stanke, pa se ipak smisao ne bi promijenio ništa; dakle: neka izvadi ti meni ovo jedno oko —; smisao ostaje isti, koji je bio prije, dok je „neka“ i „izvadi“ bilo rastavljeno, i to: izvadi ti meni ovo jedno oko —, ali mi to ne smeta ništa. Tako su postale koncesivne rečenice s „neka“ n. pr. Putnik opet reče: „Ja sam sinoć u vas na konaku bio“. A čoban mu odgovori: „*Neka* si bio: put te nanio“. N. prip. 164. (Smisao: Bio si, ali mi to ne smeta ništa.). S ovakovim su rečenicama srodne one rečenice s „ako“, o kojima se govorilo u § 3., n. pr.

Ako su ga kraste našarale,
Zdrave su mu oči obadvije,
Srce mu je baš koje je bilo.

N. pj. II, 554.

Ali se naše rečenice s „neka“ ipak razlikuju od ovakih rečenica s „ako“, i to: a) tim, što su samostalne, a rečenice s „ako“ podložne; ali ima i samostalnih rečenica s „ako“, isp. § 6^a; njima dakle naše rečenice s „neka“ odgovaraju najvećma; b) tim, što je „ne smeta mi ništa“ u njima izrečeno riječju „neka“, a u rečenicama s „ako“ nije izrečeno nikako, nego se samo razbira iz adversativne sveze između podložne i glavne rečenice; c) tim, što se rečenica, koja pokazuje, što govorniku ne smeta ništa, u njima ne počinje ni s kakvom konjunkcijom (jer „neka“ znači: ne smeta mi ništa), a u rečenicama s „ako“ počinje se s konjunkcijom „ako“.

A pravo govoreći i u rečenicama s „neka“ ona rečenica, koja pokazuje, što govorniku ne smeta ništa (t. j. ona, pred kojom stoji „neka“), ima onaki smisao, kao i rečenica s „ako“, jer govornik može samo za ono kazati, da mu ne smeta ništa, što dopušta (= ne poriče, ili priznaje) da doista biva; kazivanje, da nešto ne

smeta, svagda suponira dopuštanje, da to doista biva; dakle: Neka si (sinoć u nas na konaku) bio = dopuštam (ne poričem), da si bio, ali mi to ne smeta ništa (ali neka!). S toga bi se i u primjeru iz N. prip. 164. ne promijenivši smisla moglo kazati: *Ako* si (sinoć u nas na konaku) bio, put te nanio (cf. dalje: Opet mu reče putnik: „Tvoj otac dođe te ubi onu kučku.“ A čoban: „*Ako* su je ubili, to je i zaslužila.“ Opet putnik: „Pošto je ubiše, baciše je na bunište.“ A čoban: „*Ako* su je na bunište bacili, onđe je i živa ležala.“) i u primjeru iz N. pj. II, 554. opet ne promijenivši smisla: *Neka* su ga kraste našarale, zdrave su mu oči obadvije —; samo u prvom primjeru ne bi bilo izriječom kazano, da ono, što se izriče rečenicom s „ako“, govorniku ne smeta ništa, a u drugom ne bi bilo izriječom kazano, da ono, što govorniku ne smeta ništa, on dopušta (= ne poriče); ali bi se i u jednom i u drugom primjeru ono, što ne bi bilo izriječom kazano, razumijevalo samo sobom. I u primjeru iz N. prip. 148/9. moglo bi se kazati: *Ako* ti meni izvadi ovo jedno oko, kad ne umjeh ja tebi obadva, neka, da je Bogu hvala!

Evo još nekoliko primjera za koncesivne rečenice s „neka“: *Nek'* osuši, al' za što presuši? (Rekao Čiganin kad je zimi metnuo obojke na mjesecini, da se suše, a oni se smrzli.) N. posl. — Obrni se mlada Mare, majka te zove. *Neka* zove i prizivlje, sad nemam kolje. N. pj. I, 34. — Muč', ne luduj, draga Jele moja! *Nek* je Manda i lipša i viša, i bijelim ruvom bogatija; kada nije mome sreću mila. I, 242. — Ima Marko dosta uzavnica. Veli njemu neznan dobar junak: *Neka* ima, neznana delijo; ako Bog da i sreća junačka, sovra će mu u krv ogreznuti. II, 412. — Moja draga, mene ženi majka. *Nek* te ženi, željela te majka. N. pj. here. 223.

23. Koncesivnih rečenica s „ako“ našli smo: 1. kompensativnih, i to: a) s prezentom ili s preteritom (§ 5.), b) s futurom (§ 6.); 2. repugnativnih, i to: a) s prezentom ili s preteritom (§ 8.), b) s futurom (§ 9.), c) s perfektivnim prezentom (§ 10. 17.). Koncesivne rečenice s „neka“, o kojima se govorilo u predašnjem paragrafu, odgovaraju kompensativnim koncesivnim rečenicama s „ako“ (ili upravo onakovim samostalnim rečenicama s „ako“, kakve su kompensativne rečenice s „ako“ — cf. § 6^a), i to i onima s prezentom ili preteritom i onima s futurom (1. a.) i b.). Repugnativnih koncesivnih rečenica s „ako“ našli smo i s perfektivnim prezentom (§ 10. 17.), a kompensativnih nijesmo našli

s perfektivnim prezentom. Ali rečenica s „neka“ i perfektivnim prezentom ima posve onakovih, kakve bi bile kompensativne koncesivne rečenice s „ako“ i perfektivnim prezentom, da ih ima (samo što su rečenice s „neka“ samostalne). A takovih rečenica s „ako“ možda i za to nema, što su ih rečenice s „neka“ istisnule, a istisnule su ih za to, što im je značenje izrazitije nego bi bilo onima s „ako“.

Ali prije nego koncesivne rečenice s „neka“ i prezentom pobliže ogledamo, valja mi kazati još ovo: Repugnativne koncesivne rečenice s „ako“ i perfektivnim prezentom (ili, kao što smo ih u § 17. nazvali: supozitivne koncesivne rečenice) posve odgovaraju hipotetičkim rečenicama s „ako“ i perfektivnim prezentom; razlika je samo u tome, što je sveza između podložne i glavne rečenice u onima adversativna, a u ovima kausalna (t. j. što su one koncesivne, a ove hipotetičke). Uz hipotetičke rečenice s „ako“ i perfektivnim prezentom vidjeli smo u § 15. da pristaju i hipotetičke rečenice s „ako“ i imperfektivnim prezentom, koji ima bezvremensko značenje. I u repugnativnim koncesivnim rečenicama s „ako“ mogao bi uz perfektivni prezenat dolaziti i imperfektivni prezenat s bezvremenskim značenjem, ako ja za sada i nemam primjera za to. Ali u rečenicama s „neka“, o kojima ovdje govorim, dolazi veoma često baš imperfektivni prezenat, čemu će se poslije kazati i razlog.

Sada uzmimo konkretan primjer: *Neka zovu* i loncem, samo nek ne razbiju (kad se tko tješi što mu se ime izdijeva) N. posl. To znači: *Ako* (u neko makar koje vrijeme) zovu loncem, neka! (ne smeta mi ništa), samo nek ne razbiju. A: *neka će zvati* i loncem, samo nek ne razbiju — značilo bi: *ako* će zvati (=ako su gotovi zvati) loncem, neka! (ne smeta mi ništa), samo nek ne razbiju; cf. neka mene sunce sjaje, a zvijezde *ako* će sve poerkati (§ 6^a). U ovom drugom slučaju ono, što se suponira, već sada biva ili ne biva (ljudi već sada jesu ili nijesu gotovi zvati loncem), a u onom prvom slučaju ono, što se suponira, ne biva još, nego istom hoće ili ne će bivati. Prema tomu mijenja se i značenje riječi „neka“. U drugom slučaju, gdje ono, što se suponira, doista već biva, za „neka“ dobro pristaje značenje „ne smeta mi ništa“, ali u prvom slučaju, gdje ono, što se suponira, ne biva još, „ne smeta mi ništa“ samo sobom prelazi u „pristajem na to“ (t. j. na ono, što se suponira). Tako „neka“ dobiva značenje „*pristajem na to*“. Navedeni primjer ima dakle ovaj smisao: Dopuštam (suponiram), da me u neko

(makar koje) vrijeme zovu i loncem, ali mi to dopuštanje (suponiranje) ne smeta ništa: ja pristajem na to, da me zovu i loncem, samo nek me ne razbija.

Takovi su i ovi primjeri: *Nek* nosi bisage, ključ je u mene (kazao Grk kad su mu hajduci odnijeli bisage). N posl. — *Nek* plače,¹ dok bude jače (Reče se u šali djetetu kad kažu da plače. Mjesto „dok bude“ jedni reku „bit će“). ib. — Dragi ti se oženio, kom' si mislila. *Nek* se ženi, nek se ženi, prosto da mu je Vedro nebo zagrmilo, grom ga ud'rio! N. pj. I, 270. — Ustan' brate, Beograd izgore. *Neka* gori, ognjem izgoreo! I, 428. — Objesi se dilber Ikonija. *Nek* se vješa, kod mene je ljepša. I, 566. — Pa on trže nože od pojasa i udara sebe u srdašce: Kade nije dore konja moga, neka nije ni mene junaka! I, 605. — Dobro doš'o, mlađano Bugarče! *Nek* je jedan više u družini. II, 139. — Voli njemu nego tebe, sine; *neka* ide, vrag je odnesao! II, 270. — Za što blago dadoste drugome? A nije mi ni tog žao blaga, *neka* nosi, voda g' odnijela! II, 558. — Tu im vjeru tvrdu zadadoše, da predadu svijetlo oružje i Nikšića, grada bijeloga, pa im ništa učiniti ne će, *neka* idu, vrag ih i odnio! IV, 340. — Ako li ostanem bez djece, *nek* ostanem bez djece.² I. Mojs. 43, 14.

Za one primjere, u kojima „neka“ dolazi s imperfektivnim prezentom, nije lako odrediti, idu li ovamo ili među one, koji su navedeni u § 22. Radi se o tome, je li imperfektivni prezenat pravi temporalni prezenat sa značenjem sadašnjosti ili mu je značenje bezvremensko. A upravo to nije lako odrediti. Ja sam među primjere, koji su navedeni u § 22. između ostalih uzeo sve one, gdje u dijalogu već *A* upotrebljava prezenat, a *B* u rečenici s „neka“ isti oblik samo ponavlja (n. pr. *A*. Mene ženi majka. *B*. *Nek* te ženi, željela te majka); a među primjere, koji su navedeni u ovom paragrafu između ostalih sve one, u kojima u dijalogu *A* upotrebljava preterit, a *B* u rečenici s „neka“ mjesto preterita meće imperfektivni prezenat (n. pr. *A*. *Objesi se* dilber Ikonija. *B*. *Nek se vješa*, kod mene je ljepša.). Što pak u našim rečenicama s „neka“ obično dolazi imperfektivni (a ne perfektivni) prezenat, toj doista zanimljivoj pojavi mislim da je uzrok u tome, što mnogi primjeri s „neka“ stoje kao na međi između onih, koji su navedeni u

¹ „dok bude jače“ pokazuje, da se ne misli samo na sadašnjost.

² Ovaj je primjer za razumijevanje rečenica s „neka“ znatan po tome, što u njemu dolazi i „ako“ (supozicija) i „neka“ (pristajem).

pređašnjem paragrafu, i onih, koji su navedeni u ovom paragrafu, t. j. što u njima govornik hoće da kaže, da mu ne samo sadašnje, nego i buduće vršenje radnje glagolske ne smeta ništa, pa s toga ne upotrebljava perfektivnoga prezenta, koji bi mogao značiti samo drugo, nego imperfektivni prezenat, koji može značiti jedno (kao temporalni) i drugo (kao bezvremenski prezenat). Što dakle nevjesta Maksima Crnojevića kaže: Za što blago dadoste drugome? A nije mi ni tog žao blaga, *neka nosi*, voda g' odnijela! — ona tim kaže i: ako ga (sada) nosi, neka (= ne smeta mi ništa) — i: ako ga (u buduće) nosi, neka (= ja pristajem na to) —, dok bi „neka ga odnese“ značilo samo: ako ga (u buduće) odnese, neka (= ja pristajem na to).

24. Od rečenica s „neka“, koje znače pristajanje, samo je jedan korak do onih, koje znače želju (ili zapovijed), n. pr. Bog da živi knjaza Mihaila! *Nek* mu Bog da i sreću i zdravlje. N. pj. IV, 529. To znači: ako mu Bog da i sreću i zdravlje, neka! A „neka“ znači ne samo „ne smeta mi ništa“, ni „pristajem na to“, nego upravo: „to želim“. Glavna je razlika između pristajanja i želje u tome, što se pristaje na ono, što je čovjeku neugodno, a želi se ono, što mu je ugodno (ili: pristaje se od nevolje, a želi se od volje; moglo bi se reći, da je pristajanje želja od nevolje, a želja pristajanje od volje). Kad dakle tko kaže, da mu suponiranje nekakve buduće radnje ne smeta ništa, on tim pokazuje, ako mu je ono, što suponira, neugodno, da na to pristaje (od nevolje), ako li mu je ugodno, da to želi (od volje). Tako može „neka“, koje upravo znači: ne smeta mi ništa, dobiti značenje: *želim (hoću)*. Izvanji je znak toga značenja i željni ton, s kojim se rečenica s „neka“ izgovara. Ovaj se proces u bitnosti ne razlikuje od onoga, kojim, kao što smo u § 21. vidjeli, rečenice s „ako“ postaju željne. Razlika je samo formalna. Tamo nije izriječom kazano, da se ono, što se suponira, želi, ali je izriječom (riječju „ako“) kazano, da se ono, što se želi, suponira; a ovdje je izriječom (riječju „neka“) kazano, da se ono, što se suponira, želi, ali nije izriječom kazano, da se ono, što se želi, suponira. Da je razlika doista samo formalna, vidi se najbolje po tome, što se željna rečenica s „ako“ ne promijenivši smisla može zamijeniti željnom rečenicom s „neka“ i obratno, n. pr. „Neka i meni kad svane“ znači isto, kao: „(Da) ako i meni kad svane“. N. posl. — „(Da) ako mu Bog da i sreću i zdravlje“ znači isto, kao: „Nek mu Bog da i sreću i zdravlje“. N. pj. IV, 529.

Željne rečenice s „neka“ veoma su obične. Ponajviše se njima kazuje zapovijed. Tako se naknađava 3. lice imperativa. Upotrebljavaju se pak i kao samostalne i kao podložne rečenice, i to kao podložne u finalnom smislu, jer kad netko nešto radi s nekakvom željom, shvaća se ono, što želi, kao svrha njegove radnje [isp. i rečenice sa „da“, koje mogu biti također i samostalne (željne) i podložne (finalne)]; n. pr. A u vino meša svako bilje, ponajviše bendeluka teška, a na tvrdi sanak namenjuje, *neka* spava Naode Momire, dok ne svane i sunce ne grane. N. pj. II, 160.

U samostalnim rečenicama s „neka“ želja dolazi od govornika, a u podložnima, ako je glagol glavne rečenice u izričnom obliku, od subjekta glavne rečenice, ako li je glagol glavne rečenice u željnom (zapovjednom) obliku, od onoga, od koga dolazi i želja (zapovijed) u glavnoj rečenici.

Sve to neka potvrde i objasne još ovi primjeri, kojih nijesam držao za nužno rastaviti na one, u kojima je rečenica s „neka“ samostalna, i na one, u kojima je rečenica s „neka“ podložna.

Daj me majko na daleko, *neka* ti se rodod hvalim [„Neka“ mjesto „da“ kazano, da bi se stih ispunio (?)]. N. posl. 50. — *Neka* mene sunce sjaje, a zvijezde ako će sve poerkati. N. posl. — O kokote, moj kokote! Kad u zoru pjevat' načneš, ne udaraj kril'ma sebe, *nek* se goji zlato moje. N. pj. I, 194. — Zatvori se, care, u ćeliju, zapali je sa četiri strane, *neka* gori s večer' do svijeta. II, 92. — Što me care za svatove pita, *neku* kupi, koliko mu drago; po đevojku, kada njemu drago; nego ćeš mi cara pozdraviti, *nek* ne vodi svoja dva sestrića, dva sestrića, dva Voinovića. II, 133. — Koja je tu Roksanda đevojka, *nek* savije skute i rukave, *neka* kupi burme i prstenje, sitan biser i drago kamenje. II, 151. — Izvadimo tri zlatne jabuke, položimo tri zlatna prstena, *nek* izvedu lepotu đevojku, *neka* bira, čiju će jabuku, il' jabuku, ili prsten zlatan. II, 244. — I caru je 'vako poručio: *Neka* kaže carici Milici, *nek* na kuli ne zatvori vrata, i *nek* čeka zmaja na dušeku, a *neka* mu za me ne kazuje. II, 260. — Prizvat' slugu i kazat ću junak, *neka* slugu konje osedlaju, osedlaju, tvrdo opasuju, *nek* prigrću mrkim međedinam': učinit ću decu janjičare. II, 269. — Kaži njemu od mene blagosov, *nek* da barjak, kome njemu drago, pa *nek* s tobom kod dvora ostane. II, 289. — A napusti dvjesta janičara, *neka* mene na sabljam' raznesu, *nek* poginem junak na junaštvu. II. 322. — Dovest ću ga dvoru bijelome, *nek* ti nija u bešici sina. II, 353.

— Kumim njega Bogom istinijem, *nek* me pusti iz tamnice klete, a na vjeru i na veresiju i na jemca Boga istinoga. II, 380. — Ako li mi vjerovati ne će, *nek* me pusti iz tamnice klete, pa *neka* me u gvožđe okuje, ja ću sitnu knjigu opraviti majci mojoj u Prilipa grada. II, 380. — Bogom sestro, kraljeva đevojko! Donesi mi divit i hartije, da ja kitim jednu sitnu knjigu, da je pratim u Prilipa k majci, *nek* prodaje zemlje i gradove, *nek* prodaje, *nek* za dušu daje, *nek* se rani i oda zla brani; vjernoj ljubi, *nek* se preudaje; miloj seji, da (!) s' ne kune mnome. II, 382. — Nemoj drugom kazivati za me, veće kaži caru i carici, *nek* mi štogod za večeru sprema, al' *neka* mi vina ne omale, *nek* mi pošlju u Novoga hana; kad Arapin sa svatovi dođe, *neka* njega l'jepo dočekaju, i *nek* tebe dadu Arapinu, da u dvore ne zameće kavge. II, 395. — Gdi devojka ima za udaju, *neka* traži sebi gospodara, *nek* s' udaje, dok je za mladosti; a gdi junak ima za ženidbu, *nek* se ženi, *neka* ljubu traži. II, 425. — U magli je Kraljeviću Marko, gle, kako je naljutio Šarca! *Neka* Bog zna, dobra biti ne će. II, 428. — Već uzimam blago od Turaka, *nek* se peva i *nek* pripoveda, što j' činio Marko od Turaka. II, 438. — Treći čemer kljastu i slijepu, *nek* slijepi po svijetu hode, *nek* pjevaju i spominju Marka. II, 443. — I dat ću ti tri bijela grada, *nek* su tvoji, dokle ti je traga. II, 455. — Eto, sele, oči Arapove, *neka* znadeš, da ih ljubiti ne ćeš, sele moja, za života moga. II, 469. — No se moli gospođi Jerini, *nek* ih pusti iz tavnice klete. II, 499. — Kupi svata štogod možeš veće, *nek* se znadu svati starosvatski. II, 534. — Nu prizovi starca Nedišelja, *neka* tope puni pa prepuni, *neka* prida praha i olova, *nek* podigne nebu pod oblake, *neka* puknu stari baljemezi. II, 543. — Po listu ću pisati jaziju, dodat ću je sivome sokolu, *neka* nosi staru babu mome, *neka* kupi svu Latinsku silu, *nek* ti hara bijela Žabljaka, *nek* ti vraća žalost za sramotu. II, 559. Podajte joj tri tovara blaga, *nek* se rani, dok je sreća nađe. II, 576. — Ko god prosi, *neka* doma nosi. N. pj. herc. 210. — *Neka* da¹ znaš, jedna nevjernice! Kad nevjeru učini Momčilu, i meni je hoćeš učiniti. N. pj. Bogiš. 268

25. U primjerima, koji su doslije navedeni, dolazi „neka“ s čitavom rečenicom. Ali „neka“ dolazi i s pojedinom riječju, i to imenicom ili zamjenicom u genitivu ili u dativu. Što se tiče onih primjera, u kojima „neka“ dolazi s genitivom, ja mislim, da se

¹ Postalo od „neka znaš“ i „da znaš“; isp. Zimu, Sint. razl. 133.

u njima kazuje, da ono, što znači riječ, koja je u genitivu, govorniku ne smeta ništa; n. pr.

Ustani gore, Radoje!
Ovce ti za lug zađoše. —
Neka i(h) sejo, ne mogu.

N. pj. I, 162.

„Neka ih“ znači: one mi ne smetaju ništa. Tako su ovi primjeri analogni onima, o kojima se govorilo u § 22. (n. pr. Putnik opet reče: „Ja sam sinoć u vas na konaku bio“. A čoban mu odgovori: „*Neka* si bio: put te nanio“. N. prip. 164.). Razlika je samo u tom, što se tamo ono, što govorniku ne smeta ništa, izriče čitavom rečenicom, a ovdje jednom riječju (zamjenicom) u genitivu. Genitiv uz „neka“ Daničić Sint. 117. drži za partitivan, te ga ispoređuje s genitivom uz „evo, eto, eno; na“ (n. pr. Blago mene, *evo* snahe, *evo* odmjene! N. posl. 280. — *Na* ti vode, majko moja. N. pj. I. 308.) i s genitivom u eksklamacijama (n. pr. Mili Bože, čuda velikoga! N. pj. II, 1.). Takovi su još ovi primjeri: Jelen ti u dvor ušeta, bosiljak bel ti popase. *Neka ga*,¹ druge, neka ga, za njega sam ga sijala. N. pj. I, 12. — Što po dvoru paunice, to su moje zaovice; *neka* mi *ih*, s Bogom bile! Šnjima će mi bolje biti. I, 64. — Eto ti brata, idi s njim *Neka* mi *brata*, neću s njim. I, 180. — Ustani gore, Milane! Đevojka ti se udaje, i tebe zove na svadbu; ako joj ne ćeš na svadbu, a ti joj pošlji blagosov. *Neka je*, nek se udaje! I, 269. — Izgorje ti majku oganj živi. A *neka te*, prokleta ti duša! II, 38. — To gledahu dva ručna đevera, ah *neka ih*, crn im obraz bio! IV, 157. — A *neka te*, protopope Šćepo! Vazda li si srca junačkoga! A tvoja se posvetila usta! IV, 455. — *Neka* — — 3) nur zu, immerzu, pergis pulcre! A. Odoše goveda u livadu! B. *Neka ih*. Vuk, Rj.

Drukčiji su oni primjeri, u kojima „neka“ dolazi s dativom, n. pr. *Neka tebe* (?) Hasan-aginice! To na Fati ćeri dočekala prije danas polovine dana! N. pj. herc. 28. — *Neka tebi*, što je tvoje. Daničić, I. Mojs. 6, 3. — Kad žanješ ljetinu svoju na njivi svojoj, ako zaboraviš koji snop na njivi, ne vraćaj se da ga uzmeš; *neka ga došljaku*, siroti i udovici, da bi te blagoslovio Gospod Bog tvoj u svakom poslu ruku tvojih. Kad treseš masline svoje,

¹ Moglo bi se misliti: *neka ga (popase)*, tako da bi „ga“ bio akuzativ, ali Daničić Sint. 117. drži „ga“ za genitiv.

ne zagledaj granu po granu pošto otreseš; *neka došljaku*, siroti i udovici. Daničić, V. Mojs. 24, 19—20. — Darovi tvoji *neka tebi*. Daničić, Danilo, 5, 17. — Na prvi je mah jasno, a) da u ovakim primjerima dativ stoji onako, kao u mnogim drugim srodnim primjerima bez „neka“, n. pr. Hvala *Bogu* na njegovu daru! N. posl. — Bogom sestro, kraljeva devojko! Idi babu od Azaka kralju, od mene *mu* poklon i pozdravlje. N. pj. II, 380. — Treći ćemer *kljastu* i *slijepu*, neka slijepi po svijetu hode, nek pjevaju i spominju Marka. II, 443. — Moje blago *mojoj staroj majci*, nek se rani i oda zla brani. II, 576. — Evo *ti* ovoga konja ispod mene, na nj uzjaši te brzo u vilenu goru put istoka. N. prip. 121. (isp. Daničićevu Sintaksu, str. 358—359.); — b) da su primjeri, o kojima se radi, analogni onima, o kojima se govorilo u §§ 23. i 24 (n. pr. Nek mu Bog da i sreću i zdravlje. N. pj. IV, 529.) t. j. „neka“ znači „pristajem“ ili „želim“. Pa kao što je u primjerima, o kojima se govori u §§ 23 i 24. rečenica, pred kojom stoji „neka“, upravo supozitivna (Neka mu Bog da i sreću i zdravlje = ako mu Bog da i sreću i zdravlje, neka!), tako mislim da je i dativ s nominativom ili genitivom uz „neka“ upravo supozitivna rečenica (Neka ga [snopa] došljaku = ako on [snop] došljaku, neka!).

Da bi se to bolje razumljelo, neka se uzme na um ovo: Dativ bez glagola ne dolazi samo u željnim rečenicama (kao n. pr. Hvala Bogu! isp. primjere na str. 48.), nego i u izričnim rečenicama, n. pr. *Nezvanu gostu* mjesto za vratima. N. posl. — A ne, Mujo, rđa te ubila! *Tebe* dvije, a *mene* ni jedna! N. pj. II, 49. — Teško svuda *svome* bez svojega! II, 154. (isp. Daničićevu Sintaksu str. 355—356). S toga mislim, da se sasvim lako može kazati: dopuštam (suponiram) ono, što znači „snop došljaku“ (kao izrična rečenica) t. j. dopuštam (suponiram), da je snop u neko vrijeme pripao ili da pripada došljaku, a to mi dopuštanje ne smeta ništa, ja na ono, što dopuštam pristajem, ja to želim = ako snop došljaku, neka! Tako mislim da valja shvatiti i željne rečenice kao: Hvala Bogu! — Treći ćemer *kljastu* i *slijepu*! Dakle: ako treći ćemer *kljastu* i *slijepu*, neka! (pristajem, želim). Razlika je samo u tom, što ovdje nije osobitom riječju („neka“) naznačeno, da govornik na ono, što suponira, pristaje, da to želi, nego samo željni ton pokazuje, da je supozicija u duši govornikovo probudila čuvstvo ugodnosti (cf. željne rečenice s „ako“ u § 21.). Ali bi se sasvim lijepo bez promjene smisla moglo kazati: Treći ćemer *neka* *kljastu* i *slijepu*! — kao što se u primjerima s „neka“ ne bi promijenio smisao, kad bi se ova riječ izostavila, n. pr. (taj) snop došljaku!

Sada će se lako razumjeti i to, kako se i genitiv uz „neka“ može shvatiti kao koncesivna rečenica. U primjeru iz N. pj. I. 162. navedenom na strani 47.: Ustani gore, Radoje! Ovce ti za lug zađoše. *Neka ih*, sejo, ne mogu — „neka ih“ znači: ako one (sc. ovce) t. j. dopuštam ono, što „ovce“ znači kao izrična rečenica, a „ovce“ kao izrična rečenica znači, da su ovce subjekat nekakvoj neizrečenoj radnji, na koju govornik hoće da upozori onoga, kome govori (cf. poklik: vatra! ili: Vlasi, vlasi! [u Čengić-agij]; Paul, Principien², 104.), dakle: dopuštam ono, što ovce rade, ali mi to ne smeta ništa. Genitivu dakle nije uzrok u tom, što se dopušta ono, što znači riječ, koja je u genitivu, nego u „neka“ ili upravo u značenju rečenice s „neka“. Da je takovo shvaćanje opravdano, vidi se po tom, što bi onaj, koji bi na poklik: vatra! ili: Vlasi, vlasi! htio da kaže, da mu ono, što taj poklik znači, ne smeta ništa, jamačno kazao: Neka vatre! Neka Vlaha!

26. „Neka“ se, kao što je sprijed rečeno, ne upotrebljava u hipotetičkim rečenicama, po čemu se i vidi, da mu značenje ne može biti identično sa značenjem riječi „ako“. Ali ipak mi je poznato par primjera, u kojima bi se moglo misliti da je „neka“ hipotetička konjunkcija: *Nek* sve daske klepeću, a šljeme *nek* miruje (pa će dobro biti). Nar. posl. — Ana j' moja od gorice bona. *Nek* je ona od gorice bona, odvest ću je Gospi na Omlovo, meni će je Gospa ozdraviti. N. pj. I 578/9. — *Nek* je Turak' sto hiljada vojske, nas u gradu dvadeset stotina, neka znate, razbit ćemo Turke. IV, 243. — Ja mislim, da u ovim primjerima „neka“ nije upravo hipotetička konjunkcija, nego da je uz koncesivnu ili željnu rečenicu s „neka“, koja je postala onako, kako je sprijed pokazano, prionula još jedna rečenica, koja je po smislu s prvom u takovoj svezi, kao apodoza s protazom. To je dakle tako, kao kad rečenica s imperativom zastupa hipotetičku protazu: n. pr. Prst mu samo pruži, uhvatit će te za cijelu šaku. N. posl. — Pusti koku na policu, ona će i na stolicu. ib. (isp. Brozovu raspravu o imperativu u 76. knj. Rada, str. 31. i d. osob. ot.) Prva je rečenica tako samostalna, da bi se često od druge mogla rastaviti i jačom interpunkcijom, n. pr. *Nek* je ona od gorice bona! Odvest ću je Gospi na Omlovo. Dakle ovaki primjeri nipošto ne dokazuju, da se „neka“ upotrebljava kao hipotetička konjunkcija.

27. S „ako“ je po značenju srodna i partikula „li“,¹ i to mnogo srodnija nego „neka“; to se vidi odatle, što joj se poraba mnogo više nego poraba partikule „neka“ slaže s porabom partikule „ako“. Navlastito valja istaknuti, da „li“ dolazi i u hipotetičkim rečenicama, gdje partikule „neka“ nijesmo našli. U pravom značenju mislim da „li“ dolazi u ovakovim rečenicama: Lude *li* ste, druge moje! N. pj. I, 329. — Lijep *li* si, čelebija Mujo! N. pj. here. 141. — Mili Bože! čuda velikoga! L'jepa *li* je Zrnićeva Jele! 21. — Oj javore, zeleni javore! Lepo *l'* ti se sa tebe viđaše, kad Bećir-beg devojk u vođaše. N. pj. I, 583. — Brate, Makso, pile sokolovo! Čudno *li* si svate prevario, te ti vodiš lijepu devojk u. II, 564. — Upravo tako upotrebljava se i „da“, n. pr. *Da* lep ti je Rumeniloviću! N. pj. I, 456. — *Da* lijepa ti je, jadi je ubili! Vuk, Rj. s. v. „da“. — Zlatni kove i srebrni, *da* l'jepo ti sjaš! *Da* naš St'jepo domaćine, *da* mnogo ti znaš! N. pj. I, 85. — *Da*

¹ Partikula je „li“ bez sumnje praslavenska, jer dolazi u svima jezicima slavenskima, ali u svima funkcijama, koje se mogu držati za praslavenske, dolazi i u hrv. jeziku, kao što se vidi iz Maretićeva prijevoda u Veznicima str. 118. i d. osob. ot. S toga nije nikakva metodična pogriješka, ako ću joj razvitak značenja odrediti samo po hrvatskom jeziku. Što se pak etimologije njezine tiče, Miklošić je u Sint. 167, 19. pa u Etim. rj. s. v. ljub — izvodi od „libo, ljubo“ (cfr. i Lautl.² 126. 167.). Uz Miklošića pristaje i g. Maretić u Vezn. 121. (koji od „libo“ izvodi i partikulu „li“ i partikulu „bo“). Drugi je dovođe u svezu s lit. „lai“ (*lai* gul — *neka* bude), s let. „lai“ (za koje se iz Bielensteina: Die lettische Sprache itd. § 622. i 623. vidi, da ima poglavito koncesivno i finalno značenje) i s pruskim „lai“ (koje se upotrebljava za tvorbu optativa); cf. Ficka: Etim. rj. II, 647. i Leskien: Declination im slav.-lit. u germ. str. 49. Izvođenju partikule „li“ od „ljubo“ smeta osim drugoga i glasovni zakon (u hrv. jeziku pored „li“ ima „ljubiti“; ja bih pače rekao, da ni u onim jezicima (n. pr. u ruskom), u kojima pored partikule „libo“ (i „ljubo“) u glagolu „ljubiti“ i u srodnim riječima nema „li“ — (nego „lju“ —), „libo“ nije jednako „ljubo“, nego je složeno od partikule „li“ i od partikule „bo“; drukčije je n. pr. u češkom jeziku, gdje pored „libo“ ima i „libiti“). Osim toga mislim, da se značenja naše partikule ne mogu sva izvesti od značenja, što ga ima „ljubo“, poglavito mislim da se ne može izvesti aseverativno i interogativno značenje. Napokon bih rekao, da se „li“ ne može odvojiti od slav. „lê“ (hrv. „lje“); cf. Mikl. Sint. 169. 22. Etim. rj. s. v. „le“. S toga volim za etimologiju partikule „li“ pristati uz Ficka i uz Leskien. A što se značenja tiče, ja mislim, da bi se od aseverativnoga (potvrdnoga) značenja lako mogla izvesti sva druga. I značenja, što ih „lai“ ima u baltijskim jezicima, pokazuju, da će po značenju biti srodno s „ako“.

čudno ti ga prevari! Vuk, Rj. s. v. „da“. — Dolazi i „da li“, n. pr. *Da* lud *li* si, čelebija Mujo! N. pj. I, 563. Isp. i Akad. rj. II, 214. — Mislim, da nitko ne će poreći, da „da“ u navedenim primjerima ima potvrdno značenje, kao „doista“. Isto značenje mora imati i „li“. A po onom, što je u § 3. rečeno, čini ga upravo to značenje sposobnim, da bude koncesivna konjunkcija. Za ovu porabu njegovu mogu navesti samo ovaj primjer: Je *l'* ti druga vezen jagluk dala? Ja sam ti ga i ljepšega dala. N. pj. I, 196/7. (gdje Vuk prvu rečenicu shvaća kao pitanje te iza nje meće znak:?, ali po onom, kako ja smisao razumijem, bilo bi bolje prvu rečenicu shvatiti kao (kompensativnu) koncesivnu rečenicu pa iza nje metnuti znak:;). Kao koncesivna konjunkcija dolazi „li“ i u češkom i u donjolužičkom jeziku; isp. Maretića Vezn. str. 141. U ostalom isp. i § 29. i 30

Kako se „li“ stalo upotrebljavati kao koncesivna konjunkcija, odmah mu se značenje „doista“ prometnulo u značenje „dopuštam“ (a od adversativne sveze između podložne i glavne rečenice pridošlo je [u kompensativnim rečenicama] značenje: „ali mi to ne smeta ništa, jer“ —). A s ovim je značenjem „li“ (kao i „ako“) postalo sposobno, da bude supozitivna pa hipotetička konjunkcija. Tako: Misliš *li* me mrtva požaliti, požali me dok sam u životu. N. posl. 179. (N. pj. II, 268) — znači: Dopuštam (suponiram), da me misliš mrtva požaliti, pa s toga te molim: požali me dok sam u životu; isp. § 11. I kao hipotetička konjunkcija dolazi „li“ dosta rijetko. Evo još nekoliko primjera: Napije *l'* se ko Vuke i najede *l'* štuke, ostade u Vukovaru. N. posl. — Ho *l'* mi, dušo, vjeru dati, da ćeš k mene povratit' se, puštit' ću te tvojoj majci.¹ N. pj. I, 190. — Dobijem *li* Maru za ljubovcu, lepim ću je darom darivati. III, 498. — Dosine *li* se on čega, to već nije više moje. Vuk, Rj. 133^b. — Je *li* ko pozvat obrezan, neka se ne gradi neobrezan; ako (!) *li* je ko pozvat neobrezan, neka se ne obrezuje. Vuk, I. Kor. 7, 18. — Jesi *li* pozvan rob, ne brini se; nego ako i možeš svoj biti, još radije budi. ib. 7, 21. — Jesi *li* se privezao za ženu, ne traži da se odriješiš; jesi *li* se odriješio od žene, ne traži žene. ib. 7, 27. — Muči *li* se ko među vama, neka se moli Bogu; je *li* ko veseo, neka hvali Boga. Boluje *li* ko među vama,

¹ U N. pj. I, 190. ima iza „povratit' se“ znak:?, a u Živ. i ob. str. 32. znak:; . — I u primjeru: Je *li* će ko moj? Sastavi me š njom! N. pj. I, 355. — mogla bi se rečenica s „li“ shvatiti kao hipotetička pa iza „moj“ metnuti znak:; .

neka dozove starješine crkvene, te neka čitaju molitvu nad njim; i neka ga pomažu uljem u ime Gospodnje. Vuk Jak. 5, 13—14.

28. „Li“ dolazi i u pitanjima, i to veoma često, tako da je najobičnija interogativna partikula ne samo u hrvatskom. nego u slavenskim jezicima u opće. Pitanja s „li“ ima više vrsta. Ja ću ovdje kazati ono, što je najnužnije, samo o najobičnijoj vrsti tih pitanja (t. j. o pozitivnim pitanjima, na koja se očekuje pozitivan odgovor), a opširnije ću o pitanjima s „li“ govoriti u osobitoj raspravi, koja će raditi o pitanjima u obće.

U § 19. pokazano je, da su indirektna pitanja s „ako“ upravo hipotetičke rečenice. Sve, što je ondje rečeno za indirektna pitanja s „ako“, vrijedi i za indirektna pitanja s „li“. Tako se u primjeru: Pa sazove sve ministre da mu kažu može li to biti (Nar. prip. 222.) — upravo kaže: pa sazove sve ministre, može li to biti, da mu kažu (sc. da može biti). — Kad u veče opet dođe ala, zapita je je li nahranila njenu živinu (N. prip. 142.) = kaže joj, je li nahranila njenu živinu, neka joj kaže (sc. da je nahranila). Isp. još ove primjere: Da ja vidim moje milo drago, evati li mu ruža na kormanu, vene li mu karanfil u ruci. N. pj. I, 263. — Da on sluša, što koja govori: govori li svaka o svojem, govori li draga i o njemu. N. pj. I, 432/3.

Ali ja mislim, da ni direktna pitanja s „li“ nijesu ništa drugo nego hipotetičke rečenice, ili: da su i direktna pitanja upravo indirektna. samo što rečenica, o kojoj vise, (t. j. glavna rečenica) nije izrečena. Ako dakle n. pr. majka Kraljevića Marka pita: O moj sine, Kraljeviću Marko! Jesi l' mene mirno putovao? Jesi l' mene snahu isprošio? (N. pj. II, 332.) —, ona mu upravo kaže: Kaži mi, jesi li mirno putovao, jesi li snahu isprošio — t. j. jesi li mirno putovao, jesi li snahu isprošio, kaži mi (sc. da jesi mirno putovao, da jesi snahu isprošio)! A Kraljević Marko odgovara: Jesam, mati, mirno putovao, i đevojku sebe isprošio. Glavna rečenica „kaži mi!“ istina nije izrečena riječima, ali riječi „jesi l' mene mirno putovao? jesi l' mene snahu isprošio?“ prati takovo psihično stanje majke Kraljevića Marka. iz kakoga potječe rečenica „kaži mi!“, t. j. želja, da Kraljević Marko, ako je mirno putovao, ako je snahu isprošio, kaže, da je mirno putovao, da je snahu isprošio. A to se psihično stanje i ogleda u tonu, s kojim se pitanja izriču. Po tom bi se moglo reći, da glavna rečenica („kaži mi!“) nije izrečena riječima, ali je izrečena tonom, s kojim se izriče podložna rečenica (t. j. pitanje), nije izrečena gramatički, ali je izrečena

psihologički. A bez gramatičkoga je izražaja mogla ostati tim lakše, što je kod svakoga pitanja ista: „kaži (kažite) mi (nam)!“ Po tom se ovakova pitanja donekle slažu sa željnim rečenicama s „ako“, o kojima se govorilo u § 21.

Na pozitivno se pitanje očekuje i pozitivan odgovor (kao što majka Kraljevića Marka na svoje pitanje dobiva pozitivan odgovor), ali se može dobiti i negativan odgovor. Kako može do toga doći, razloženo je u § 19. Što je ondje rečeno za indirektna pitanja s „ako“, vrijedi i za direktna pitanja s „li“ (koja su upravo indirektna).

Najbolje se pokazuje sveza između hipoteze i pitanja u tom, što se svaka pozitivna protaza može shvatiti kao pitanje, na koje se očekuje pozitivan odgovor; n. pr. Misliš li me mrtva požaliti, požali me dok sam u životu = Misliš li me mrtva požaliti? Požali me, dok sam u životu. — Razlika je samo u tom, što se u hipotetičkoj rečenici, kad se izrekla protaza, ne očekuje (niti traži) nikakav odgovor, nego se odmah nadovezuje misao, koja je posljedak supoziciji izrečenoj u protazi. A kod pitanja se mišljenje zaustavlja, dok se ne dobije odgovor. I ako se onda nadoveže misao, koja je posljedak onomu, što je izrečeno u pitanju, ona nema relativnu, nego apsolutnu vrijednost, jer se ne osniva na supoziciji, koja je u pitanju, nego na kategoričkoj izjavi, koja je u odgovoru. Isp Misliš li me mrtva požaliti, požali me dok sam u životu — i: A. Misliš li me mrtva požaliti? B. Da (= mislim te mrtva požaliti). A. Požali me, dok sam u životu! Ako bi se sada ono, što je u hipotetičkoj rečenici protaza i apodoza, htjelo da složi u jednu rečenicu, ova rečenica ne bi bila hipotetička, nego kausalna (isp. § 11.), n. p. Budući da (ili: kad) me misliš mrtva požaliti, požali me, dok sam u životu!

Ono, što je sada rečeno, potvrđuje se lijepo tim, što Vuk u Narodnim pjesmama kadšto istu rečenicu shvaća sada kao hipotetičku protazu, sada kao pitanje (kao što pokazuje interpunkcija), n. pr. Je li majka rodila junaka, da prebrodi to tijo Dunavo, da uvati Varadinku Maru, i k meni je na divan dovede, dat ću njemu polak pašaluka, pašaluka, i mog spailuka. N. pj. I, 598. Je li majka rodila junaka, da uvati majstora Manojla, da dovede paše na divana; jal' živoga paše da dovede, jal' od njega da donese glavu? Daje paša tri tovara blaga, i dat će mu po sandžaka svoga, te da sudi, kako paša sudi. N. pj. III, 324. (cf. i § 27.)

Napose mi valja spomenuti, da i pitanja bez interogativne riječi, ako inače pripadaju u istu kategoriju, kao i ona, o kojima se ovdje govori, shvaćam isto onako, kao i ova, t. j. kao hipotetičke rečenice, ali kao takove hipotetičke rečenice, koje nemaju nikakve konjunkcije (isp. Maretića Vezn. str. 5 i dalje osob. otiska), n. pr. Kako si mi, čelebija Mujo? Jes' hodio uz Ercegovinu? Jes' do'đio dvoru Ljubovića? Nar. pj. I, 563. (t. j. jesi hodio uz Ercegovinu, kaži mi! = jesi li hodio uz Ercegovinu, kaži mi!). — No ti, pobro, od Sokola Rade! Će ćeš, brate, zimovati zimu? Imaš koga od roda svojega? III, 364.

Primjera radi navest ću još nekoliko direktnih pitanja s „li“ i kod onih, na koja se dobiva negativan odgovor, to napose naznačiti: O starice, mila moja majko! Mene prosi Ive dite mlado, oćeš li me dati za Ivana? (Odg. Nut', ne luduj, Jelina divojko! Tebe će dat' majka za boljega, za boljega i bogatijega.) N. pj. I, 241. — Bogom sestro, zv'jezdo prehodnice! Prehodiš li s istok' do zapada? Dolaziš li nad Ercegovinu i viđaš li Ercega Stjepana? Stoje li mu dvori otvoreni i u dvoru konji osedlani? Sprema li se, hoće l' po đevojku? I, 554/5. — Je l' ti, dušo, zemlja doteščala? (Odg. Nije meni zemlja doteščala, već je teška materina kletva) II, 26. — Pobratime, Kosančić-Ivane! Jesi l' Tursku uvodio vojsku? Je li mnogo vojske u Turaka? Možemo li s Turci bojak biti? Možemo li Turke pridobiti? (Odg. O moj brate, Miloš-Obiliću! Ja sam Tursku vojsku uvodio, jeste silna vojska u Turaka; svi mi da se u so prometnemo, ne bi Turkom ručka osolili.) II, 312. — Je li Marko kod bijela dvora? Ima l' Marko dosta uzavnica? II, 412. — O đevojko, sestro Stojanova! Jesu l' tebe obični svatovi? Je l' ti mio mladi đuvegija? Jesu li ti mila dva đevera? III, 267. — Pobratime, Sava od Posavlja! Zelene l' se lugovi posavski? Kukaju li sinje kukavice? Ima l' trave oko vode Save? Idu l' Savom vodom bolozani? Siju li već Turci lubenice? Nameću li Šokei vodenice? Je li veće janje za zaklanje? Može li se po gori hoditi? III, 373. — Je l' istina, care gospodare! Je l' istina, što si obećao? N. pj. herc. 160.

29. Još mi valja spomenuti, da je i ono „li“, koje (složeno s „i“ ili „a“: *ili, ali*) dolazi u disjunkciji, upravo koncesivno ili supozitivno, a riječi ili rečenice, koje se nalaze u disjunkciji, da su upravo koncesivne ili supozitivne. Tako primjer: Ja bih rekao, da je ova pjesmica spjevana u novija vremena negdje u Srijemu *ili* u Bačkoj u varoši (Vuk, N. pj. I, 395.) — ima upravo ovaj

smisao: Ja bih rekao, da je ova pjesmica spjevana u novija vremena negdje (*dopuštam*) u Srijemu *i dopuštam* (= *i li*) u Bačkoj u varoši. — Isp. još: Danas ću vas, braćo, osvetiti, osvetiti, *ili* poginuti. II, 421. — Žene se biju čibukom a ljudi nožem *ali* puškom. N. posl. (= *dopuštam*: nožem, a (= *i*) *dopuštam*: puškom).

Kako se svagda dopušta bar dvoje, nije čudo, da se „ili, ali“ veoma često i ponavlja, n. pr. Mili Bože! čuda velikoga! *Ili* grmi, *il'* se zemlja trese! N. pj. II, 1. (= *i dopuštam*, da grmi, *i dopuštam*, da se zemlja trese). — Otišla je, pak mi ne dolazi; *il'* je gdegod s puta zalutala, *ili* su je lovci uvatili, *ili* me je sasvim ostavila, i jelena drugog preljubila. N. pj. I, 274. — *Ili* kupi halat, *il'* ostavi zanat. N. posl. (= *i dopuštam*, da valja da kupiš halat. *i dopuštam*, da valja da ostaviš zanat). — *Ali* rodi, *ali* u rod odi. N. pj. I, 621.

Od koncesivnoga postaje supozitivno (hipotetičko) značenje. Tako ima primjera, u kojima „ili“ ima sasvim izrazito značenje „i ako“; n. pr. Živo mi je čedo pod pojasom: *ili* (= *i ako*) bude muško, *il'* (= *i ako* se. bude) devojka, tebe valja častiti gospodu. N. pj. II, 639. (cf. *Ako* dakle živimo, *ako* umiremo, Gospodnji smo. Vuk, Rim. 14, 8.) — *Ili* momku po vremenu ne bude povoljna devojka *ili* devojci momak, oboje krive provodadžiju. Vuk. N. posl. 263. — *Ili* loncem o kamen, *ili* kamenom o lonac, teško loncu svakojako. N. posl. (cf. *Ako* stijena kotluši, jao kotluši; *ako* kotluša stijeni, jao kotluši. N. posl.) — Isp. Akad. rj. III, 788^b i 789^a.

S istim značenjem dolazi „ili, ali“ veoma često i u pitanjima, indirektnima i direktnima (disjunktivna pitanja); n. pr. Daj mi, Bože, vjetra sa planine, da otvori b'jeloj kuli vrata, da ja vidim, kud mi drago šeta: *il'* je boso, *il'* je raspojaso; *il'* je golo, *il'* je gologlavo; *il'* je žedno, *il'* je ljeba gladno. N. pj. I, 369. (t. j. i je li boso, da vidim se. da je boso, i je li raspojaso, da vidim se. da je raspojaso, itd.). — Jakšić Mitre, moj mio brajane! Hodi, brate, da kušamo ljube, da vidimo, *il'* je s moje ljube, *il'* je moje, *il'* je, brate, s tvoje. II, 634. — Oj meseče, moj noćni putniče! Ti prelaziš sela i gradove, jesi l' vid'o gde moju sirotu? Je li gola, *il'* je odevena? Je li bosa, *il'* je obuvena? Je li gladna, *il'* je naranjena? I, 573. (t. j. je li gola, kaži mi se. da je gola, i je li odjevena, kaži mi se. da je odjevena itd.) — *Ili* grmi, *il'* se zemlja trese? II, 245. — Oj Milice, naša druga-rica! *Il'* si luda, *il'* odviše mudra, te sve gledaš u zelenu travu. I, 432. — O za Boga, dva bumbula mlada! *Al'* ste braća, *ali*

bratučedi? *Al'* dva druga iz zelena luga? I, 481. — Često dolazi disjunktivno pitanje iza pronominalnoga pitanja, n. pr. Što se ono u planini sjaše? Je *li* svila među svilarima? *Ali* zlato među zlatarima? *Ali* svita među terzijama? *Ali* Mare među đeverima? N. pj. I, 37. — Mladoženja, grano bosiljkova! Što si mi se oneveselio? *Ili* ti je blaga ponestalo. *Ili* ti je konjic posustao? *Ili* ti je skuđena devojka? I, 38. — Oj devojko, dušo moja! Čim mirišu nedra tvoja? *Ili* dunjom, *il'* narančom, *ili* smiljem, *il'* bosiljem? I, 407. — Isp. Akad. rj. s. v. „ali“ i „ili“.

Bez koncesije ili supozicije nema disjunkcije, ali je ima bez disjunktivne konjunkcije (osobito kod brojeva), n. pr. Posiđeše *tri* — *četiri* dana. N. pj. II, 548. (= *tri ili četiri* dana = dopuštam: *tri*, dopuštam: *četiri* dana). — Sad na tebi, Mujo, zelena dolama, *do dan*, *do dva*, Mujo, zelena travica! I, 446. (= *do dan ili do dva*).

30. Napokon dodajem, da i ono „li“, koje dolazi kod komparativa, držim za koncesivno. U hrvatskom jeziku nigda ne dolazi samo „li“ (kao u jeziku staroslovenskom isp. Maretića, Vezn. str. 134.), nego svagda u svezi s „nego“ („nego li“), koje se u značenju ne razlikuje bitno od „li“ (u lat. dolazi „ne“ u pitanjima; u češkom jeziku „nebo“ (t. j. ne + bo) znači „ili“), pa tako može kod komparativa stajati i samo bez „li“ (mjesto „nego (li)“ dolazi u nekim jezicima slavenskima i „neže (li)“ pa „neli“; isp. Maretića, Vezn. §. 98, 99.). Tako mislim, da se n. pr. rečenica: Bolji je dobar glas *nego* zlatan pas (N. posl.) — ima razumjeti ovako: Bolji je dobar glas, ako i jest dobar zlatan pas. — Jača su dvojica *nego* sam Radojica (N. posl.): Jača su dvojica, ako i jest jak sam Radojica. Ovakove su rečenice dakle neka vrsta repugnativnih rečenica (isp. § 7.) — Tako i: Sad je bolja krivda *nego li* pravda. N. prip. 85. — Bih mu radij odasjeći glavu, da osvetim sirotinju raju, *nego* dobit' za života blago. N. pj. IV, 52. — Ja bih volij udariti na deset živih *nego li* na jednoga mrtvog. N. prip. 172.

31. Prije nego li ogledamo, kako se u rečenicama, o kojima se doslije govorilo, upotrebljava kondicional, ne će biti s gorega, da se u kratko osvrnemo na rezultate dojakošnjega našega ispitivanja. To ćemo pak učiniti u nekoliko točaka:

1. Kako se pojedine partikule upotrebljavaju u pojedinim vrstama rečenica, neka pokaže ovaj priegled (koji se ne obazire na samostalnu porabu naših partikula; o tom isp. § 2. za „ako“, § 22. za „neka“, § 27. za „li“).

I. *ako*.

1. čista koncesija — prezenat ili preterit (§§ 3. 5—7. 8.)
2. supozicija:
 - a) supozitivna koncesija — α) futur (§§ 3. 6.—7. 9.)
β) perf.-prez. (§§ 10. 17.)
 - b) hipoteza (§ 11.) — α) prez. ili pret. (§ 12.)
β) fut. (§§ 13. 14.)
γ) perf.-prez. (§§ 13. 15.)
 - c) interogacija — svako vrijeme osim perf.-prez. (§ 19.)
 - d) želja — perf.-prez. (§ 21.)

II. *neka*.

1. čista koncesija — prez. ili pret. (§ 22.)
2. supozicija:
 - a) supozitivna koncesija — perf.-prez. (§ 23.)
 - b) želja — perf.-prez. (§ 24.)

III. *li*.

1. čista koncesija — prez. ili pret. (§§ 27. 30.)
2. supozicija:
 - a) supozitivna koncesija:
 - α) prosta — fut., perf.-prez. (§ 30.)
 - β) disjunktivna — svako vrijeme osim perf.-prez. (§ 29.)
 - b) hipoteza:
 - α) prosta — svako vrijeme (§ 27.)
 - β) disjunktivna — svako vrijeme (§ 29.)
 - c) interogacija:
 - α) prosta — svako vrijeme osim perf.-prez. (§ 28.)
 - β) disjunktivna — svako vrijeme osim perf.-prez. (§ 29.)

2. Partikule „ako“ i „li“ srodnije su između sebe nego li s „neka“, koja se od njih razlikuje tim, što upravo ne pripada onoj rečenici, u kojoj se nalazi, nego naznačuje, da ono (resp. dopuštanje onoga), što se tom rečenicom izriče, govorniku ne smeta ništa, da on na to pristaje ili da to želi. Partikule „ako“ i „li“ za pravo su aseverativne (potvrđne), ali su postale koncesivne pa supozitivne partikule i konjunkcije. „Neka“ je već sama po sebi koncesivna partikula.

3. Čistu koncesiju imamo samo onda, kad ono, što se dopušta, doista biva i govornik zna, da doista biva (prez. ili pret.). Kad pak ono, što se dopušta, do duše doista biva, ali govornik ne zna, da li doista biva (prez. ili pret. ili fut.), ili u opće još ne biva (perf.-prez.), imamo supoziciju. Supozicija može opet biti konce-

sija, ali supozitivna koncesija, ili hipoteza. O tom odlučuje savez između podložne i glavne rečenice. Ako je taj savez adversativan, supozicija je supozitivna koncesija, ako li je taj savez kausalan, supozicija je hipoteza.

4. Što se tiče oblika glagolskih u našim rečenicama, oni se mogu podijeliti na dvije grupe. Jednima se izriče nešto, što doista biva: prezenat, preteriti, futur (futurom se izriče sadašnja gotovost za radnju glagolsku!); drugima se izriče nešto, što još ne biva: (im)perf.-prezenat. U prvoj grupi valja razlikovati s jedne strane prezenat i preterite, a s druge strane futur. Svima oblicima glagolskima prve grupe izriče se nešto, što doista biva, ali za ono, što se izriče prezentom ili preteritom, može se i znati i ne znati, da li doista biva, pa s toga možemo u tom slučaju imati i čistu koncesiju i supoziciju, a za ono, što se izriče futurom, ne zna se nigda pouzdano, da li biva, pa s toga imamo u tom slučaju samo supoziciju, koja prema tomu, jesu li podložna i glavna rečenica u adversativnoj ili u kausalnoj svezi, može biti supozitivna koncesija ili hipoteza. Nešto, što još ne biva, izriče se (im)perf.-prezentom. I u tom slučaju imamo svagda supoziciju, i to opet prema tomu, jesu li podložna i glavna rečenica u adversativnoj ili u kausalnoj svezi, supozitivnu koncesiju ili hipotezu.

5. Kao veoma znatan rezultat ovoga ispitivanja mislim da mi valja označiti to, da smo našli, da je supozicija upravo koncesija, ili da je supozicija samo osobit oblik koncesije, a hipoteza samo osobit oblik supozicije. Isp. br. 3.

6. Tako mi se isto znatan rezultat čini to, što se pokazalo, da je područje supozicije kud i kamo šire nego li se obično misli. Osim onih slučajeva, gdje se i doslije tražila, našli smo je poglavito još u želji pa u pitanju (u jednom i u drugom slučaju upravo hipoteza!) pa u disjunkciji pa kod komparativa. Svi ovi sintaktični oblici pripadaju u istu kategoriju, pa se u njima često i upotrebljavaju iste partikule (konjunkcije) ne samo u hrvatskom i u drugim slavenskim jezicima, nego i u drugim indoevropskim jezicima. Po tom je supozicija doista jedan od najsnažnijih faktora za tvorbu sintaktičnih oblika!

32. Pošto smo ispitali značenje rečenica s „ako, neka, li“, dobili smo osnovu za razumijevanje *kondicionala* u tima rečenicama.

Što se tiče rečenica s „ako“ (da i ovdje počnem s njima), valja mi odmah kazati, da su koncesivne rečenice s „ako“ i kondicionalom veoma rijetke i takove, da se mogu razumjeti istom onda,

kad se prouče hipotetičke rečenice s „ako“ i kondicionalom. S toga ćemo najprije ogledati hipotetičke rečenice, a o koncesivnima će se govoriti istom u § 40.

Primjeri za kondicional u hipotetičkim rečenicama s „ako“, jasno se dijele na dvije grupe: u jednim dolazi kondicional i u podložnoj i u glavnoj rečenici, a u drugima dolazi kondicional samo u podložnoj rečenici, a u glavnoj dolazi futur ili željni oblik glagolski (imperativ, rečenica sa „da“ itd.). Evo najprije primjera:

1. Primjeri s kondicionalom u podložnoj i u glavnoj rečenici: Car otide u zemlju Latinsku, a junaka sa sobom ne ima ni jednoga od roda svojega, koji bi mu bio u nevolji, *ako* bi mu bilo za nevolju. N. pj. II, 136. — Ni u zdravlje moje, ni u vaše, već u zdravlje onoga junaka, ko će poći u Tursku Udbinu —; dobro bih ga junak darovao: dao bih mu hiljadu dukata —; i dat ću mu moga džeferdana —; *ako* bi mu i to malo bilo, b'jelu bih mu načinio kulu na livadi kraj mora sinjega, itd. III, 145. — Da mi ima ko pogubit' sina, dala bih mu čitluk na Zagorje —; *ako* li bi njemu malo bilo, dala bih mu bačvu museleza. N. pj. here. 96. — Kad se vratiš, nemoj proći, da mi se ne javiš, jer i meni ima dosta godina, pak *ako* bi dao Bog te bi našao tu vodu, mogao bi se i ja okupati, ne bi li se pomladio. N. prip. 238. — Samo Turčin Turčinu naziva selam (pozdrav kad se sastanu); da od raje ko Turčinu selam nazove, odma(h) bi ga pogubili, *ako* se ne bi čeo poturčiti. Vuk, Danica 1827. str. 87.

2. Primjeri s kondicionalom samo u podložnoj rečenici: *Ako* bi ti Bog i sreća dala, da ti vode na silu devojku, ti ušetaj u kulu bijelu. N. pj. I, 51. — Naodi se šatoru na vrati, *ako* b' meni do nevolje bilo. II, 422. — *Ako* bi se zametnula kavga, teško onom, tko j' najbliže Marka. II. 432. — Na ti sablju, dragi gospodaru! Kad se tamo drumom zaturimo, *ako* bi se degođ naturilo, da se s puta ne makneš grđemu. II, 616. — Pa u Turke juriš učinite, *ako* bih ja onđe poginuo, ne bi l' mene, braćo, osvetili. III, 92. — *Ako* li ga ne bi uvatio, udri koji, rodila ga majka! IV, 4. — *Ako* bi mi Bog i sreća dala, da bih bega ufatio živa, nove ću mu muke udariti. IV, 57. — Uzmi moga kamena šćara, pa *ako* te ne ubiju Turci, te bi mene ko živ ostanuo, predaj mu ga, Božij ti amanet! IV, 115. — *Ako* l' bi se u nju kad vratio, eda Bog da i Muhamed svetac, te ja iz nje glave ne iznijo! IV, 192. — *Ako* bismo njega prevarili i Jakova živa uvatili ja na vjeru ja na prijevaru, Gra-hovo će ruke objesiti. IV, 437. — *Ako* bi ti Bog i sreća dala, da

izgubiš Vuka su dva sina, već za tobom puške pucat' ne će. IV, 512. — Samo molim da mi napišeš na karti svojom rukom, *ako* bi se kadgod na me rasrdio i mene od sebe očerao, da sam gospođa uzeti iz tvoga dvora ono što mi je najmilije. N. prip. 107. — Car joj se obeća i zakune da ne će vjenčati nikakve djevojke *ako* joj dobro ne uzide oni prsten, i *ako* je ne bi našao, da se ne će ni oženiti. N. prip. 114. — Odaberi onaka tri konja kakva ti je moj otac narekao, ali *ako* bi se prepali, a ti izvadi ovaj nož i put sunca okreni da se obasja livada. N. prip. 121. — Nego ti se molim, da se ti opet prometneš u struk bosioaka dok se ja vratim, da se nikome ne pokažeš, *ako* bi ko u ovu kamaru dolazio. N. prip. 260. — *Ako* bi se dogodilo da sjutridan dođe kaka žena da iste soli ili kakijem drugijem poslom, pa još *ako* bude gdje nagorjela, onda se za cijelo misli da je ono ona sinoć bila. Vuk, Rj. 67.^a — *Ako* bi krmačar satjerao krmaču u kazan, i onda kuće mijenjaju kao i prije. Vuk, Rj. 304.^b

33. Kondicional se u rečenici s „*ako*“ može shvatiti kao preterit futura ili kao preterit perfektivnoga prezenta (ili imperfektivnoga prezenta s bezvremenskim značenjem), jer je kondicional preterit kompozicije „(po)hvalio budem“, a ova je kompozicija jednaka perfektivnomu prezentu (ili imperfektivnomu prezentu s bezvremenskim značenjem), koji se upotrebljava i za futur (isp. moju raspravu o kondicionalu u „Radu“ knj. 127., § 15. i Dodatak). Po tom rečenice, u kojima „*ako*“ dolazi s kondicionalom, idu u red ili onih rečenica, u kojima „*ako*“ dolazi s futuroom, ili onih, u kojima „*ako*“ dolazi s perfektivnim (imperfektivnim) prezentom. A ja mislim, da se kod svih navedenih primjera, dolazio u glavnoj rečenici kondicional ili ne dolazio, valja odlučiti za drugu alternativu. Evo tomu razloga.

U svima hipotetičkim rečenicama osim jedinih onih s perfektivnim prezentom suponira se ono, što se izriče istim oblikom u samostalnim izričnim rečenicama, a ono, što se suponira u hipotetičkim rečenicama s perfektivnim prezentom, ne može se izricati istim oblikom u samostalnim rečenicama, već *ako* se perfektivni prezenat u hipotetičkoj rečenici upotrebi u takom značenju, u kakom dolazi u samostalnim, n. pr. kao gnomički (iterativni) prezenat. Po tom bi kondicional u onakovim hipotetičkim rečenicama, koje bi išle u isti red, kao i hipotetičke rečenice s futuroom, morao značiti ono, što znači u samostalnim izričnim rečenicama, dakle spremnost ili sposobnost za radnju glagolsku (isp. pomenutu raspravu o kondi-

cionalu u „Radu“ knj. 127, § 17.) I kao što u hipotetičkim rečenicama s futurom za to, da bude uvjet ispunjen, nije potrebno, da bi se radnja onoga glagola, koji je u futuru, doista vršila, nego samo to, da je subjekat gotov vršiti tu radnju (isp. sprijed § 13.), tako i u onakim hipotetičkim rečenicama s kondicionalom, koje bi isle u isti red, kao i hipotetičke rečenice s futurom, za to, da bi bio uvjet ispunjen, ne bi bilo potrebno, da bi se radnja onoga glagola, koji bi bio u kondicionalu, doista vršila, nego samo to, da bi subjekat bio spreman ili sposoban vršiti radnju glagolsku. U glavnoj bi pak rečenici mogao dolaziti svaki oblik glagolski, koji može dolaziti onda, kad je u podložnoj prezenat, jer bi kondicional de facto zastupao prezenat (kond. = spreman *sam* —, sposoban *sam* —). Takove bi hipotetičke rečenice s kondicionalom bile n. pr. ove: *Ako* bi me ti udario (= ako si spreman udariti me), ja ću otići. — *Ako* bi me ti izdao (= ako si spreman izdati me), nijesi moj prijatelj. — *Ako* bi ti zaboravio moja dobročinstva (= ako si sposoban zaboraviti moja dobročinstva), ja sam se u tebi prevario. — *Ako* bi ti meni to učinio (= ako si spreman meni to učiniti), ja bih ti dobro platio (da imam čim). — Takovoga pak primjera među navedenim primjerima ne mogu naći nijednoga. Nigdje nije za to, da bi uvjet bio ispunjen, dovoljna spremnost ili sposobnost subjektova za radnju kondicionalnu, nego valja da se vrši sama radnja. S toga dakle mislim, da sve navedene hipotetičke rečenice s kondicionalom idu u isti red, kao i hipotetičke rečenice s perfektivnim prezentom t. j. u svima je navedenim primjerima kondicional preterit perfektivnoga prezenta.

34. A budući da perfektivni prezenat izvan supozicije u jeziku dolazi samo u dva sasvim specijalna značenja, na ime samo kao historički i kao gnomički prezenat, valja da je perfektivni prezenat već sa supozitivnim značenjem prešao u preterit (kondicional) t. j. n. pr. „ako bih učinio“ nije postalo tako, da bi „učinim“ prešlo u preterit (t. j. kondicional „učinio bih“), pa onda da bi se suponiralo ono, što „učinio bih“ znači, nego „ako učinim“ (ili i samo „učinim“, ali sa značenjem „ako učinim“) prešlo je u preterit (= kond.): „ako bih učinio“.

A kada perfektivni prezenat sa supozitivnim značenjem prelazi u preterit (= kond.)? Tada, kad govornik sumnja, da će se radnja glagolska vršiti. „Ako učinim“ kaže se dakle tada, kad govornik ne zna, hoće li se radnja glagola „učiniti“ vršiti ili ne, ali opet nema razloga misliti, da se ne će vršiti; a „ako bih učinio“ kaže

se tada, kad govornik ne zna, hoće li se radnja glagola „učiniti“ vršiti ili ne, ali sumnja, da će se vršiti. Kad govornik stane sumnjati, da će se radnja glagolska vršiti, prošlo je za nj ono vrijeme, u koje bi, da je tada govorio, kazao: „ako učinim“, pa s toga valja, da „ako učinim“ prijeđe u preterit t. j. u kondicional: „ako bih učinio“. Tako bi n. pr. u primjeru iz Nar. pj. IV, 437. Bego Asan-bego, da nema razloga misliti, da se Daković Jakov pozivu Ali-pašinu ne će odazvati, kazao: Ako njega *prevarimo* i Jakova živa *uvatimo* ja na vjeru ja na prijevatu, Grahovo će ruke objesiti. — Ali po onom, kako on Jakova poznaje, sumnja, da će Jakov Turcima s glavarima doći, i kao što se vidi iz onoga, što se u pjesmi dalje pripovijeda, Jakov doista i ne dolazi. No otuda, što on uza sve to sam predlaže, da se Jakov pozove, vidi se, da o neuspjehu poziva nije posve uvjeren. Misao, da se Jakov pozivu ne će odazvati, nije sasvim istisnula misli, da će Jakov Turcima doći. Ona se misao ovoj samo pridružila, a to je izrečeno tim, što je oblik glagolski, kojim bi se izrekla druga misao (ako njega *prevarimo* itd.), poradi prve misli metnut u preterit (ako *bismo* njega *prevarili* itd.); jer od onoga momenta, kako je u duši Asan-begovoj nastala sumnja, da će se Jakov pozivu odazvati, prošlo je vrijeme, u koje bi kazao: ako njega *prevarimo* itd. S toga Asan-bego kaže: Ako *bismo* njega *prevarili* i Jakova živa *uvatili*, Grahovo će ruke objesiti.

Preterit pak od „ako učinim“ valja da dobije oblik kondicionala (ako učinim = ako budem učinio; pret. ako bih učinio), a ne oblik aorista (ako učinih) s toga, što aorist može zastupati i perfektivni prezenat (ako učinih = ako učinim; isp. sprijed § 13. str. 19.), pa se ne bi znalo, zastupa li aorist perfektivni prezenat ili je njegov preterit. Tako se za aorist „zapeh“ u primjeru: Ako *zapeh* str'jele moje, ustr'jelit ću tebe, Janko (N. pj. I, 181.) —, kad se kao preterit od „ako učinim“ upotrebljava kondicional „ako bih učinio“, može pouzdano kazati, da zastupa perfektivni prezenat (zapnem), a kad bi se i kao preterit od „ako učinim“ upotrebljavao aorist „ako učinih“, tko bi mogao odlučiti, da li u navedenom primjeru aorist „zapeh“ zastupa perfektivni prezenat (= zapnem) ili mu je preterit (dakle = zapeo bih)? Kondicionalni oblik ima dakle i ovdje preterit perfektivnoga prezenta samo jasnoće radi (isp. moju raspravu o kondicionalu u „Radu“ knj. 127., § 15.)

Po onom, što je u netom pomenutoj raspravi rečeno u § 15. i u Dodatku, a ovdje sprijed u § 15.^a, lako se razumije, kako se

može u kondicionalu nahoditi i imperfektivni glagol (isp. sprijed u § 32. primjer iz N. prip. 260.)

35. Što u hipotetičkim rečenicama perfektivni prezenat već sa supozitivnim značenjem prelazi u preterit (kondicional), otuda izlazi, da se u rečenici s „ako“ i kondicionalom suponira isto, kao i u rečenici s „ako“ i perfektivnim prezentom, jer se tim, što se mjesto „ako učinim“ kaže „ako bih učinio“, hoće samo to da pokaže, da je ono vrijeme, u koje bi se kazalo „ako učinim“, prošlo; sve drugo, dakle i to, što se suponira, ostaje tim netaknuto. Tako se u navedenom primjeru iz N. pj. IV, 437. u rečenici „Ako *bismo* njega *prevarili* i Jakova živa *uvatili*“ — suponira isto, što bi se suponiralo u rečenici „Ako njega *prevarimo* i Jakova živa *uvatimo*“ — t. j. u jednom i u drugom slučaju suponira se vršenje radnje glagolâ „prevariti, uhvatiti“ u neko neodređeno vrijeme. Sva je razlika samo u tom, što je u rečenici s kondicionalom izrečena i sumnja, da će se radnja ovih glagola vršiti, a u rečenici s perfektivnim prezentom ova sumnja nije izrečena. Odatle i dolazi fundamentalna razlika između ovih hipotetičkih rečenica s kondicionalom i onih, o kojima se govorilo sprijed u § 33. U hipotetičkim rečenicama s kondicionalom, koji bi bio preterit futura, suponiralo bi se doista nešto drugo nego li u hipotetičkim rečenicama s futurom. U hipotetičkim rečenicama s futurom suponira se gotovost subjektova za vršenje neke radnje (isp. sprijed § 13.) a u hipotetičkim rečenicama s kondicionalom, koji bi bio preterit futura, suponirala bi se spremnost ili sposobnost subjektova za vršenje neke radnje (isp. sprijed § 33.) A nije li spremnost isto, što gotovost?¹ Nije. Gotovost je više od spremnosti (bar u značenju, u kojem ja ovu riječ u ovoj raspravi upotrebljavam, isp. § 13.) Spreman je do duše udariti i onaj, tko kaže: udarit ću —, i onaj, tko kaže: udario bih —, ali prvi je i gotov udariti, a drugi nije t. j. prvi ne vidi nikakve smetnje vršenju svoje radnje, a drugi vidi tomu neku smetnju. Misao na ovu smetnju i čini, te futur prelazi u kondicional. Da bi se ono, što je ovdje rečeno, još bolje vidjelo, neka se isporede n. pr. ove rečenice: Ako *ćeš* me *udariti*, ja ću otići. — Ako *bi* me *udario*, ja ću otići.² — U prvoj se rečenici suponira gotovost subjektova

¹ Za sposobnost jamačno ne će nitko misliti, da bi bila isto, što gotovost.

² Ja fingiram obje rečenice, da bude razlika evidentnija, premda bih za prvi slučaj mogao navesti koji od onih primjera, što su navedeni u § 14.; isp. i § 33.

za vršenje radnje glagola „udariti“ t. j. suponira se, da je u subjektu sve, što je potrebno za to, da vrši radnju glagola udariti, da dakle nema ništa, što bi vršenju te radnje smetalo; a u drugoj se rečenici suponira samo spremnost subjektova za vršenje radnje glagola „udariti“ t. j. suponira se, da onoga, što mu je osim spremnosti još potrebno za to, da vrši radnju glagola „udariti“, subjektu nedostaje, da dakle vršenju te radnje nešto smeta. Kad bi se htjelo da izreče i ono, što vršenju rečene radnje smeta, moglo bi se to učiniti ovako: Ako bi me ti udario, *da možeš*, ja ću otići. Tu bi rečenica sa „da“ pokazivala, čega subjektu za vršenje radnje glagola „udariti“ nedostaje, što vršenju te radnje smeta. U hipotetičkim rečenicama s kondicionalom, koji bi bio preterit futura, suponiralo bi se dakle doista nešto drugo nego li se suponira u hipotetičkim rečenicama s futurom. A u hipotetičkim rečenicama s kondicionalom, koji je preterit perfektivnoga prezenta, ne suponira se ništa drugo nego u hipotetičkim rečenicama s perfektivnim prezentom, kao što je sprijed pokazano.

36. Ostaje još pitanje, kako to, da premda u svima navedenim primjerima kondicional u podložnoj rečenici znači isto, ipak u jedinima u glavnoj rečenici dolazi kondicional, a u drugima futur ili željni (zapovjedni) oblik glagolski. Upravo bi valjalo svagdje očekivati kondicional. Ako je prošlo vrijeme, u koje bi se u podložnoj rečenici upotrebio perfektivni prezenat, prošlo je i vrijeme, u koje bi se u glavnoj upotrebio futur; jer u koje bi se vrijeme u podložnoj rečenici upotrebio perfektivni prezenat, u ono bi se i u glavnoj upotrebio futur. To se vidi odatle, što perfektivni prezenat u podložnoj rečenici prati futur u glavnoj rečenici; n. pr. Ako *zgubiš* mlada zatočnika, čestita *ću* tebe *učiniti*. N. pj. II, 144/5. (isp. § 15.) Tako bi i Janković Stojan, kad bi mislio, da će onomu, ko će poći u Tursku Udbinu, malo biti ono, što mu obećava (N. pj. III, 145.), kazao ovako: Ako mu i to *bude* malo, bijelu *ću* mu *načiniti* kulu na livadi kraj mora sinjega. Ali otkad on misli, da mu to ne će biti malo (ili otkad sumnja, da će mu to biti malo), prošlo je i vrijeme, u koje bi onako kazao, pa s toga valja, da „ako bude“ prijeđe u „ako bi bilo“, ali i „načinit ću“ valja da prijeđe u „načinio bih“, jer u koje bi vrijeme kazao „ako bude“, u ono bi kazao i „učinit ću“, pa ako je to vrijeme prošlo za podložnu rečenicu, prošlo je i za glavnu. Za to Janković Stojan i kaže: Ako *bi* mu i to malo *bilo*, b'jelu *bih* mu *načinio* kulu na livadi kraj mora sinjega.

Tako valja razumjeti kondicional u glavnoj rečenici u svima sprijed u § 32. pod 1. navedenim primjerima osim prvoga i posljednjega (iz N. pj. II, 136. i iz Vuka, Dan. 1827. str. 87.), koji se u tom od ostalih razlikuju. U primjeru iz N. pj. II, 136. valja za glavnu rečenicu podložne rečenice: ako bi mu bilo za nevolju — držati rečenicu: koji bi mu bio u nevolji. U ovoj pak rečenici dolazi kondicional samo s toga, što visi o negativnoj rečenici: a junaka sa sobom ne ima ni jednoga od roda svojega —, jer u relativnim rečenicama, koje vise o negativnim rečenicama, dolazi kondicional, o čemu će se govoriti na drugom mjestu (isp. Miklošićevu Sintaksu str. 813, e). A kad je kondicional u glavnoj rečenici, t. j. kad je prošlo vrijeme, u koje bi se u glavnoj rečenici upotrebio futur, ili: kad je prošlo vrijeme, u koje bi se posljedak kazao futurom, prošlo je i vrijeme, u koje bi se uvjet kazao perfektivnim prezentom. S toga i u podložnoj rečenici dolazi kondicional. Tu dakle kondicional ne pokazuje, da govornik sumnja, da će onomu, o kome govori, biti za nevolju, nego stoji samo s toga, što je glavna rečenica, jer visi o negativnoj rečenici, došla u kondicional. Da relativna rečenica ne visi o negativnoj rečenici, ne bi ni u njoj ni u rečenici s „ako“ bilo kondicionala (n. pr. a junaka sa sobom ima od roda svojega, koji će mu *biti* u nevolji, ako mu *bude* za nevolju). Analogan je i primjer iz Vuka Dan. 1827. str. 87., samo što kondicional u rečenici: odmah bi ga pogubili — ne dolazi za to, što bi visjela o negativnoj rečenici, nego za to, što je apodoza hipotetičke protaze sa „da“.

A za što ipak toliko puta, kad u podložnoj rečenici s rečenoga razloga mjesto perfektivnoga prezenta dolazi kondicional, u glavnoj ostaje futur (isp. primjere u § 32. pod 2.)? Evo i tomu razloga! Tko n. pr. kaže: Ako zgubiš mlada zatočnika, čestita ću tebe učiniti (N. pj. II, 144/5.) —, on futurom izriče sadašnju gotovost svoju za vršenje radnje glagola „učiniti“. Ali ova gotovost valja da mu ostane sve dotle, dok ne izvrši radnje glagolske, inače je ne može izvršiti. Dakle govorio u koje mu drago vrijeme, koje stoji između sadašnjosti i onoga vremena, u koje se radnja glagolska vrši, on će opet svoju gotovost za vršenje radnje glagola „učiniti“ moći izreći kao sadašnju t. j. on će opet moći kazati „učinit ću“. Tako će on moći kazati još i tada, kad se radnja podložne rečenice bude već izvršila, jer se radnja glagola „učiniti“ jamačno ne će izvršiti tako naglo iza radnje glagola „zgubiti“, da ne bi između vršenja jedne i druge radnje ostao momenat, u kojem

bi se radnja glagola „učiniti“ još uvijek mogla izreći kao buduća. Isp. kako onda, kad je Miloš doista zgubio zatočnika, car opet kaže: Idi, sinko, te se napij vina, čestita *ću* tebe *učiniti*. (N. pj. II, 147.) Tako se, ako je i prošlo vrijeme, u koje bi se u podložnoj rečenici upotrebio perfektivni prezenat, u glavnoj ipak još uvijek može upotrebiti futur. To se može učiniti s tim lakše, što se, kao što je sprijed pokazano, tim, što je perfektivni prezenat u podložnoj rečenici prešao u preterit (kondicional), supozicija nije promijenila ništa. Dakle uz kondicional u podložnoj rečenici može u glavnoj dolaziti i kondicional i futur prema tomu, hoće li se da pokaže, da je subjekat glavne rečenice već tada bio gotov vršiti svoju radnju, kad još nije bilo prošlo vrijeme, u koje se u podložnoj mogao upotrebiti perfektivni prezenat, u kojem slučaju zajedno s perfektivnim prezentom (u podložnoj reč.) i futur (u glavnoj reč.) dolazi u preterit (kondicional), — ili da za to, što je prošlo vrijeme, u koje se u podložnoj rečenici mogao upotrebiti perfektivni prezenat, subjekat glavne rečenice nije prestao biti gotov vršiti svoju radnju, u kojem slučaju pored toga, što u podložnoj rečenici perfektivni prezenat dolazi u preterit (kondicional), u glavnoj ostaje futur. Kad bi (u primjeru iz N. pj. IV, 437.) Asan-bego htio da kaže, da je Grahovo bilo gotovo ruke objesiti već tada, kad se u podložnoj rečenici moglo kazati: ako njega *prevarimo* i Jakova *živa uvatimo* —, on bi sada, kad o tom sumnja, te je prošlo vrijeme, u koje se moglo tako kazati, svoju misao izrekao ovako: *Ako bismo* njega *prevarili* i Jakova *živa uvatili*, Grahovo *bi* ruke *objesilo*. A kad hoće da kaže, da za to, što on sumnja, da će Jakova *prevariti* (ako *bismo prevarili*), Grahovo nije prestalo biti gotovo ruke objesiti, on izriče svoju misao ovako: *Ako bismo* njega *prevarili* i Jakova *živa uvatili*, Grahovo *će* ruke *objesiti*.

Što je ovdje rečeno za futur, to vrijedi i za imperativ i za svaki željni ili zapovjedni oblik glagolski. Imperativom ili makar kakvim željnim ili zapovjednim oblikom glagolskim izriče se do duše sadašnja želja ili zapovijed govornikova, ali ona valja da ostane njegova želja ili zapovijed sve dotle, dok se ne izvrši. S toga, ako uz perfektivni prezenat u podložnoj hipotetičkoj rečenici u glavnoj dolazi imperativ itd., on može ostati i onda, ako s rečenoga razloga perfektivni prezenat valja da prijeđe u preterit (kondicional), i to s tim lakše, što prijelaz perfektivnoga prezenta u preterit (kondicional) supozicije ne mijenja ništa. Ostati može u tom slučaju u glavnoj rečenici i futur, kao što smo sprijed vidjeli, ali futur

može i sam prijeći u preterit (kondicional). Imperativ pak i drugi željni ili zapovjedni oblici ne mogu prijeći ni u kakav preterit, jer za njih u jeziku preterita nema. Oni dakle moraju u rečenom slučaju ostati nepromijenjeni, a da i mogu ostati, te bi (sudeći po futuru) jamačno često ostali i onda, kad ne bi morali, pokazano je sprijed. Kad n. pr. u primjeru iz N. pj. IV, 4. Perović-Radul ne bi sumnjao, da ne će Ćorović-Osmara živa uhvatiti, on bi kazao: Ako li ga *ne uvatim*, *udri* koji, rodila ga majka! — A budući da sumnja, da ga ne će živa uhvatiti (t. j. nada se, da će ga uhvatiti), perfektivni prezenat (ako *ne uvatim*) valja da prijeđe u preterit (kondicional — ako *ne bih uvatio*), a imperativ *udri* ostaje, premda je tim, što govornik sumnja, da ne će Ćorović-Osmara uhvatiti živa, prošlo vrijeme, u koje bi kazao „ako ne uvatim“, a s njim i ono, u koje bi kazao „udri“, jer bi ovo kazao u isto vrijeme, kao i ono. Ali što je prošlo to vrijeme, tim zapovijed, koja se izriče imperativom „udri“, nije prestala biti njegova zapovijed, te bi imperativ mogao ostati i onda, kad bi jezik poznavao i kaki preterit imperativa. S toga Perović-Radul kaže: Ako li ga *ne bi* uvatio, *udri* koji, rodila ga majka! — Zanimljiv je primjer iz N. pj. IV, 115., gdje u podložnoj rečenici dolazi i perfektivni prezenat i kondicional prema različnomu mišljenju govornikovu, a u glavnoj imperativ.

37. Osim futura i željnoga ili zapovjednoga oblika glagolskoga dolazi, uz kondicional u podložnoj rečenici, u glavnoj i prezenat. Takova su od navedenih primjera samo 3, i to iz N. pr. 107 pa iz Vuka Rj. 67^a (s. v. vještica) i Rj. 304^b (s. v. krmača). Što se prvoga primjera tiče, što djevojka traži da car napiše, ono valja shvatiti kao carevu misao, jer djevojka traži, da car to kao svoju misao napiše, pa on to doista i čini. Dakle da car ne sumnja, da će se kadgod na nju rasrditi i od sebe je otjerati, on bi kazao: ako se kadgod na te *rasrdim* i od sebe te *otjeram*, ti *si* gospođa uzeti iz moga dvora ono, što ti je najmilije. A budući da sumnja, da će se kadgod na nju rasrditi, valja da perfektivni prezenat prijeđe u preterit (kondicional), a *si* u glavnoj rečenici ostaje, jer tim, što je poradi sumnje careve prošlo vrijeme, u koje bi on kazao „ako se *rasrdim*“, nije djevojka prestala biti gospođa uzeti iz dvora ono, što joj je najmilije, ona to ostaje sve dotle, dok god ne učini ono, što je učiniti gospođa. S toga car kaže: Ako *bih* se kadgod na te *rasrdio*, ti *si* gospođa uzeti iz moga dvora ono, što ti je najmilije.

U primjeru iz Vuka Rj. 67.^a mislim da je u glavnoj rečenici prezenat „misli se“ ostao s toga, što je rečenica apstraktna, te se hoće da kaže, da se svagda, kad bi se gođ dogodilo, da sjutridan dođe kaka žena da iste soli, *misli*, da je ono ona sinoć bila. Da pisac o onom što suponira, ne sumnja, on bi kazao: Ako se *dogodi*, da sjutridan dođe kaka žena da iste soli, onda se za cijelo *misli*, da je ono ona sinoć bila. Ali kad on o onom, što suponira, sumnja, valja da perfektivni prezenat „ako se dogodi“ prijeđe u preterit (kondicional), a prezenat „misli se“ u glavnoj rečenici ostaje, jer rečenica jednako ostaje apstraktna, ono, što se njom izriče, jednako vrijedi za svaki slučaj vršenja onoga, što se u podložnoj rečenici suponira, a u podložnoj se rečenici kondicionalom suponira isto, što bi se suponiralo perfektivnim prezentom. S toga pisac kaže: Ako *bi se dogodilo* da sjutridan dođe kaka žena da iste soli —, onda se za cijelo *misli* da je ono ona sinoć bila. — Taki je i primjer iz Vuka Rj. 304.^b

38. Prema velikomu broju primjera s „ako“ i perfektivnim prezentom, za čudo je malen broj primjera s „ako“ i kondicionalom. Ja mislim, da je tomu uzrok u tom, što se s rečenicama, u kojima je „ako“ s kondicionalom, u značenju gotovo posve slažu rečenice, u kojima je „da“ s indikativom ili „kad“ s kondicionalom (što će se opširnije razložiti na drugom mjestu, a dotle isp. moju raspravu o kondicionalu u „Radu“ knj. 127. str. 31. 33. osob. ot.), pa ove posljednje sve većma istiskuju one prve. S toga i nalazimo u starijem jeziku hrvatskom mnogo više primjera s „ako“ i kondicionalom nego u današnjem, o čemu se svatko može uvjeriti iz Akad. rj. I, str. 48, β; 49, γ. U starijem jeziku ima i irealnih hipotetičkih rečenica s „ako“ i kondicionalom, kakve u današnjem jeziku nijesmo našli nijedne; n. pr. *Ako* ne bi bio krivac, ne bismo izdali njega tebe. N. Ranj. Lekc. str. 192. (Rešet.) Iv. 18, 30. (Vuk: *Kad* on ne bi bio zločinac, ne bismo ga predali tebi). — *Ako* bih ne bio došal i ako bih njim ne govoril, grijeha ne bi imali. ib. str. 291. Iv. 15, 22. (Vuk: *Da* nijesam bio došao i govorio im, ne bi grijeha imali). Akad. rj. I, 49, γ. Prvi primjer pokazuje, da je prošlo vrijeme, u koje bi se kazalo: *Ako ne bude krivac, ne ćemo izdati njega tebi* —, a prošlo je ne po tom, što govornici sumnjaju, da (Isus) ne će biti krivac, nego po tom, što je došlo već i ono vrijeme, za koje bi se kazalo: *ako ne bude krivac* —, a govornici su se uvjerali, da on jest krivac. S toga „ako ne bude“ prelazi u „ako ne bi bio“. Ali i ono vrijeme, za

koje bi se kazalo: ne ćemo izdati njega tebi —, već je ne samo došlo, nego i prošlo, jer su ga de facto već izdali Pilatu; pa s toga i „ne ćemo izdati njega“ prelazi u „ne bismo izdali njega“. Doista se dakle dogodilo protivno od onoga, što je izrečeno kondicionalom (on jest krivac; mi jesmo njega izdali tebi), te je kondicionalna radnja i u podložnoj i u glavnoj rečenici irealna. Analogan je i drugi primjer; samo što se radnja podložne rečenice vrši u prošlosti, a radnja glavne u sadašnjosti, dok se u prvom primjeru radnja podložne rečenice vrši u sadašnjosti, a radnja glavne u prošlosti. Irealna je pak kondicionalna radnja i u drugom primjeru u jednoj i u drugoj rečenici, jer istina je protivno od onoga, što se izriče kondicionalom (došao sam; imaju grijeh); cf. moju raspravu o kondicionalu u „Radu“ knj. 127. str. 34. 35. osob. ot.

39. Napose valja i ovdje govoriti o primjerima, u kojima se u rečenicama s „ako“ i kondicionalom nalazi deliberacija (cf. § 16.) Takovi su ovi primjeri: Ah! moja vodo studena! i moja ružo rumena! Što s' tako rano procevala? Nemam te kome trgati: *Ako* b' te majci trgala, u mene majke ne ima; *ako* b' te seji trgala, seja se moja udala; *ako* b' te bratu trgala, brat mi je oš'o na vojsku; *ako* b' te dragom trgala, dragi je od men' daleko. N. pj. I, 225/6. — Ljubičice, ja bih tebe brala, nemam draga, kome bi te dala; *ako* bih te Ali-begu dala, Ali-beg je ponosita glava; on ne nosi cv'jeća svakojaka, osim jednu ružu i karanfil. I, 227. — Ja razmišlja misli svakojake: *Ako* bi mu dolamu uzela, mlad je zelen, bojim se ozepst će; *ako* bi mu maramu uzela, maramu sam u milosti dala; *ako* bi mu tamburu uzela, tamburu su moja braća dala. I, 352. — Jaaj, Andro, moje čisto zlato! *Ako* bih te u pjesmu pjevala, pjesma ide od usta do usta, pa će doći u pogana usta; *ako* bih te u rukave vezla, rukav će se odmah izderati, pa će tvoje ime poginuti; *ako* bih te u knjigu pisala, knjiga ide od ruke do ruke, pa će doći u pogane ruke. I, 404. — „Sluge moje, lale i veziri! Moje su se sestre osužnjile u hajdučkoj proklesoj Maltiji: il' ćemo ih silom otimati, il' ćemo ih blagom presipati, ili ćemo roblje mijenjati?“ Vele njemu lale i veziri: „Sv'jetla kruno, care gospodine! Da bismo ih blagom presipali, u kaura dosta blaga ima; *ako* bismo roblje mijenjali, njihovo se roblje isturčilo; već ćemo ih silom otimati“. III, 86/7.

I ovdje (kao i u § 16.) mislim da valja polaziti od pitanja s kondicionalom u 1. licu. Glagolska pitanja s kondicionalom u 1. licu veoma su rijetka. Ja sam našao samo ova dva primjera: „Sad me

svituj, što ću učiniti, *bi* li tebe caru *opravio*, al *bi* njemu na megdan *hodio*?“ Vidosava njemu govorila: „Aj Momčilo, duko od Osika! Ako 'š dragi mene poslušati, bolje ti je mene opraviti“. N. pj. izd. Mat. hrv. I, 203. — Mili Bože i mila Marijo! *Bi* l' ja ovdi sad *pravio* roblje, silno roblje, od Turaka groblje? ib. 290. — Više primjera imam za pronominalna pitanja, n. pr. Mislila sam (o zlu ne mislila), što *bih* dragom od milosti *dala*: da *bih* njemu vezen jagluk *dala*, tu je dragu odveć malo dara itd. N. pj. here. 109. — Misli misli proiguman Vaso, đe *bi* mrtva *saranio* Marka, misli misli, sve na jedno smisli. N. pj. II, 444. — „Nu hod', dive, da mi promislimo, evo ide dijete Jovane, kako *bismo* njega *izgubili*, pa mi tader da ašikujemo“. A div joj je riječ govorio: „Učini se bez nevolje bona —“ II, 31. — Kad se nanovo videše i sastase, počese se opet razgovarati kako *bi* *pobegli*. Onda reče carev sin njojzi: „Kad dođe zmaj, pitaj ti njega, gde je dobio onoga konja“. N. prip. 22.

Ovi primjeri jasno pokazuju, da se kondicionalom u 1. licu ne pita ništa drugo nego futurom u 1. licu (cf. § 16.) t. j. kondicional se u takovim pitanjima (kao i futur) može zamijeniti izrazom *valja* + *da* —; tako n. pr. *bi* li tebe caru *opravio*, al *bi* njemu na megdan *hodio* = *valja* li da tebe caru *opravim*, ili *valja* da njemu na megdan *hodim*; *bi* l' ja ovdi sad *pravio* roblje = *valja* li da ja ovdje sad *pravim* roblje; što *bih* dragom od milosti *dala* = što *valja* da dragom od milosti *dam*; kako *bi* *pobegli* (dir. kako *bismo* *pobjegli*) = kako *valja* da *pobjegn*u (dir. kako *valja* da *pobjegnemo*) itd. To se vidi i otuda, što se u odgovoru na takova pitanja, ako se u opće na njih odgovara, upotrebljava imperativ ili izraz, kojim se zamjenjuje imperativ; isp. primjere iz N. pj. II, 31., N. prip. 22., a u primjeru iz N. pjes. izd. Mat. hrv. I, 203. „bolje ti je mene opraviti“ znači isto, kao: *opravi* mene! Ali sada se pita, ako se kondicionalom u 1. licu ne pita ništa drugo nego futurom u 1. licu, za što se u opće u takovim pitanjima upotrebljava kondicional, a ne futur? Na to pitanje nije teško odgovoriti, ako se uzme na um, kakva je razlika u opće između futura i kondicionala, koji je preterit futura; a da je kondicional u našim pitanjima preterit futura, vidi se otuda, što u takovim pitanjima pored kondicionala ne dolazi nikakav drugi oblik glagolski osim futura. Razlika pak između futura i kondicionala može se kazati da je u tom, da se futurom kazuje gotovost, a kondicionalom spremnost ili sposobnost subjektova za radnju glagolsku (isp. § 17. moje rasprave

o kondicionalu u „Radu“ knj. 127., pa §§ 13., 33. i 35. ove rasprave). Po tom mislim, da pitanje s futurom u 1. licu, n. pr. hoću li učiniti? — upravo znači: *gotov sam učiniti*, pa (te, se) pitam, valja li da učinim (isp. § 16.); a pitanje s kondicionalom u 1. licu, n. pr. bih li učinio? — znači upravo: *spreman sam učiniti*, pa (te, se) pitam, valja li da učinim.¹ Tako u primjeru iz N. pj. izd. Mat. hrv. I, 203. pitanje: bi li tebe caru opravio, al bi njemu na megdan hodio? — znači: *spreman sam tebe caru opraviti i njemu na megdan hoditi*, pa te pitam, valja li da tebe caru opravim, ili da njemu na megdan hodim; u primjeru iz N. pj. izd. Mat. hrv. I, 290. pitanje: bi l' ja ovdje sad pravio roblje? — znači: *spreman sam ovdje sad praviti roblje*, pa se pitam, valja li da ovdje sad pravim roblje; u primjeru iz N. pj. II, 444. pitanje: će bi mrtva saranio Marka, ili dir. gdje bih mrtva sahranio Marka? — znači: *spreman sam mrtva sahraniti Marka*, pa se pitam, gdje valja da mrtva sahranim Marka. U opće se dakle može kazati, da u pitanjima s kondicionalom u 1. licu kondicional pokazuje, da je pitalac spreman (ili sposoban) vršiti radnju glagolsku, a pitanjem traži odluku, valja li da je vrši.

¹ U prvom slučaju govornik misli: ja ću učiniti (= *gotov sam učiniti*), ako zapovjediš (a ja nemam razloga sumnjati, da ćeš zapovjediti); u drugom slučaju govornik misli: ja bih učinio (= *spreman sam učiniti*), da zapovjediš (a ja sumnjam, da ćeš zapovjediti). U jednom i u drugom slučaju vršenje je radnje, koju znači glagol, koji je u prvom slučaju u futuru, a u drugom u kondicionalu, stalo do nečije volje. To lice (koje je često on sam) govornik pita. Ali on pitanjem ne će da izazove odgovor, koji bi potvrđivao ili poricao ono, što znači glagolski oblik, kojim pita, jer da će učiniti (= da je gotov učiniti), ako onaj, koga pita, zapovjedi, i da bi učinio (= da je spreman učiniti), da onaj, koga pita, zapovjedi, to on sam najbolje zna. Nego pitanjem hoće da izazove odgovor, koji će pokazivati, je li onoga, koga pita, volja, da on vrši radnju, koju je vršiti gotov resp. spreman, ili: je li ispunjen uvjet, do kojega je vršenje radnje glagolske stalo. Budući da on hoće učiniti, ako onaj, koga pita, zapovjedi, i da on bi učinio, da onaj, koga pita, zapovjedi, on tim, što pita hoću li učiniti? — i tim, što pita: bih li učinio? — pita. zapovijeda li onaj, koga pita, (ili u opće: valja li), da on učini, ili ne. S toga i onaj, koga pita, odgovara imperativom ili drugim oblikom glagolskim, kojim se kazuje volja. U pitanju dakle: hoću li učiniti? — futur pokazuje, da je pitalac gotov učiniti, a samo pitanje, da je vršenje radnje glagola „učiniti“, stalo do volje onoga, koji se pita; a u pitanju: bih li učinio? — kondicional pokazuje, da je pitalac spreman učiniti, a samo pitanje, da je vršenje radnje glagola „učiniti“ stalo do volje onoga, koji se pita.

Tako mislim da valja razumjeti i navedene deliberativne rečenice s „ako“ i kondicionalom u 1. licu. Istina, da se one ne prislanjaju uz pitanja s kondicionalom u 1. licu, kao što smo u § 16. vidjeli da se rečenice s „ako“ i futurom u 1. licu često prislanjaju uz pitanja s futurom u 1. licu, ali ja mislim, da tih pitanja samo za to nema, što bi sva bila takova, da bi na njih valjalo odgovoriti negativno. Tako bi se u primjeru iz N. pj. I, 225/6. djevojka mogla pitati: bih li te majci trgala? bih li te seji trgala? itd., ali bi na sva pitanja morala odgovoriti: ne (trgaj), jer majke nema, seja se udala itd. Upravo za to bi u svima pitanjima i bio kondicional, što djevojka ne samo sluti, nego upravo zna, da joj na njih valja odgovoriti negativno. Njezina je misao: Ja bih te majci trgala (= spremna sam te majci trgati), da se na to odlučim, ali se na to ne ću odlučiti, jer majke nemam. Otuda se vidi, da bi pored onoga, što bi iza njih dolazilo, pitanja bila zališna. U primjeru iz N. pj. III, 87. car Ibrahim doduše pita lale i vezire: il' ćemo ih silom otimati, il' ćemo ih blagom presipati, ili ćemo roblje mijenjati? No lale i veziri odlučili su prije nego mu odgovaraju, da ih ne će ni blagom presipati ni roblje mijenjati, pa s toga bi i njima na pitanja: bismo li ih blagom presipali, ili bismo roblje mijenjali? — valjalo odgovoriti negativno.

Po tom rečenici s „ako“ i kondicionalom u 1. licu n. pr. u primjeru iz N. pj. I, 225/6. upravo znače: ako valja da te majci trgam, a spremna sam te majci trgati, ako valja da te seji trgam, a spremna sam te seji trgati itd. Suponira se svagda potreba, da se radnja glagolska vrši, a kondicional pokazuje, da je govornik spreman vršiti tu radnju. Suponira se dakle isto, kao i u rečenicama s „ako“ i futurom u 1. licu, samo očekivanje govornikovo, da će se radnja glagolska vršiti, u ovom je slučaju manje nego u prvom, ili nikakvo.

U glavnoj rečenici može biti futur, n. pr. u primjeru iz N. pj. I, 352.: ako bi mu dolamu uzela, mlad je zelen, bojim se ozepst će —, gdje se može za glavnu rečenicu uzeti: ozepst će —, a: mlad je zelen, bojim se — shvatiti kao umetak. Onda čitava rečenica znači: ako valja da mu dolamu uzmem, on će ozepsti t. j. dopuštam (suponiram) da mu valja dolamu uzeti, pa s toga tvrdim: ozepst će. Tako i u primjeru iz N. pj. I, 404. Ali se može za glavnu rečenicu držati i: mlad je zelen — (a u primjeru iz N. pj. I, 404.: pjesma ide od usta do usta itd.), pa onda imamo i ovdje, kao i u svima drugim primjerima u glavnoj rečenici smetnju,

te valja svezu između podložne i glavne rečenice shvatiti onako, kao u analognim primjerima iz § 16. Po tom valja primjer iz N. pj. I, 352. razumjeti ovako: Dopuštam (suponiram) da valja da mu dolamu uzmem, pa s toga tvrdim, da mi smeta to, što je mlad zelen itd. (pa i onda, ako se kao glavna rečenica shvati „ozepst će“, može se ono, što se u njoj izriče, držati za smetnju; tako i u primjeru iz N. pj. I, 404.), ili primjer iz N. pj. I, 225/6 ovako: Dopuštam (suponiram) da valja da te majci trgam, pa s toga tvrdim, da mi smeta to, što u mene majke nema. To vrijedi i za druge navedene primjere.

Iz svega, što je rečeno, vidi se, da Daničić nije dobro učinio, što je rečenice s „ako“ u ovim primjerima držao za koncesivne u Akad. rj. I. 50, e.

40. Napokon valja spomenuti i primjere, u kojima je rečenica s „ako“ i kondicionalom koncesivna. Takovi su primjeri veoma rijetki. Evo cigla tri: Jest Ilija luda adžamija, ono boja nije ni videlo, a kamo li s kime učinilo, ta *ako* bi ono i izišlo, al' mu ne da ostarila majka. N. pj. II, 460. — Djevojka se krivo bratom klela: Živ mi bratac, nikad s' udat' neću; *ako* bih se počem i udala, živ mi bratac, na konja mu neću; *ako* bih mu počem uzjahala, živ mi bratac, sjahati mu neću itd. N. pj. herc. 209. — *Ako* bi put i nečist bio, osvetit će se danas sudovima. Daničić, Sam. I, 21, 5. U sva tri primjera rečenica s „ako“ pripada među supozitivne koncesivne rečenice, i to među repugnativne. Ali u prvom je primjeru kondicional preterit futura (cf. § 9.), a u druga dva preterit perfektivnoga prezenta (cf. §§ 10. i 17.) U prvom se dakle primjeru po onom, što je sprijed u §§ 33. i 35. rečeno, u rečenici s „ako“ i kondicionalom suponira spremnost subjektova za radnju glagolsku. A ono, što se u glavnoj rečenici izriče, nalazi se s tom supozicijom u adversativnoj svezi. Dakle: Dopuštam (suponiram), da je spremno izići, ali mi ta supozicija ne smeta, da ne bih tvrdio: ne da mu majka. U druga dva primjera kondicional je preterit perfektivnoga prezenta. S toga ga valja shvatiti onako, kao takav kondicional u hipotetičkim rečenicama s „ako“ (cf. § 34.) A koncesivno značenje dolazi samo otuda, što je sveza između jedne i druge rečenice adversativna (a ne kausalna; isp. §§ 10. i 17.) Da djevojka nije odlučila, da se ne će udati, kazala bi: Ako se počem i *udam*, živ mi bratac, na konja mu neću (cf. dalje (stiha radi?) stih 8.: ako me silom sajahase = sajašu; st. 10. uvedoše = uvedu; st. 14. ležem). Ali budući da je tako odlučila,

prošlo je vrijeme, u koje bi to kazala, te „*ako se udam*“ prelazi u „*ako bih se udala*“. Ali futur može u glavnoj rečenici ostati sa svim tim (cf. § 36.) Analogan je i treći primjer (govornik sumnja, da će njegov put biti nečist.)

41. Osim hipotetičkih i koncesivnih rečenica dolazi kondicional i u onim vrstama rečenica s „*ako*“, o kojima se sprijed govorilo od § 18. do 21., ali u opće rijetko.

Tako ga nalazimo u interogativnim rečenicama, ali samo u indirektnima, i to u starih pisaca (15. i 18. vijeka) i u današnjem čakavskom i kajkavskom dijalektu, n. pr. Barem da sme i on onde ostat, ale da vidi ono stvorenje, da ga pita, ča će mu s kćerun učinit i *ako* bi ju smel kadgod pohodit. N. prip. Mikul. 4. — Sad mu govori kralj, da je na školjiću još jedan drugi zmaj, a pu njega njegova kćer zaslužnjena, i pita ga, *ako* bi ju mogal oslobodit. N. prip. Mikul. 38. Isp. Akad. rj. I, str. 50, 6, b. i Zimu, Sint. razl. 128. — Kod prvoga primjera otac misli, da bi kćer kadgod pohodio (t. j. da ju je spreman kadgod pohoditi), da smije (ali sumnja, da će smjeti; s toga i stoji u glavnoj rečenici kondicional; a da ne sumnja, mislio bi, da će kćer kadgod pohoditi, ako smjedbude). Kad bi pitao, ako bi kćer kadgod pohodio, pitao bi, ako je spreman kćer kadgod pohoditi, što sam najbolje zna, ili ako valja da kćer kadgod pohodi (cf. § 39), što on ne će da pita. Da bi pitao ono, što hoće da pita, valja da glagol „smjeti“ dođe u istu rečenicu, u kojoj je glagol „pohoditi“. Ali onda mora glagol „pohoditi“ doći u infinitiv S toga mora glagol „smjeti“ doći u kondicional, koji valja u rečenici da ostane kao znak, da pitalac sumnja, da će smjeti učiniti ono, što je spreman učiniti. Kraće bi se moglo kazati i ovako: Da otac ne sumnja, da će kćer smjeti kadgod pohoditi, pitao bi, ako će je *smjeti* kadgod pohoditi; a kad sumnja, valja da pita, ako *bi* je *smio* kadgod pohoditi. U jednom i u drugom slučaju pitao bi isto i dobio bi isti odgovor (smjet ćeš, ili: ne ćeš smjeti); razlika bi bila samo u tom, što bi u prvom slučaju već u pitanju pokazivao, da ne sumnja, da će je smjeti pohoditi, a u drugom, da sumnja, da će je smjeti pohoditi. Ali rečenica s „*ako*“ po onom, što je u § 19. rečeno, nije upravo interogativna, nego hipotetička, te znači (ako se mjesto „da ga pita“ metne: „da mu reče, neka mu kaže“): — da mu reče, neka mu kaže, ako bi kćer smio kadgod pohoditi; ili upravo: da mu reče ako bi kćer smio kadgod pohoditi, neka mu kaže (da bi je smio kadgod pohoditi). — Tako se i drugi primjer osniva

na tom, da kralj misli, da bi onaj mladić njegovu kćer oslobodio (t. j. da ju je spreman osloboditi), da može. I tu s istoga razloga glagol „moći“ u pitanju valja da dođe u istu rečenicu, u kojoj je glagol „osloboditi“, i to u kondicional. Da kralj ne sumnja, da će mladić moći njegovu kćer osloboditi, pitao bi, ako *će* je *moći* osloboditi, a kad sumnja, valja da pita, ako *bi* je *mogao* osloboditi. A u jednom i u drugom slučaju pitao bi isto i dobio bi isti odgovor (moći *ću*, ili: ne *ću* moći). Rečenica s „ako“ i tu je upravo hipotetička te znači (ako se „pita ga“ zamijeni izrazom: „reče mu, neka mu kaže“): reče mu, neka mu kaže, ako bi je mogao osloboditi,; ili upravo: reče mu, ako bi je mogao osloboditi, neka mu kaže (da bi je mogao osloboditi). — U jednom i u drugom primjeru dakle kondicional je preterit futura, a stoji s toga, što pitalac sumnja, da će smjeti ili moći bud sam bud onaj, koga pita, učiniti ono, što je spreman učiniti. Ali u jednom i u drugom primjeru valjalo bi da u kondicionalu stoji onaj glagol, koji je u infinitivu, a glagol „smjeti“ ili „moći“ stoji u kondicionalu samo s toga, što je onaj glagol poradi njega došao u infinitiv (cf. moju raspravu o kondicionalu u „Radu“ knj. 127. str. 57. osob. ot.)

Među interrogativne idu i finalne rečenice s „ako“ n. pr. Gre sad po svitu, [da vidi,] *ako* bi ih kako mogla nać. N. pr. Mikul. 19. (isp. Maretića Vezn. str. 113. osob. ot.)

42. Ako je kondicional u indirektnim pitanjima s „ako“ preterit futura, a ono je u rečenicama s „*već ako*“ (izvan —, nešto (li) —, nu ako = *nâko*) preterit perfektivnoga prezenta. Sprijed u § 20. pokazano je za takove rečenice s perfektivnim prezentom, da je u jednima „ako“ prava hipotetička konjunkcija, a u drugima partikula. Pa tako je i onda, kad se perfektivni prezenat zamjenjuje kondicionalom.

„Ako“ je prava hipotetička konjunkcija n. pr. u ovom primjeru: Da je ne *će* Vilip pokrstiti, *nako* bi joj s dobre volje bilo. Pjev. crn. 156. (Akad. rj. I, 57/8, 1). To znači: Da je ne *će* V. pokrstiti, nu V. *će* je pokrstiti (ili V. bi je pokrstio), ako bi joj s dobre volje bilo. Da govornik ne sumnja, da *će* joj biti s dobre volje, kazao bi: *nako* joj *bude* s dobre volje. Ali budući da on o tom sumnja, okreće se perfektivni prezenat u preterit (kondicional): *nako bi* joj s dobre volje *bilo*. U glavnoj rečenici (apodozi), koja se sama sobom razumijeva iz rečenice: da je ne *će* V. pokrstiti —, mogao bi dolaziti ili kondicional ili futur (isp. § 36.). Više takovih primjera ima u starih pisaca, n. pr. Ni *će* u družbi djevičkoj biti,

ni one osobite djevičke slave imati, *nego li ako* bi se na pravi put obratile. B. Gradić, Djev. 26. — Ne sagrišujemo, *već ako* bismo voljom pristali. L. Vladimirović, Slavod. 50. — U starih pisaca ima i takovih primjera, u kojima je apodoza rečenici s „ako“ izrijekom kazana, n. pr. Ovo su grisi smrtni, *već ako* bi što god poželio od male stvari, tada bi bio grih lak. A. Bačić 136. (Ovo su grijesi smrtni = ovo nijesu grijesi laki, već tada bi bio grijeh lak, ako bi što god poželio od male stvari). Isp. Akad. rj. I, str. 56, h. i 57, i.

Partikula je „ako“ u ovim primjerima: Čuvajte (novce) kako sad tako do suda božjega, *već ako* ja *da* bih došao po njih. Vuk, Živ. i ob. 239. — No došlo to kako mu drago, ja bih rekao, da u knjigama tako ne pišemo, *već ako kad* bi ko htio pisati što samo jednijem narječijem. Vuk, Gram. i polem. spisi III, 1, str. 207/8. — I on po pravdi nije mogao ni od jednoga uzeti ništa od nje (baštine), *već ako kad* bi kaka porodica zamrla sa svijem. Vuk, Rj. 826.^a. — Rečenica s „da“ ili s „kad“ pripada k „već“, a „ako“ je partikula sa značenjem: dopuštam = možda. Kondicional pak zamjenjuje (im)perfektivni prezenat, jer govornik sumnja, da će se vršiti radnja glagolska. Da on o tom ne sumnja, kazao bi: već ako ja *da dođem* po njih; već ako kad ko *hoće* pisati što samo jednijem narječjem; već ako kad kaka porodica *zamre* sa svijem; — kao što u primjerima navedenima u § 20. u takom slučaju doista dolazi perfektivni prezenat.

43. I u željnim rečenicama s „*da ako*“ (o kojima isp § 21.) dolazi kondicional, ali veoma rijetko. Meni su iz narodnoga govora poznata samo ova dva primjera: Pros'jecimo krilo od Turaka, *da ako* bi ko gođ skapulao. N. pj. V, 103. — Hajde k mene u Javorje ravno, *dako* bi nam bog i sreća dala, da uskoke braću osvetimo. Ogled srb. 439. (Akad. rj. I, 57, k.) Rečenica s „ako“ željna je rečenica, postala od uvjetne načinom pokazanim sprijed u § 21. A kondicional zamjenjuje perfektivni prezenat s toga, što govornik sumnja, da će se uvjet (želja) ispuniti. Da on o tom ne sumnja, upotrebio bi perfektivni prezenat, kao i u primjerima navedenima u § 21.

44. I u rečenicama s „*neka*“ dolazi kondicional, ali vrlo rijetko. Ja iz narodnoga govora poznajem samo ova dva primjera: Potkuj i mene, mladi junače! *neka* bih konjem u goru utekla. N. pj. I, 88. — A devojkju drugi preprosiše. *Neka* bi je junak preprosio, neg' mi s dvora kučka poručuje, da će mi se udavati mlada na

mom konju, u kavadu mome. N. pj. I, 375. — U prvom primjeru rečenica s „neka“ znači želju (isp. sprijed § 24.), a u drugom pristajanje (isp. § 23.) U prvom primjeru dolazi u rečenici s „neka“ kondicional mjesto perfektivnoga prezenta s toga, što govornik (žaba) sumnja, da će mu se želja (upravo: uvjet) ispuniti. U drugom pak primjeru u rečenici s „neka“ ne dolazi kondicional s toga, što bi govornik sumnjao, da će se izvršiti ono, na što on pristaje, nego s toga, što je prošlo vrijeme, u koje se vrši radnja glagola „preprositi“. Da on govori prije onoga vremena, u koje su mu djevojku drugi preprosili, on bi kazao: neka je junak *preprosi* (= ako je preprosi, neka!). Ali pošto govori poslije onoga vremena, u koje su mu djevojku drugi preprosili, prošlo je i vrijeme, u koje bi on tako kazao. S toga: neka preprosi — prelazi u preterit (kondicional): neka *bi preprosio*. Tim on ne izriče sadašnje pristajanje na vršenje radnje glagola „preprositi“, nego samo to, da bi, kad bi govorio prije onoga vremena, u koje su mu djevojku drugi preprosili, pristao na to, da je preprose. Kad bi htio da izreče sadašnju svoju misao, on bi mogao samo kazati, da mu ne smeta to, što su mu drugi djevojku preprosili, dakle: Neka ju je junak *preprosio*! Proces mora dakle biti ovaj: Govornik uzima rečenicu, kojom bi izrekao svoju misao (pristajanje) prije nego mu je djevojku drugi preprosio, pa je meće u preterit, jer je prošlo vrijeme, u koje mu je djevojku drugi preprosio. Psihološki doista interesantan proces! Ujedno je ovaj primjer najbolji dokaz za to, da doista perfektivni prezenat već sa supozitivnim značenjem može prijeći u preterit (isp. §§ 34. 35.). Jer tu je bez ikakve sumnje prešla u preterit rečenica, koja je imala ovakav smisao: ako je junak preprosi, neka! Kondicionalan je pak oblik preterit od perfektivnoga prezenta „preprosi“ dobio s toga, što bi aorist „prèprosi“ s „neka“ mogao značiti i to, da govorniku ne smeta, što mu je junak djevojku preprosio (neka je junak prèprosi). Kondicional stoji dakle mjesto aorista i ovdje, kao svagdje, samo jasnoće radi. Kako se kondicionalom u našem primjeru izriče radnja, kojoj je vrijeme vršenja već prošlo, imao bi kondicional u onim dijalektima, u kojima takav kondicional u opće dolazi, oblik „preprosio bi bio“ (neka bi je bio junak preprosio!); isp. moju raspravu o kondicionalu u 127. knj. „Rada“, § 19

45. Hipotetička rečenica s „li“ i kondicionalom meni nije poznata nijedna. Ali često dolazi kondicional u interogativnim rečenicama s „li“, o kojima ispredi sprijed § 28., i to kao preterit

futura, dakle sa značenjem spremnosti ili sposobnosti (isp. moju raspravu o kondicionalu u 127. knj. „Rada“, § 17. 18.), n. pr. Daj, Limune, dvije puške male, da ja vidim, bi l' mi uisale. N. pj. III, 452. — Bi li dakle pošao sa mnom k tome kralju, eda bi mi kako djevojku isprosio? N. prip. 164. — U prvom primjeru kondicional znači sposobnost; pitalac pita, jesu li mu puške sposobne (mogu li) uisati (= dolikovati); — u drugom primjeru kondicional znači spremnost; pitalac pita, je li onaj, koga pita, spreman poći s njim. Ali pitanja su upravo hipotetičke rečenice te znače: bi l' mi uisale, da vidim (da bi mi uisale); bi li pošao sa mnom k tome kralju, kaži mi (da bi pošao).

I pitanja s „li“ i kondicionalom analognih onim pitanjima s „ako“ i kondicionalom, o kojima se govorilo u § 41., ima, n. pr. Bih li ja mogao tu malo samljeti? N. prip. 159. Kondicional stoji s toga, što pitalac sumnja, hoće li moći tu malo samljeti; a da ne sumnja, kazao bi: Hoću li ja moći tu malo samljeti? Ali pitanje je upravo hipotetička rečenica te znači: bih li ja mogao tu malo samljeti, kaži mi (da bih mogao). Odgovor glasi: „Bi, za što ne bi“ (sc. mogao).

Prijegled sadržaja.

§ 1. Metodički uvod. — § 2. „Ako“ kao partikula. — § 3. „Ako“ kao koncesivna konjunkcija (kompensativne rečenice). — § 4. O primjerima §§ 5. i 6. u opće. — § 5. a) Primjeri, u kojima se radnja podložne rečenice vrši u sadašnjosti ili u prošlosti. — § 6. b) Primjeri, u kojima se radnja podložne rečenice vrši u budućnosti. — § 6.^a Samostalne koncesivne rečenice. — § 7. Repugnativne koncesivne rečenice. — § 8. a) Primjeri, u kojima se radnja podložne rečenice vrši u sadašnjosti ili u prošlosti. — § 9. b) Primjeri, u kojima se radnja podložne rečenice vrši u budućnosti. — § 10. Primjeri s perfektivnim prezentom u podložnoj rečenici. — § 11. „Ako“ kao hipotetička konjunkcija. — § 12. a) Primjeri, u kojima se radnja podložne rečenice vrši u sadašnjosti ili u prošlosti. — § 13. b) O primjerima, u kojima se radnja podložne rečenice vrši u budućnosti, u opće; razlika između rečenica s „ako“ i futurom i rečenica s „ako“ i perfektivnim prezentom. — § 14. z) Primjeri s „ako“ i futurom. — § 15. β) Primjeri s „ako“ i perfektivnim prezentom. — § 15.^a Primjeri s „ako“ i imperfektivnim prezentom u bezvremenskom značenju. — § 16. Deliberativne hipot. rečenice. — § 17. Tumačenje primjera navedenih u § 10. — § 18. „Ako“ kao kausalna konjunkcija. — § 19. Interrogativne rečenice s „ako“. — § 20. Rečenice s „već ako“. — § 21. Rečenice s „da ako“. — § 22. Koncesivne rečenice s „neka“, u kojima „neka“

znači „ne smeta mi ništa“. — § 23. Koncesivne rečenice s „neka“, u kojima „neka“ znači „pristajem na to“. — § 24. Željne rečenice s „neka“. — § 25. „Neka“ s genitivom i s dativom. — § 26. „Neka“ ne dolazi kao hipotetička konjunkcija. — § 27. Hipotetičke rečenice s „li“. — § 28. Pitanja s „li“. — § 29. Disjunktivno „li“. — § 30. „Li“ kod komparativa. — § 31. Osvrt na predašnje ispitivanje. — § 32. Primjeri za kondicional u hipotetičkim rečenicama s „ako“. — § 33. Kondicional je u svima primjerima preterit (im)perfektivnoga prezenta, ne futura. — § 34. Za što kondicional? — § 35. Kad je kondicional preterit perfektivnoga prezenta. suponira se u rečenici s „ako“ isto, što bi se suponiralo, kad bi u rečenici bio perfektivni prezenat. — § 36. Za što nije u glavnoj rečenici svagda kondicional? — § 37. U glavnoj prezenat. — § 38. Primjeri iz starijega jezika za irealni kondicional. — § 39. Kondicional u deliberativnim hipot. rečenicama s „ako“. — § 40. Kondicional u koncesivnim rečenicama s „ako“. — § 41. Kondicional u interogativnim rečenicama s „ako“. — § 42. Kondicional u rečenicama s „već ako“. — § 43. Kondicional u rečenicama s „da ako“. — § 44. Kondicional u rečenicama s „neka“. — § 45. Kondicional u rečenicama s „li“.
